

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, *Csontos János*, *Horváth Antal*,
Kalász Márton, *Kő Pál*, *Nemes Attila*,
Salamon Konrád, *Szakály Sándor*,
Szentmártoni János, *Vasy Géza*

Főszerkesztő: **Oláh János**

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Bíró Gergely

(olvasószerkesztő, próza, Lapszemle)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Falusi Márton (Európai Figyelő)

E-mail: europeanobserver@magyarnaplo.hu

Filip Tamás (vers)

E-mail: filiptamas@magyarnaplo.hu

Kelemen Lajos (dunántúli szerkesztő)

E-mail: kelemen-lajos@freemail.hu

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

E-mail: csengehajna@magyarnaplo.hu

Nagné Nesper Gabriella

(honoráriumok)

E-mail: nngabriella@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (Könyvszemle)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu

Rosonczy Ildikó (tanulmány)

E-mail: irosonczy@magyarnaplo.hu

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Tornai Szabolcs (szerkesztő)

E-mail: tornaiszabolcs@magyarnaplo.hu

Urbán Péter (Nyitott Műhely)

E-mail: urban.peter.up@freemail.hu

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

A borító Zách Eszter és Árkossy István munkája

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Bp., Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Internet: **www.magyarnaplo.hu**

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Bp., Táblás u. 32.) Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlap@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3870 Ft. További információ: 06-80-444-444 Elektronikus formában terjeszti a Digitalbooks.hu Kft. www.digitalbooks.hu Nyomda: Pannónia Print Kft. (1139 Bp., Frangepán u. 16.)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Címlapon:

Ismeretlen magyarországi festő:

Mikes Kelemen, XIX. század

(1710 körüli előkép alapján),

Kolozsvár, Művészeti Múzeum

Az emlékszámot Bíró Gergely

és Réger Ádám szerkesztette.

Bujdosók lépcsője

„Ha egy festő emberi formájában akarná megörökíteni a hűséget, ajánlanám: rajzolja le Mikes Kelemen arcképét. Ha valaki a hűségnek személyi nevet akarna adni, ajánlanám: nevezze Mikes Kelemennek” – írja Benedek Elek az íróról készített portréjában. Mikor a fejedelem reménye füstbe ment, s folytatta útját Franciaországba, Mikes Kelemen nem fordult vissza, holott még kegyelmet kaphatott volna. Miután II. Rákóczi Ferenc fia, az erdélyi fejedelemmé jelölt József is meghalt a száműzetésben, és elhunyt III. Károly császár is, Mária Terézia csak ennyit mondott az elé terjesztett kegyelemkérő levélre: „nec nominetur in nobis!” (Ne is említsék előttünk!). Mikes Kelemen pusztán a hűsége miatt bujdosott, és éppen ez a tiszta tartás vált védjegyévé írásai erős erkölcsiségének. Talán túlzásnak hat, de mintha nem véletlenül halt volna ki minden bajtársa mellőle – mintha ennek a száműzetésnek ő lett volna egyik főszereplője. Míg a többiek élete megtört a bujdosással, az övé ezzel teljesedett ki.

A napokban úgy döntöttem, újraolvasom a *Törökországi leveleket* és írója életéről is egy-két könyvet. Megunva a munkát, szétnyitottam a Badacsonyi térképet, mert délután meg akartam mászni a hegyet. Ekkor vettem észre, hogy a hegysapka alatt húzódik a Bujdosók útja (jut eszembe: év elején a Magyar–Török Baráti Társaság kezdeményezésére utcát neveztek el Mikes Kelemenről a rodostói Rákóczi Múzeum mögött), áll a Rodostó Menedékház, és pihenőkkel kialakított Bujdosók lépcsője vezet egészen a csúcsig.

Az elhagyott Menedékházat körbejárva nem láttam mást, csak bazaltból emelt támfalakat és egy táblát, miszerint az épületet kamerák figyelik. Mivel nem találtam kamerákat, bemásztam a kertbe, és a ház hátsó falán több érdekes emléktábla volt. Az épületet II. Rákóczi Ferenc halálának 200. évfordulójára emelték, tehát csaknem nyolcvanéves, és 1944–53-ig Tatay Sándor volt a gondnoka. Aztán mégis észrevettem egy kamerát, és iszkolhatnékom támadt.

A ház északi oldalán, a bazaltzsákok tövében indul a Bujdosók lépcsője, oldalát bazalttenger mossa. Ideje volna felújítani, de nekem így is tetszett. Sőt így még jobban. Hogy a Menedékház minden jel szerint nem látogatható s hogy a lépcsőkre is ráférne a renoválás, csak elsőre bosszantott. Inkább a magaménak éreztem így, mint különben. Zrínyi Ilonáról, Lórántffy Zsuzsánáról, Csáky Krisztináról és Mikes Kelemenről elnevezett pihenőhelyek követik egymást, szinte halálozási sorrendben, így az íróé az utolsó (pontosabban: csaknem az utolsó, mert az állomások sorát a Czinka Pannáról, az első női cigányprimásról – a legenda szerint a *Rákóczi-induló* szerzője – elnevezett ülőalkalmatosság zárja). De a bujdosók közül mindenképpen a Mikes Kelemenről elkeresztelt pihenő a végső. Majdnem a hegytetőn.

Mintha gondozatlan sírokat látogattam volna, éppen úgy fújt a szél és pörögtek a falevelek. Csak ritkítani kéne a lombzaton, hogy eléjük táruljon a – magyar – tenger.

Bíró Gergely

Bíró Gergely: <i>Bujdosók lépcsője</i>	1
--	---

LÁTHATÁR

Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	3
Filip Tamás: <i>Saját Zágón; Mágikus száműzetés</i>	7
Mezey Katalin: <i>Mikes Kelemen viszi a Vezérlő Fejedelem szívét Grosbois-ba</i>	8
Kiss Benedek: <i>Az öreg Mikes felfortyan</i>	9
Both Balázs: <i>Jatagán-holdas éj</i>	10
Csontos János: <i>Zágón/Rodostó</i>	11
Payer Imre: <i>A tengerparton</i>	12
Ircsik Vilmos: <i>Hat elküldetlen levél (részletek)</i>	13
Kányádi Sándor: <i>Öreg iskola ünnepére</i>	21
Lehóczky Ágnes: <i>Egy mennyezet alagsorában</i>	22
Tornai József: <i>Jegyenék alatt</i>	23
Ködöböcz Gábor: <i>Nyelvteremtő erő és csillámló játékosság Mikes Kelemen szépprózai műveiben</i>	24
Bányász Melinda: <i>Társalgó időmúlatus</i>	26
Tóth Szilvia: <i>„Mikes a mi ősiünk” (Cs. Szabó László Mikes Kelemenről)</i>	30
Tasnádi Edit: <i>A Törökországi levelek három törökországi kiadásáról</i>	33
Vörösmarty Mihály: <i>Mikes bújja</i>	37
Lévay József: <i>Mikes</i>	38
Vigh Péter: <i>Lévay József verse mellé</i>	39
Ignác Rózsa: <i>Anyja leveléről (Részlet a szerző Hazájából kirekesztve című regényéből)</i>	40
Juhász Gyula: <i>Mikes</i>	43
Ady Endre: <i>A halottas ünnep</i>	43
Seres István: <i>Feljegyzések a bujdosótársakról</i>	44
Móra Ferenc: <i>Bújdások</i>	51
Bitskey István: <i>Az ismeretlen Mikes</i>	54
Knapp Éva: <i>Kiállítás a budapesti Egyetemi Könyvtárban</i>	56
Löffler Erzsébet: <i>A kiállítás egri tárlatáról</i>	57
Mikusi Balázs: <i>A Rákóczi-induló</i>	58

KÖNYVSZEMLE

Bíró Gergely: <i>Atyja előtt bocsánatért (Vagyok, aki voltam és leszek, aki vagyok. Mikes Kelemen füveskönyve)</i>	62
Réger Ádám: <i>„Virágozzék emlékezete...” (II. Rákóczi Ferenc, 1711–2011)</i>	63
Hóvári János: <i>Kétarcú magyar–török történelem (Hermann Róbert –Joó András –Mészáros Kálmán–Seres István: Török menedékjogot kapott magyar emigránsok rövid életrajzi összefoglalója)</i>	64
Bogár Judit: <i>Eleink bölcsészete (Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok I., szerk. Tüskés Gábor)</i>	66
<i>Lapszemle (Bíró Gergely szerk.)</i>	68
<i>Szerzőink</i>	70

Köszönetet mondunk a Márai Sándor Kulturális Közalapítványnak, hogy támogatta az emlékszám megjelenését. Köszönjük az Egyetemi Könyvtár igazgatójának és munkatársainak, az egri Főszékesegyházi Könyvtár igazgatójának, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára vezetőjének, hogy az emlékszám képanyagát rendelkezésünkre bocsájtották.

Képjegyzék

3. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Csengelköj (Bosporus)</i>	47. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Panagia Revmatokrátira Rodosztóban, hol gr Bercsényi, gr. Eszterházy és Sibrik sírkövei léteznek</i>
6. oldal: Beszédes Kálmán: <i>A magyarok utcája – 1892. oct. 5.</i>	48. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Lent Rm gör. templ. Bercsényi, Eszterházy és Sibrik sírjával</i>
9. oldal: Beszédes Kálmán: <i>„A madzsar csesme vidéke” – 1892. oct. 6.</i>	49. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Bercsényi háza – 1891. december 31.</i>
10. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Moda – Kadiköj, Stambul</i>	52. oldal: Beszédes Kálmán: <i>„Fregmali” utca II-ik Rákóczi Ferenc palotája Rodosztóban</i>
11. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Pestemalcsi utca 1891. dec. 10.</i>	53. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Rákóczi kútja Rodosztónál – 1892. oct. 1.</i>
12. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Panagia Revmatokria. Rodosztó, 1891. nov. 16.</i>	59. oldal: Erkel Ferenc: <i>Emlékiül Liszt Ferenczre, Rákóczy indulója (Pest: Wagner, 1840, OSZK)</i>
14. oldal: Beszédes Kálmán: <i>A régi görög temető</i>	60. oldal: Hector Berlioz: <i>Rakoczy Marche Hongroise – zenekarra (szerzői kézirat, 1846, OSZK)</i>
17. oldal: Oláh Katalin: <i>Mikes Kelemen emléktáblája</i>	61. oldal: Liszt Ferenc: <i>Rakoczy Marsch – zongorára (szerzői kézirat, 1840, OSZK)</i>
20. oldal: Csizmadia Imre: <i>Törökországi levelek</i>	63. oldal: Beszédes Kálmán: <i>Rodosto, Rákóczi palotájától nézve</i>
25. oldal: <i>Törökországi levelek (szerzői kézirat, Főszékesegyházi Könyvtár, Eger)</i>	
29. oldal: <i>Az iffiaknak kalauza (szerzői kézirat, Egyetemi Könyvtár)</i>	
39. oldal: Beck Ö. Fülöp: <i>Mikes Kelemen</i>	

MIKES KELEMEN
Törökországi levelek

36.

Rodostó, 24. április 1720.

Édes néném, ha nem mondanám is, hogy ide érteztünk, csak arról megüsméri kéd, hogy honnét dátálom a levelemet. Elég az, hogy az Isten szerencsésen ide hozott mindnyájunkot. És mihent ide érkezett Bercsényi úr, mindjárt anagramát csinált a város nevéből, és e' jött ki belőle: ostorod. Ez igen hozzáillik a bujdosókhoz. Elég a', hogy erről eleget lehetne elmélkedni, de azt hagyjuk másszorra. Most pedig fogadásom szerént hadd írjak meg mindeneket kédnék. Legelőször ott kezdem el, hogy Jénikőből 16-dik indulánk meg. Már a gálya készen várta a fejedelmet, amely igen nagy méltóságára esett a fejdelemnek, hogy a császár gályát küldött számára. A gálya is a nagyobbak közül való volt, mivel 26 pár lapát vonta, mindenik lapáton kin 4, kin 3 ember volt, mind egészen 220 rab vonta a gályát; azonkívül 100 fegyveres léventi (vagy hajdú) benne.

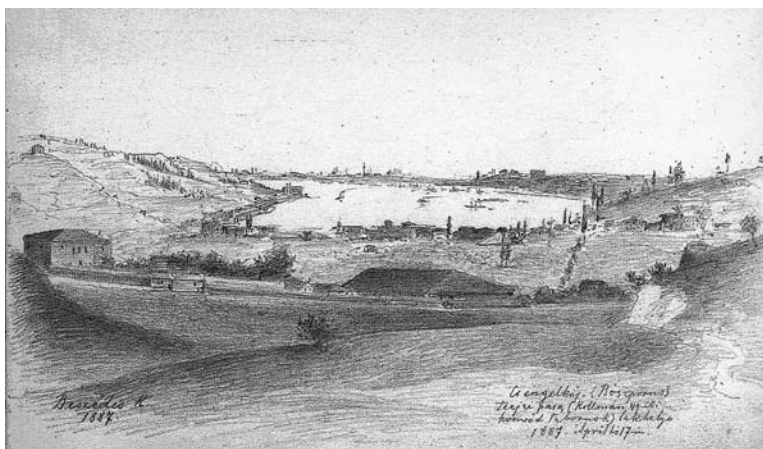
Egyszóval a gályában voltunk mindnyáján 400, a gályás főtiszt basa volt. A fejdelem mellett lévő császár kapicsi basája velünk volt, azonkívül egy csorbasi. 7 óraker a fejdelem a gályában szállván, tiszteletnek okáért az ágyúval löttének, a vasmacs-

kákat felvonák, és vonni kezdék a gályát. A császár kastélyát meghaladván, ellenkező szélre találánk. A szigetek felé kételenítetünk venni utunkot, amely szigeteket nevezik Insula Principum. Forgács úr azt észrevévén, hogy nem a' volna a rodostói út, és nem tudván az okát, hogy miért megyünk a szigetek felé, azonnal megjijede, és kezdé a fejdelemnek mondani, hogy a porta megcsalta, és nem Rodostóra viszik, hanem Nicomediában, ahol Tökölyi volt. A fejdelemnek haszontalan vala bátorítani és mondani, hogy talám a szelet akarják megnyerni, vagy más okok lehet, és attól nem tart, hogy Nicomediában vigyék, és arra okot nem adott a portának, hogy akarhatja ellen vitesse valahová. Mind e' haszontalan vala, mert minden bizonynal elhi-

tette vala magával, hogy Nicomediában visznek, és mindaddig tarta attól, valamég a szigeteket el nem érök. Ott megszállván 11 óraker, ebéd után Bercsényi úr is odaérkezék. Másnap is a szél ellenkező lévén estig, estve pedig hat óraker onnét elindulánk jó széllel Rodostó felé. Egész étszaka jó szelünk lévén, a vitorlákot felvonták, és nem kellett lapátokkal vonni. A harmadik napon, 8 óraker reggel, a héracléai portusban bémentünk, és vasmacs-kot veténk le. A kapucsi basa pedig előre Rodostóra mene, hogy rendelést tenne a szállások iránt, és mindaddig itt kellett nekünk maradni. 21. a kapucsi basa a fejdelemnek tudtára adván, hogy már készen volnának a szállások, ma 5 óraker reggel megindulánk, és 11 óraker délelőtt Rodostóhoz érkeznék. A fejdelem azonnal kiszálla a gályából, és a lovak a parton lévén, pompával kísérek a városban lévő főtisztek a fejedelmet szállásáig.

Édes néném, nem egy kis uraság a gályán járnai; ott a nagy rendtartás legkisebb dologban is a nagy csendesség. Amikor kétszáz ember megrándítja, csak elhiheti kéd, hogy jól meg vagy on rándítva. Aztot pedig mind egyszersmind, az ötvenkét lapátot egyszersmind teszik a vízben. Egy lapátnak a hosszasaága vagy on legalább öt ölni. Igen szép mulatság azt nézni. De meg ha az

ember azt meggondolja, hogy azok a szegény rabok csaknem mind keresztények, és hogy holtig ott kell maradni nekik, megesik az ember szíve rajtok. Azonkívül is a gályavonás igen nehéz munka, aki azt nem látta, nem lehet annak azt kigondolni. Azt gondolná az ember, hogy mindeniknek az egész

Beszédes Kálmán: Csengelköj (Bosporus)

karja kiszakad, úgy megrántja a lapát őket. A' való, hogy az ételeket megadják, de a ruházatjok csak rongyból áll. A miénk mégis ingben dolgoztanak, azért hogy a fejdelem ott volt, és ugyanezért az okért is nem bántak rosszul vélek, de másként ing nélkül dolgoznak, és a verést legkisebbért szenvedniek kell, amint magok is mondották szegények. Amidőn valamit akarnak nekik parancsolni, csak süveltenek, már ők azt tudják mire való, és egyszersmind fognak a munkához. Az ő székek úgy vannak rendben egymás után kétfelől, valamint a templomban szoktak lenni; közepette utca vagy on, ahol szüntelen járnak alá s fel a tisztek, és azt nézik, ha valamelyik nem vonja-e' jól a lapátot, ha beszélnek-e egymással. Kinek-

kinek a maga helyében kell maradni, oda vannak láncolva, és mihent a vonást elhagyják, le kell ülni, és ugyanazon helyben kell alunniok is. Egyébkor soha nem szabad felállani, hanem amikor a gályát vonják, és olyankor igen szomorú zörgést hall az ember, mert csak a sok lánca zörgését lehet hallani. Mindezekre azt mondaná kéd, hogy lehetetlen ezeknek a szegény raboknak, hogy szabadságokat ne suhajtsák. Mindazonáltal vannak mégis olyanok, akik azt a nyomorú életet megszokták. Mivel én beszéltem két magyar rabbal, akik húsz esztendőől fogvást vannak a gályán, és mondtam, hogy ha nem lehetne-é olyan módot találni abban, hogy megszabadulhassanak. Csak ezt felelék erre: miért mennék mi már Magyarországon? feleségünk, gyermekünk talám már megholtanak, itt is mivel élnénk; itt ételt adnak, és megszoktuk már ezt a nyomorúságot. A' való, hogy nem vártam ezt a feleletet tőlök, másként is gondolkodnám, ha helyettek volnék. A mi gályánkon mindenféle nemzetekből valának: magyar, német, francia, lengyel, muszka. A Noé bárkájában nem volt ennyiféle nemzetség, kiveszem az állatokat.

Elég a', hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak; kinek-kinek pedig bővön elegendő és tágas szállása vagyon, csak én egy szolgálával egy gazdag örménynek az egész házát bírom; és mindenik háznak vagyon egy kis kertje. Amidőn meghallották az örmények, hogy közikben jövünk lakni, mert azt jó megtudni, hogy ebben a városban négyféle nemzetség vagyon: török, zsidó, görög és örmény, mi az örmények házaiban lakunk, azonnal a kadiához (vagy a török bíróhoz) mentenek, mondván néki, hogy azt hallották, hogy a magyarok olyan hamisak, hogy az asszonyokon, leányokon még az utcán is erőszakot tesznek. Pápai Gáspár éppen a kadiánál talált lenni akkor, és mondá nagy prosopopiával a kadiának: kadia, az örmények ne féltsék a feleségeket a magyaroktól, mert semmi bántások nem leszen; de ha az ő tyűkjok a mi kakasainkhoz jönnek, akkor semmiről nem felelek. A kadia nagy neveltséggel mondá Pápainak: aferim magyar, aferim (igen jól mondád). Mink ezen eleget neveltünk, hát kéd is nevesse. Elég a', hogy mi már itt helyben vagyunk. A bujdosásban is bujdosnunk kell. Az Isten fizesse meg annak, aki az oka. Mint leszünk, hogy leszünk ezután, azt hagyjuk az Isten akarátjára, ő hozott bennünket ide, ő is gondunkot viseli. Akik mivelünk rosszat akartak tenni, azoknak rossz szándékjokot az Isten jovunkra fordította, mert noha még nem ismerem a várost, se körül való helyeit, de azt elmondhatom, hogy háláadásal tartozunk Istennek ide való hozásáért. Mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorult Jénikőben; az egész szállásaink a város szélylyin vannak, csak egyet lépem, már a mezőn vagyok. De lakóhelyünkről legelső alkalmatossággal bővebben írok,

és nekem úgy tetszik, hogy most eleget írtam, és 11 óra-kor ideje volna lefekünni. Mert a' csudálatos dolog, hogy az embereknek és az asszonyoknak itt is úgy kell aludni, valamint másutt. De minekelőtte elvessem a pennát, arra kérem kédet, hogy a hozzám való szeretet meg ne fagyjon, és az egészségire igen vigyázzon. Innét oda minden-nap mennek hajók, és akármelyik hajósnak a levelit oda-adhatja kéd. Jó étszakát, édes néném.

112

Rodostó, 8. aprilis 1735.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket, és kivévé ma közüllünk a mi édes urunkot és atyánkot, három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratni. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt, és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották nékie: ma velem lész a paradicsomban. Hullassuk bővséggel könyveinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömmek pohárából itatja, hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk még csak a legalábbvalón is. Ítéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet, de mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásimmal leírom, ha szinte azáltal megszaportom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó leveletem az elmúlt holnapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett, igen keveset, de másként mindent a szokás szerént vitt végben, abban a gyengeségiben is az esztergájában dolgozott első aprilisig. Aznap pedig a hideg erősen jött reá, és annál inkább meggyengítettette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap odavitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el kezéből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbacskán volt, kedden hasonlóképpen, még a dohánt is megkívánta, és dohányzott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt, és lefekütt, noha alig volt el,

de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután nagyobb gyengeségben esett, és csak mindenkor alutt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagyon, csak azt felelte: én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek. Csötörtökön igen közel lévén utolsó végéhez, elnehezédék, és az urat magához vette nagy buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották, de maga ment a hálójában. A szovát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérdezte tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszin van. Azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folynak. Végtire szegény, ma három óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék, mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de mégiscsak azon vettük észre általmenetelit, amidőn a szemei felnyíltak. Ő szegény árvaságra hagyta bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás, rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

113

Rodostó, 16. április 1735.

Itt édes néném, könnyhullatással esszük kenyerünket, és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap szegénynek a testámentumát felnyitottuk, és elolvastattuk. Mindenik cselédinek hagyott, énnekem ötezer német forintot, Sibrik uramnak is annyit, de mindenikünknek azt a pénzt Franciaországban kellene felvennünk. Mikor vesszük fel, Isten tudja. A vezérnek szálló levelit is elküldöttük, amelyben kéri szegény, hogy bennünket el ne hagyjon. A testet másnap felbontattuk, és az aprólékját egy ládában tévén, a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok füvekkel bécsinálták, mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Constancinápolyban. A borbélyok szerint nem kell csudálni halálát, mert a gyomra és vére tele volt sárral, az egész testit elborította volt a sár. Az agyaveleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni, esze is volt annyi, mint 12-nek. A szívet Franciaországban hadta, hogy küldjük. A testet húsvét után egy nagy palotán kinyujtoztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig. Mindenféle embernek szabad volt a testet meglátni, harminc török is volt egyszermind, aki látta, és akik jól üsmerték szegényt, de mégis nem hiszik, hogy megholt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment, és mi mást öltöztettünk fel valakit helyében. Bár igazat mondanának! Tegnap az

istenszolgálat után a testet koporsóban zártuk, és egy kis házban tettük, ahol leszen mindaddig, még szabadság nem lesz, hogy Constancinápolyban vihezzük.

121

Rodostó, 15. augusztus 1736.

Egynehány leveleimre csak nem vehetek választ. Már elkezdtem volt magammal hitetni, édes néném, hogy a vezérrel elmentél volt táborban. De hiszem onnét is lehetett volna már választ adni leveleimre. Itt az a híre, hogy a vezér a Duna mellé szállott táborban, a muszkák pedig Tatárországban igen vadásszák a tatárokat. Ha mind megeszik sem bánom, de azt bánom, hogy itt olyan szomorú életet kell élnünk. Ellankadott szívünk és kedvünk, csak a sok suhajtást kell hallanom. Egynehány rendbéli leveleit vettem a fejdelemnek, amelyekkel mégis megvigasztaltam a több kenyeres társaimot. De a vigasztalás csak harmadnapig tart, azután ismét a suhajtást kezdik el. Énnekem mindenikét kell vigasztalnom, és biztatnom; énnekem pedig nagyobb szükségem volna a vigasztalásra, mint másoknak, de engemet csak az egy Isten vigasztal, és ő ad erőt a kereszthordozásra. Magamban kell megfojtanom szomorúságimot, haszontalan volna sok bajomot mások eleiben terjesztem. De sőt még ami legnehezebb, meg kell magamot türköztetnem, és úgy tétetnem magamot, mintha legjobb kedvű volnék, holott belsőképpen mind mást érez a szívem. Minden leveleiben a fejdelem írja, hogy eljő, de még itt nincsen. Azonban a szükség szaporodik, a baj és a panasz nagyobodik, és minthogy nem tudnak kitérnéni, engemet szüntelen látván, reám fordítják panaszokat. Azt sem bánám, csak nekik használna. Amely állapotban teszen Isten, ahhoz kell magunkot alkalmaztatni.

Sokszor jut eszemben a szegény urunk jövődölése. Mert egyszer a többi között a vásárlásról való számadást, hogy odaadtam volna (mert én vásároltattam, ami a köntösihez és a házbeli eszközökhöz kívántatott, a fizetőmester, aki vásárolta parancsolatomból, nekem számat adott, én pedig azt a számadást megmutattam a fejdelemnek), de azt jó megtudni előre, hogy szegénynek olyan természete volt, hogy a számadásban nem nézte, hogy miért adtanak harminc vagy negyven tallért, hanem ha tíz vagy tizenkét poltura érő portékát olcsón vették-e vagy drágán; az olyan apró állapotban mindenkor gáncsot talált, a számadásban tehát egynehány poltura érő portékán megakad a szeme, és kezdi mondani mintegy nehezteléssel, hogy drágán fizették, nem kellett volna úgy venni. Én azon szokásom ellen felindultam, mert nekem úgy tetszett, mintha bennem

kételkedett volna, és mondtam mint goromba: ha benem kételkedik, parancsolja másnak, aki vásároltasson. Erre szegény semmit nem felel, csak a kezemben adja a számadást, és elfordul tőlem érdemem szerént. Én is kimegyek. Másnap semmit nem szól hozzám, én pedig csak várom, hogy szóljon, meg másnap, akkor sem szól semmit is. A' már nekem nehéz volt, mert megüsmértem volt ostoba cselekedetemet. Harmad napján már nem tűrhettem, bémegyek utána az íróházában, ott eleiben borulok, és könyves szemmel csókoltam kezét, és kértem bocsánatát. Erre az a ritka és nagy ember megölel és mondja: megbocsátok, sokszor eszedben jutok én neked, ha meghalok, sokszor megemlegetsz engemet, de akkor késő lesz. Ha akkor sírva hallottam ezeket a szókat, most könyves szemmel jutnak eszemben. Bé is teljesedtek. Isten így akarta, mindenben dicsértessék szent neve. Megmondottam, hogy a szomorú levélnek rövidnek kell lenni, azért el is végzem.

207

Rodostó, 20. decembris 1758.

Kedves néném, nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan. Mennyi urakat, nemesembereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben, úgyannyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az Isten azt is kivevé a bujdosásból 22 octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre, mert

egyedül maradván, nekem kell kimennem az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejevé, akik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kellett menem, hogy hírré adjam halálát. A szokás szerént engemet tettek básbuggá, mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országba az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam, hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt és vagyon mindnyájunkkal. Egész predikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről, amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömek hegyére nem megyünk. Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az Úr ezután felőlem, az ő kezében vagyok, hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni, és boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrba hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-é mást kívánnom annál a boldogságnál.

Az első leveletem, amidőn a nénémnek írtam, huszonzét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikbe írom; ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit haszontalan bujdosásba töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségire rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és az üdvességet, és azután megszűnünk a kérés-től, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Amen.

Beszédes Kálmán: A magyarok utcája – 1892. oct. 5.

FILIP TAMÁS
Saját Zágon

*Vannak Zágonok mindenki életében,
egyre szűkebb főutcával,
egyre porosabb jegenyékkal,
egyre üresebb templomi padsorokkal –
de a visszalátó már túl homályos,
összekarcolták a könnyek.*

*A folyó forrása felé fordul
méltóságteljesen. A sziget szó
mostantól érvénytelen. Hiába
kanyarog tovább az üres meder,
nem tud magának új folyót találni.*

*Aki elmenne innen, mindegy,
van-e útlevele, ha átlépi a zöld
határt, úgyis rajtaveszt. Mögötte
minden visszafordíthatatlanul.*

*A Zágonra emlékezők gyakran
tévednek el, mert csak álmukban
zúg a fenyves, miközben azt
hallják, ahogy saját hullámai
korbácsolják a tengert.*

*A gályák egy helyben állnak,
körülvették forr a víz, a sziklák
összetörik az evezőket. Így jut
magától mindenki egyre messzebb,
miközben nem jut közelebb semmihez.*

Mágikus száműzetés

*Talányos jegyzetek közt
babrál, hajlékot keresgél
legalább a mozdulatainak.
Egy bontatlan ajándékból
a csomagolást tartja meg.
Álma újszülött szavakat
hozott, reggel fényesre
nyalta őket az anyanyelv.*

*Lesétál a partra, mintha nem
volna más választása, és
látja, hogy dagály és apály
egyszerre érkeznek, előbb*

*eltűntetik, aztán mégis
itt hagyják egymás nyomait.*

*Egy versben azt olvasta
nemrég, hogy cukornádtetőket
olvaszt az eső, édes árvízbe
fúlnak a szomorú trópusok.
Szerinte így kéne folytatódnia:
„Miért lehet az ember saját
szívében is hajléktalan, s ha
néha eltéved ismerős utcákon,
hogyan találhat ismeretlen
városokban is haza?”*

MEZEY KATALIN

Mikes Kelemen viszi a Vezérlő Fejedelem szívét Grosbois-ba

*Én édes Istenem!
Vitéz Fejedelem,
mért biztad rám szívedet?
Aranyba foglalva
keserű fájdalma,
keserűbb is mi lehet?*

*Drága teteméből,
mint Napot az égből,
chirurgus kimetszette,
teste török földön,
magam hegyen-völgyön
viszem más idegenbe,*

*ló hátán, nyeregben,
a zajgó tengeren,
viszem rengő batáron.
Kétszívű zarándok,
viszem Uram áldott
szívét óvva, vigyázón,*

*s töprengve magamban,
hogy melyik fáj jobban,
mikor fáj mind a kettő?
Viszem bennük a bút,
a veszített háborút,
a sok árva esendőit,*

*vitézek fájdalmát,
kibontott zászlaját
akik egykor követték,
kik felsorakoztak,
vívtak, rohamoztak,
szolgálták sok győzelmét,*

*akik, amíg élnek,
meg nem is békélnek
megrontó hatalmakkal,
várják a dicsőség
keltét, visszatértét
Fejedelem Urunkkal.*

*Vitézlő erényét,
országá reményét
viszem arany pohárba,
egyik idegenből,
pogány hidegekből
viszem másik kriptába,*

*ahol néha vetnek
fölötte keresztet,
kik előtte megállnak,
hol magyar vitézek
felhívják vezérnek,
egyszer még rátalálnak.*

*Testamentomába
lenne írva bár ha
szívénél meglelhessem
én is a nyugalmat,
ne kelljen az út
tőle vissza megtennem,
mert hol szíve nyugszik,
szívünk csak ott nyugszik
élve, halva hűségben.*

KISS BENEDEK

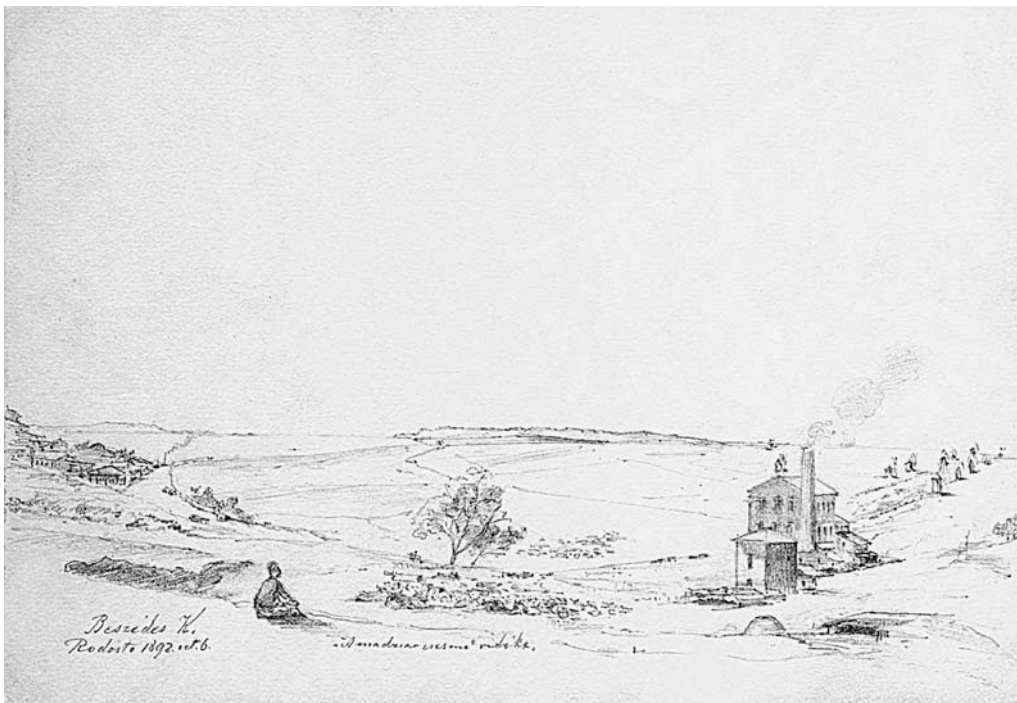
Az öreg Mikes felfortyan

*Nyugati felhőket tükröztet a tenger,
jaj, nyugati felhők a homlokomon.
Egyedül maradtam. Nem kell a béke,
vége lesz úgysis, csakhamar vége,
s meglelem végre az otthonom.*

*Megcsaltak minket és mi is magunkat.
Hiába történt mindaz, mi történt?
Mi marad belőlünk? Pár kuruc nóta,
s hogy átcaptunk néha a Lajtán túlra,
s hogy jöttünk, menekültünk ide önként?*

*Ó, hajdan bár a szultán ellen...
s nem kísértene nek nyugati felhők!
Bíz a Nagyságos tudhatta volna,
hogy az ebekkel ebül lesz dolga,
s dolgunk: a vérvesztes Pannónia sorsa,
mint sokszor: harc előtt régen eldőlt.*

*Hogy a franczúz segítsen minket?
Hisz barbárnak tartanak kezdetek óta.
S a császár nem király, labanc az végig.
Hallga csak! Harsog a tárogató az égig,
s az Alföldön álmomban csak szól a kuruc nóta!*

Beszédes Kálmán: „A madzar csésme vidéke” – 1892. okt. 6.

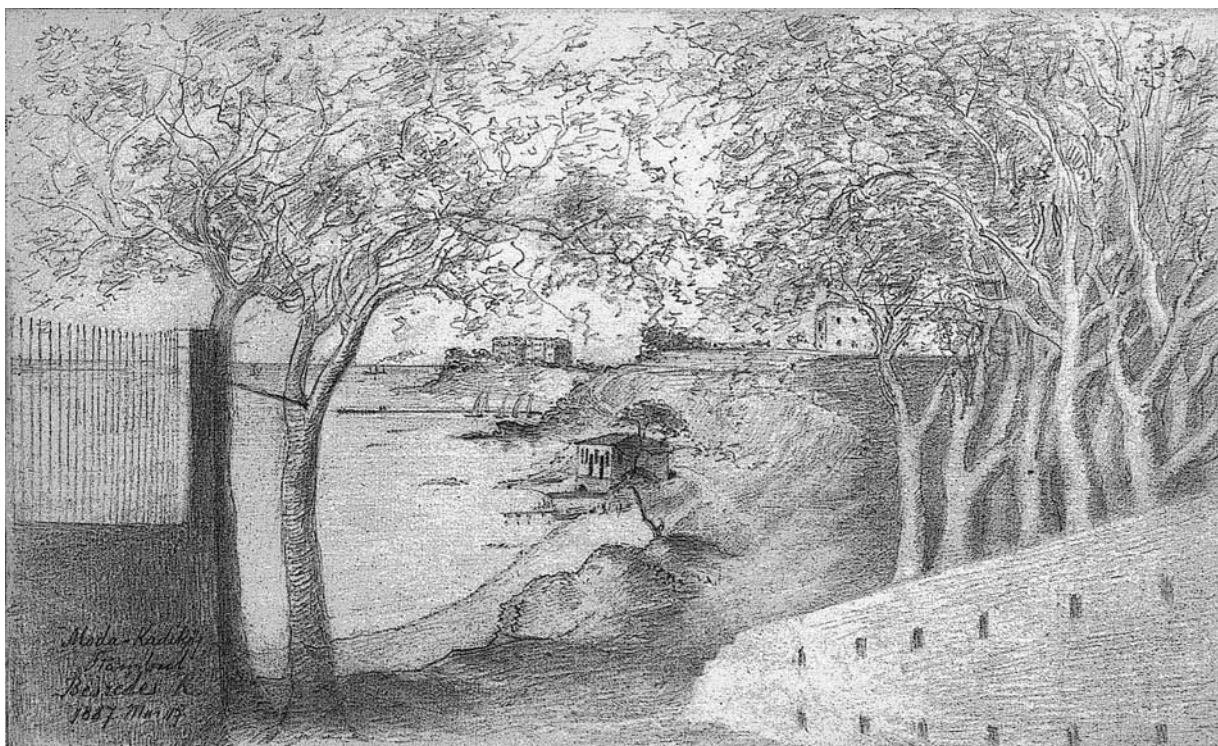
BOTH BALÁZS
Jatagán-holdas éj

*íme a verdikt hazámat tőlem
 örökre sorompó őrzi
 ahol stráfszekerek állnak a vámon
 kőhajításnyira onnan Zágon
 fenyvesei virágos mezői*

*vaksors szeszélye vagy célja van
 várni a halálra ötven évig
 ki börtönözte be lelkem ide
 Rodostó jatagán-holdas éjeibe
 hol a székely szót csak bujdosók értik*

*körmölve pislogó mécsvilágnál
 penzumként serceg a lúdtoll
 apad a viasz minden levéllel
 mit képzelt asszony keze tép fel
 hogy vigasztaljon keserű búmtól*

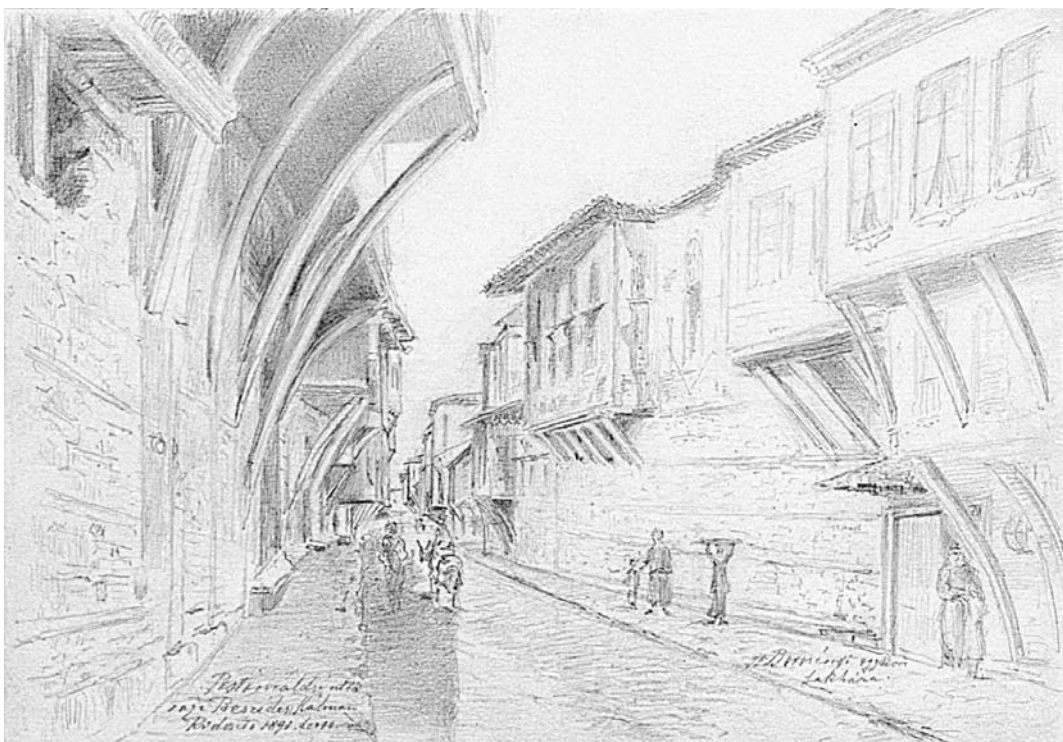
*Ex Turcia nulla redemptio
 íme az írás társak
 szabadulást csak a végnap hozhat
 ily számkivetett ordasoknak
 ha már poruk se kell a hazának*

Beszédés Kálmán: Moda – Kadiköj, Stambul

CSONTOS JÁNOS
Zágon/Rodostó

Úgy ömlik az eső a zágoni égből, mintha száműzött fiát siratná a figyelmetlen Isten,
 a kastélyban fényár, tán fogadás készül, de a kizökkent-kárhozott időn ugyan ki segítsen,
 Zabola felől út sincs igazán, hogy beleélhesd magad szekerező századok hangulatába,
 vergődve idillben és rövgalóban, beszorulsz a Kárpátok jobb-alsó kanyarulatába,
 a szerpentinén, úton Bodzaforduló felé, egy árva autó sem jön majd veled szemben,
 medvével ijesztgető havasok, világvégi viszonylat a mappás tér-kényszerképzetekben,
 úgy ráz a láz a Foksányi-szorosban, s hasztalan ölel keblére a bukaresti vajda,
 s hiába látsz el szinte hazáig, ha másként akarja sorsodat a magasságos Allah,
 már Drinápolynál elillant a remény, akárcsak Kőszeghy Zsuzsi tiszta-szép szerelme,
 polákok, frankok, türkök kavalkádja, s a bekhori tábor, akár egy szátra bomlott elme
 leltározol tobzódó múltakat, s az absztrahált Zágon még ha nem ereszt is,
 vár rád a kozmikus magány, az édes néne fikciója s a legvégén a megváltó pestis,
 mennyivel napfényesebb a villódzó Rodostó, hol török élteti a jó magyar barátot,
 a bujdosó szoborba faragva ígér egy derűsebb, egyistenhitű, eső-nincs világot,
 a székelykapu úgy áll, mint ikonikus gesztus, hogy lehetséges mégis-, csakazértis-béke,
 bár a rommá lett-égett magyar utca többé nem lesz a szabadság végső menedéke,
 a múzeum ura magyarul rendel keserű török kávét, s így is citál mikesi tirádát,
 négyen vagyunk; miért, hogy mégis egyedül hallgatod a Marmar-tenger mormolását?

Beszédes Kálmán: Pestemalcsi utca 1891. dec. 10.

PAYER IMRE
A tengerparton

Zágon és Rodostó között
 a Gondban van egy vaktérkép
 – az igazi haza.
 Ha lenyugszik a nap,
 kimegyek a tengerpartra,
 de nem nézem a vizet.
 Nincs velem senki,
 de nem vagyok egyedül.
 – egy kamarásnak nincs saját élete,
 a lúdtollpercegés – az vagyok.
 A kudarcunkért (késleltetve)
 a Tündöklő Porta
 végül is (szépen csengő frázisokban)
 a Nagyságos Fejedelmet okolta.
 Nem jön segítség.
 Istenem! Istenem! Mindennapi mondatunkat
 add meg nekünk ma.

Beszédes Kálmán: Panagia Revmatokria. Rodoszto, 1891. nov. 16.

IRCSIK VILMOS
Hat elküldetlen levél

(Részletek)

Rodostó, 10. szeptember 1761.

Édes néném,

legutóbbi levelemben, amely immáron a kétszáznyolcadik lett volna, úgy nyertünk mind a ketten, nénikém is meg én is, mint Bertók a csíkban. Én abban a levélben ígéretemhez híven cirokmagot, gyapotmagot meg ugorkamagot küldtem a veteményezéshez, hallván, hogy beteg teste megmozgatásához és lelke felüdítéséhez csöppnyi veteményesében kertészkedésre adta a fejét. De most már bizonyos, hogy amíg a levél kézen-közön eljutott volna nénémhez, valaki tapogatásra a magvakat gyöngynek, tört aranynak, avagy netalántán drágakőnek vélhette, és a levéllel együtt az egészet elsikkasztotta. Így aztán, amint a várkatonák ínség vagy ostrom idején se pénzt, se posztót nem kapnak, úgy nem kapott nénikém se magot, se levelet, én pedig úgyszintén hoppon, pontosabban majdnem egy fél esztendőre válasz nélkül maradtam. Egyikünk a másikára várt, nénikém az ígért magvakra, én a magvak kézhezvételének konstatálására, de hiába. Még az is megfordult néha a fejemben, és lapítottam is érte egy ideig, mint süket malac a rozsbán, hogy nénikém esetleg megharagudott a magok miatt, mert azok nem akartak rendesen kikelni. Szerencsére, több sütnivalója lévén, nénikém hamarabb kapott észbe, mint én, és feladva hallgatását, megsürgetett. Persze, a féléves várakozás aligha mondható hamarnak, levelével bizonyára már a jövő esztendőre gondolt, hiszen azóta azokból az elsikkadt magvakból mostanra már mind cirokseprő, savanyú ugorka meg pamut lehetne. Én pedig a cirok, a gyapot meg az ugorka kelendősége miatti aggodalom után azóta is egyre azon tűnődöm, hogy vajon a magvak levelestől együtt tűntek-e el, vagy a levél magvastól együtt, és vajon melyik esetben szeret engem jobban az én nénikém: ha az első veszteséget vallom nagyobb, vagy ha a másodikat.

Azért is késett a kései levélre egy kissé a válaszom, mivel ebben a dilemmában sokáig nem tudtam zöld ágra vergődni, sőt még igazán most sem tudok. Arról nem is szólva, hogy van még egy másik kétségem is. A sok év során, mióta leveleimet rovom, többször is elkallódott egyik-másik, holott azokban a pusztai íráson kívül semmi mást nem küldtem, mint a kettőnk ügyesbajos dolgait és az erről-arról való gondolataimat meg

vélekedésemet. Arra pedig az ilyen enyveskező fosztogató aligha kíváncsi.

Ami azt a másik kétségemet illeti: itt közöttünk meghasonlás van, és ahol meghasonlás van, ott nincsen Isten áldása. A legelején is csak egy maréknyian voltunk bujdosók, aztán az idő múlásával négy-ötre apadtunk, mégsem tudtunk megbékélni egymással, mert a veszett viszálykodás csak köztünk maradt, az nem halt ki közülünk. Pedig itt se a portától, se Bécsből nem táplálták, csak magától tenyészett, mint a dudva meg a bojtortján. És mentől inkább fogytunk, annál inkább szaporodott. Tisztséget, jószágot senki nem kapott az áskálódásokért, csak a bujdosók foglalatosság híján megunták a bujdosást, az együtt lakást, megunták éjjel-nappal egymás ábrázatát látni, és végtére, amikor már nem tudták mivel agyoncsapni az időt, egymást kezdték ütni-vágni, mint a répát, ahol érték. Rákóczi még úgy, ahogy kordában tartotta a bajkeverő beste fajzatokat, akiket, ha rajtam áll, én lassú tűzön megégettem volna, de az ő halála után végképpen elszabadult a pokol. Attól fogva egészen fiának Rodostóba való megérkezéséig senkinek fizetés nem járt, és most már nemcsak az unalom, de a pénz is beszélni kezdett, az pedig a legrosszabb tanácsadó. Hiszen ahogy a szólás is tartja, az ám a tortúra, ha gond a pultura. Márpedig sokaknak csakugyan gond lett, és többeknek, akiknek addig ruhára, konyhára tallér jutott, akkortól viszont a pulturát is élire kellett rakniuk. Ebben a szorultságban a férgese sokszor már nemcsak mondani mondott olyasmiket, amit nem hitt, hanem cselekedni is azt cselekedte, nemcsak a pulturát rakta az élire, hanem a lelkiismeretét is. Mindennek tetejébe elegendő járandóság nélkül kinek-kinek szabadságot adtak, hogy tetszése szerint innen elmehet, amivel néhányan éltek is, és azzal elvált az epe a májától. Ez az egynéhány hitvány alak szétszóródott, mint a pelyva, és most szanaszét kóborol a világban. Bizony tőlük kitelik, hogy akár Bécsnek, akár a portának spionkodjanak, mert az ilyen helyeken a kémek tartása olyan mindennapi, mint közönségesen a kuktáé, a felcseré, vagy a kocsisé.

Aztán Rákóczi József idejött nemhogy javított, de sokkal inkább rontott a helyzeten. Én atyjának minden javát a kezébe adtam, de az itt maradt hamiskodók csalással vádoltak, és a rágalmakra az új fejedelem sokat vizsgálódott utánam alattomban. De becsületem megsértésére semmit nem talált. Ám a tüske, amely a vizsgálódások alatt a talpamba fúródott, meggyült, és minden porcikámban tovább sajgott. Akik pedig azokat a tüskéket orvul a talpamba vagy a körmöm alá verték, mindenre képesek lehetnek. Szóval, oda akarok végül kilyukadni, ha bevádoltak a fejedelemnél, bevádolhat-

tak a portánál meg Bécsben is, és a rágalmaikra a legjobb bizonyítékot a levelemben vélhetek találni.

Ma is belepirulok annak a gondolatára, hogy esetleg árulókkal szívtunk egy levegőt, még ha némelyikük nem is pénzért, hanem a hazatérés reményében is tette ezt az alávalóságot, némelyikük pedig nem is Rákóczival jött ide, hanem csak később csapódott hozzánk, és azt se tudhattuk róla, ki fia, ki borja. De holtakról vagy jót, vagy semmit, mert mostanra bizony magamra maradtam a Rákóczival jöttek közül, és a gyanúba keveredett csekély számú személy is már rég alulról szagolja az ibolyát. Ám akár itt vagy ott vádoltak is be engem, nyugodtan teheték, mivel egyetlen levelemben sem találnak még nagyítóüveggel sem olyan passzust, amellyel én a császár avagy a császárnő öfelségét, vagy még inkább a szultánt becsméltém volna. Csak nem fogok a saját fészkeembe piszkítani.

Meg akit egyszer megmárt a kígyó, az már a gyíktól is retteg. De nekem most már nem kell rettegnem, sőt nagyon is nyugodt lehetek, hiszen egyedül maradtam, mint az ujjam, és nincs, aki feljelentsen. Hacsak saját magamat nem adom fel.

Nekünk kettőnknek, édes néném, vigaszunk annyi maradhatott a levél meg a magvak eltűnéséből – mert minden rosszban van valami jó – tehát az lehet a vigaszunk, ha élénk képzeljük a csalódást, amit az a hitvány lator érezhetett, amikor a levelet felszaggatva a remélt drágakő, tört arany meg a gyöngy helyett a neki haszontalan magvak akadtak a kezébe. Mert hogy az ilyenek nem fülük a foga a kertészkedéshez, hogy nem szeret kapálni, gyomlálni, locsolni, az holtbiztos.

Úgy leeshetett az álla annak a bitang levéltolvajnak, mint a híveknek a zágoni templomban, amit az én gyerekkoromban apáról fiúra hagyva évtizedeken át szélteben-hosszában meséltek. Történt egyszer, hogy a misén a pap áhitattal éppen ezt olvasta az evangéliumból: – Ábrahám feleségül vette Sárát...

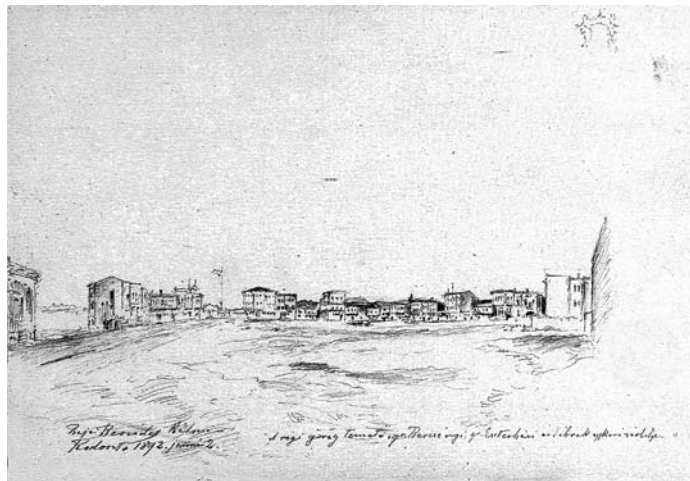
Azzal hajtotta is tovább a lapot, mert az ige a következő oldalon folytatódott volna. Ám más dolgában is hebehurgya ember lévén, a pap most sem ügyelt a kellő odaadással, és rossz irányba fordított, így folytatván a szent leckét:

– ...és bekente az ő fenekét szuokkal.

Itt ugyanis még Noé atyánk bárkakészítéséről volt szó.

A hívek ahhoz voltak szokva, hogy az oltár előtt csupa szent és igaz szót hallanak, így aztán nevetni se mertek, hanem csak magukban csodálkoztak, hogy mennyire megváltozott a múlt vasárnap óta a szentséges Biblia, és már abban is úgy ocsmánykodnak, mint a falusi kocsmában.

Ha nem is volt ilyen nevetséges, de az sem lehetett akármilyen csodálkozás, amely egy szomorú csapás képében arra a szerencsétlen görög menyecskére sújtott, akiről itt mifelénk most városzerte mindenki beszél, és akinek sorsától a jóisten óvjon meg bennünk most és a jövő esztendőkből is. Nos hát, ez az előkelő családból való, takaros görög menyecske a házassága révén egy közeli városba elszármazván csak ritkán látogathatta meg az övéit, nevezetesen az

Beszédes Kálmán: A régi görög temető

öccsét és a szüleit. Egy napon aztán a legnagyobb rémületére azt a hírt kapta, hogy siessen tüstént haza, mert nagy baj történt: az öccsét valami utcai csetepatéban halálra sebeztek. Szegény lóhalálában hajtattott haza, de nem is haza, hanem rögtön a cinteremhez, mert az itteni görögök a halottaikat ott nyújtóztatják ki, nem pedig a házaknál. A cinterembe érve egyszerre három halottat is talált szemfedővel borítva. Találomra kinyitották neki az elsőt, mire szegény menyecske megtántorodott, mert az öccse halálára már fel volt készülve, de ez nem az öccse volt, hanem az apja, aki fia haláláról értesülve a gyilkosok után eredt, hogy bosszút álljon. Utol is érte őket, és verekedésbe keveredett velük, amiben neki is kioltották az életét. A temető őrre feltárta a második szemfedőt, ez alatt meg a menyecske anyja feküdt, aki különben is szívgyengeségben szenvedvén, a két szörnyű hír hallatán odahaza összeesett és meghalt. Most már úgy kellett felmosni az elalélt ifiasszonyt, míg végül valósággal megkönnyebbült, mikor a harmadik szemfedő alatt végre-valahára csak megtalálták a fiút is.

De ez még mind semmi. Ennyi rossz után a menyecske fogta magát, visszahajtattott a férjéhez, mivel a nagy bajában teljesen magára maradt, és talpraesett fehérszemély létére is gyámolításra szorult volna. Hát, uramfia, a férjét a saját nászágyukban egy idegen

cemendével találta összebújva. Azt hitte az a pernahajder, aki már annak előtte is nemegyszer idegenbe tévedt, hogy a temetési ügyek intézése miatt most egy pár napig megszabadult a hitvesétől, és kedvére halászhat a zavarosban. Erre a menyecske, aki már régen szabadulni szeretett volna ettől a korhelytől, összepakolta a hozományát, és ott hagyta, mint Szent Pál az oláhokat. Visszaköltözött ide a városba, ahol más örökös nem lévén, a szülei vagyona meg az öccse része is rászállt. Rettenetes és mégis felemelő történet, nem igaz?

Megírhatnák akármelyik német vagy francia gazétában, amelyek a konstancinápolyi porta jóvoltából ide havonta járnak hozzánk, és amelyek csak úgy hemzsegnek az ehhez hasonló rémségektől. Úgy látszik, szerte a világon, legyen az német, francia, görög, török vagy örmény, mind az ilyesfélékben leli a legnagyobb örömét, mindaddig, amíg vele nem történik hasonló.

Erről a derék feleségről még egy másik oldalborda is eszembe jut. Azt is ideírom. Hiszen mentől ritkábban ír az ember, annál hosszabban illik válaszolni, márpedig én a magvak miatt most jócskán adósságba kerültem, hadd pótoljam hát. Arról nem is szólva, hogy nénikém futólag valami olyasmit is emlegetett, hogy legjobban szeretne már meghalni, ha pedig a magvak újfent késni találnának, aligha éli meg a kikelésüket, és hogy a halál ellen ilyen élemedett korban már nincs orvosság. Pedig van ám, hallgassa csak! Hátha meg tudom valamilyen képpen győzni.

Nem is olyan régen, talán éppen a pruti békekötés után a muszka cár, a török szultán meg a svéd király között, egy katona hosszú szolgálat után megkapta az obsitját és gyalog indult haza. Nagy út állt előtte, ráadásul kegyetlen hideg is volt akkor. A katona csak ment, mendegélt, amikor hirtelen egy vénséges-vén embert pillantott meg, amint egy kövön kuporog. Az öreg reszketett, didergett a hidegtől. A katona hívta, hogy jöjjön vele, de az nem akart. Azt mondta, úgy fázik, hogy majd megveszi az isten hidege. Erre a katona odament hozzá, levette golyó szaggatta köpenyét, és odanyújtotta neki:

– Tessék, öregapám, én nem fázom annyira, meg jobban is bírom a hideget.

Az öreg mindjárt nem fázott annyira, fel is kelt, és hívta magával a katonát. Útközben váratlanul így szólott hozzá:

– A jószágodért én is jóval fizetek. Tudod-e, hogy ki vagyok én? Nem más, mint a halál! Ne félj, nem bántalak. Különben is, ha akarom, abban a nagy háborúban könnyűszerrel elveszejthettek volna. Hanem azt mondom, eredj, és gyógyítsd a betegeket. Én is veled tartok,

de úgy, hogy rajtad kívül senki nem lát engem. Ha a beteg lába felől állok, adj neki bármilyen patikaszert, meg fog gyógyulni. De ha a feje felől leszek, nem segít rajta semmi, meg fog halni.

A katona továbbment, míg egy házhoz nem ért. Nagy bánatban találta a háziakat: a gazda beteg volt, egyetlen orvos sem tudott rajta segíteni. A katona bement a beteghez, körülnéz a szobában, és meglátja az öregembert a köpenyében, amint ott áll a beteg lába felől. Erre odahívja a gazdasszonyt, tiszta vizet kér, csak úgy tessék-lássék ráfúj, motyog valamit, aztán odanyújtja a betegnek. Az, ahogy kiitta, tüstént meggyógyult és felkelt. A csodadoktort gazdagon megajándékozták, bőséges vacsorával megvendégelték, és éjszakára szállást adtak neki.

Hamarosan messze földön elterjedt a híre, hogy a katona milyen tudós doktor. Sokfelé hívták, és sokakat ki is gyógyított. Egyszer nagyon távoli vidékre vitték egy súlyos beteghez. Minél tovább mentek, annál ismerősebb lett neki a környék. Végül rájött, hogy a szülőházába viszik. És tényleg, már be is értek az udvarra. Senki nem ismert rá, mert amióta elment hazulról, teljesen megöszült. Bement a szobába, és rögtön meglátta idős apját, amint ott feküdt összetöpreődve, halálos betegen. A feje felől pedig ott állt a halál. Na, most mit tegyen? A tulajdon apját csak megmenti, ha török, ha szakad! Odabiccentett a halálnak, és kihívta sétálni az udvarra. Elmentek a tópartig, ott a katona kivett a zsebéből egy odvas diót, és füttyögetni kezdett vele. A halál nagyot nézett a csodálkozástól. Ilyen furcsa zenebonát még soha nem hallott. Szerette volna ő is eltanulni ezt a mulatságot.

– Ennél mi sem egyszerűbb – mondta neki a katona. – Csak be kell valahogy férköznöd a dióhéjba, és akkor már magától megy a dolog.

Az öreg azon nyomban bolhává változott és beugrott a lyukas dióba. A katona egy szálkával betömte a kis lyukat, és így a halál a dióban rekedt. A katona visszament apjához, orvosságot adott neki, és meg is gyógyította. A diót pedig, benne a halállal, a zsebébe rejtette. Most már minden nyavalyát meg tudott gyógyítani, és ezentúl senki nem halt meg, akihez gyógyítani hívták.

De aztán egy idő múlva megházasodott. Addig csak nősült, de most vesztére megházasodott. A felesége nagyon gyanakvó asszony volt. Egyszer, amikor a férje zsebében rakott rendet, addig-addig kutakodott, míg meglátta a diót, és kihúzta belőle a dugaszt. A bolha erre kiugrott, és nagyokat szökdécselve elmenekült. A halál újra elkezdett garázdálkodni. Rögtön meghalt a katona apja, és nem sokkal rá maga a katona is. A halál dühében mindenkit le akart kaszabolni, de aztán

mégiscsak beleunt. Azóta az emberek megint akkor halnak meg, ha üt az órájuk.

Most már csak annyit, mert sok beszédnek sok az alja, hogy édes néném órája még nem ütött, és hogy a máséban turkálni nem illendő, se kapzsiság, se paráználkodás, se gyanakvás végett. Az egészségre viszont annál inkább vigyázni kell, különösen, ha az ember már megette a neki szánt kenyér legjavát.

Rodostó, 19. szeptember 1761.

Kedves lelkem húgomasszony,

lehet-e szomorúbb hírt kapni levélben, mint valakinek a halálát? Lehet, de csak akkor, ha a hírt a megboldogult lánya írja, és ha a megboldogult maga olyan drága volt valakinek, mint nekem az én édes néném, akivel éppen kerek negyvennégy esztendeje álltunk levelezésben. Kerek negyvennégy esztendeje osztottuk meg egymással jóban-rosszban minden bánkat, bánatunkat, örömlenket. Vigasztalásul egy valamit javallok: halál ellen egy fű terem csak kertben, mégpedig annak a tudásnak a füve, hogy a megboldogult csupán megelőzött bennünket az örökkévalóságba vivő úton, amelyen mi is rajta vagyunk, és amelyen őt eztán követnünk kell, mint egy szentet.

És lám csak, milyen kifürkészhetetlenek Isten útjai! Hiszen a szomorú hírrel együtt azt meg örömmel vehetem a levelében, hogy alig két héttel a néném halála előtt húgomasszony egészséges fiúgyermeknek adott életet, amit néném ugyan pedzegetett legutóbbi és egyben legutolsó levelében, de biztosra nem mondta. Alighanem meglepetésnek szánta szegény, erre fel a halálán kellett legelőbb meglepődnöm. A keresztelőt a temetés követte, hiába, no, már csak ez az élet rendje. Azt is meg lehet érteni, hogy miután húgomasszonyomat most már semmi nem köti igazán Konstancinápolyhoz, vissza készülnek költözni Párizsba, ahol férje a Konstancinápolyban francia nyelvmesterként eltöltött évek után ismét professzorságot kapott. Persze kötve hiszem, hogy a következő levelemet már Párizs városába kellene címeznem. Olyan forrón azért nem eszik a kását. Sőt, a gasztronómiánál maradva, az ilyen hivatali ügyek általában úgy nyúlnak, mint a rétestészta.

A pestis, amely édes nénémet a többi aggkori kórsághoz járulva elragadta, mihozzánk is megérkezett, és bizonyára már ki is szemelte magának az áldozatait. Persze, hogy ki a jelölt, és ki a kiválasztott, azt nem tudni. Mert ha tudná az ember, hogy elesik, akkor előtte inkább leülne. De mivel nem tudja, ki kell várnia a botlást. Elevenen nem lehet felkészülni a halálra. Ha a

levelet édes néném kapná kézhez, most szokásunk szerint egy példázatot mondanék el neki, sőt el is várná tőlem, ezért aztán az ő lelki üdvének emlékére arra kérem húgomasszonyomat, az ő édes leányát, hogy hallgassa meg helyette türelemmel.

Valamikor nem is olyan régen egy tudós német hosszú időn keresztül készült Rómába, a világ fővárosába menni, ahová köztudottan különben is minden út vezet. Elolvasta az összes okos könyvet, bújta a bibliotékákat, beszélt minden okos emberrel, aki ott járt, vagy még nem járt ott, de úgyszintén oda készült, és amikor már úgy gondolta, hogy eleget tud róla, el is ment az örök városba. Meg is nézett mindent. Megnézte Szent Péter templomát, a Sixtus-kápolnát, a Capitolium és a Soracte hegyét, a Colosseum romjait. Hosszú napokon keresztül gyönyörködött a számtalan, szebbnél szebb képben, szoborban, palotában, teátrumban, koncertekre járt, könnyű léptű, ifjú balett-táncosokat és régi romokat csodált, és elnyerte még a pápa áldását is. Némelyik helyre kétszer, sőt háromszor is ellátogatott, némely képet kétszer, sőt háromszor is megnézett, olyannyira tetszett neki. Úgy ment minden, mint a karikacsapás, és a mi németünk nagyon meg volt elégedve. Miért is ne, hiszen jól felkészült, így aztán semmit nem mulasztott el abból, amit még a hozzá hasonló szerencsés flótásnak is csak ritkán adatik meg látnia, és úgy gondolta, hogy most aztán igazán, töviről-hegyire megismerte Róma városát. Ráadásul úgy intézte az utat, hogy a vége éppen a nagybőjt előtti napokra, farsang hétfőjére, húshagyó keddre, a karnevál tombolásának idejére essék, és az legyen a csattanó. Hát az is lett.

A sok rendkívüliség után szinte felüdítették a közönséges léhaságok. Így nem csoda, hogy kedden már kora délutántól önfeledten tolongott a maskarába öltözött köznép között, nevette az utcai komédiásokat, bábosokat, hallgatta a muzsikásokat. Emitt pecsenyesütők kínálgatták búcsúzóul húshagyó keddi sültjeiket, és nem tudott nekik ellenállni, noha lutheránus lévén rá nem vártak a negyvennapos hústalanság gyötrelmei. Amott a percsütésnek már a látványa is elragadta. Egy fickó gyúrta a tésztát, a második perccet formált belőle, és a serpenyőben sercegő, sístergő forró zsírba dobta, a harmadik egy hosszú nyárrsal kivette, a negyedik árusította, a lánc végén pedig csak úgy kapkodtak érte, mint a cukorért. Ebből is belakmározott. Aztán az egészet meglocsolta zamatos szicíliai vörösborral, amitől kissé megkötyagosodott a feje.

Szürkület után a házak ablakaiban, a balkonokon és odalent, az utcai mulatózók kezében lassanként gyertyák gyúltak ki. Az egész karnevál a felgyúló fények világánál úgy festett, mint halottak napján a temető, de nem sokáig, mert a farsangolók, mintha a feltámadás napi trombita

harsanását hallották volna, hamarosan szinte önkívületben egymásnak estek, igyekeztek elfűjni egymás gyertyáit, és közben fülsiketítően ezt kurjongatták:

– Szia ammazzato, szia ammazzato!

Mikor már minden gyertyát sikeresen kioltottak, a teljes sötétség beálltával színes lampionokat és nagy rakás tüzeket kezdtek gyújtani. A sokaság az égő máglyák körül tolongott, némelyek átugrottak a magasan lobogó lángokon, a legelvetemültebbek, mintha a gye-hennán vagy a pokol tüzén sülnének, eljásztották a halálukat, és kárhozott lelkeként vonaglottak, jajveszéltek, a bámszjudók pedig röhögtek hozzá.

A zabolátlan tolongás egyre mélyebben a mellékutakba sodorta a németet, ahol az utcaszegleteken nők riszálták, kellették magukat, kínálták a bájaikat. A mi emberünk ilyen dolgokban nem sokat tapasztalt, és azt se nagyon tudta, hogy a legnagyobb vígasság és gyönyör mindig a veszedelemmel határos, így hát gyanútlanul lépre ment. Egy igen helyre süldő lány intett neki, és ő imbolygó léptekkel követte a

sötétbe. Hamarosan egy templom melletti szűk sikátorba értek, ahol a lány hívására római suhancok rontottak elő a sötétből. A német dulakodásba keveredett velük, de mivel nem állt biztosan a lábán, és különben is, sok lúd disznót győz, a végén ő húzta a rövidebbet, agyba-főbe verték, elrabolták a nála lévő erszényét, zsebóráját, majd lehúzták ujjáról a drága pecsétgyűrűjét, sőt még az ezüstgombos sétabotját is elvették. Végül pedig, művüket beteljesítve, finom bársony ruhájától, selyem ingétől és csatos cipőjétől is megszabadították. Segélykiáltására ugyan csakhamar ott termett az éjszakai őrség, ám a rablók, akik rendre templomok mellett követték el gaztetteiket, bemenekültek az oltalmat nyújtó szentegyházba. A német pedig üres zsebet és fájó csontjait tapogatva, egy szál patyolat alsóra vetkőztetve, a hűvös éjszakában dideregve így sopánkodott, siránkozott:

– De hiszen ilyen latrokról és cemenékről nem volt szó semmiféle okos könyvben, ezeknek nyomát sem találtam semelyik bibliotékában, hírüket se hallottam semelyik okos barátomtól, se attól, aki már járt

Rómában, se attól, aki oda készül. Arról senki és sehol nem beszélt, hogy a pompa, a szépség és a szentség városában is van olyan hitvány, alja, sőt még annál is hitványabb és aljább népség, mint a barlanglakók és az erdei vademberek. Úgy látszik, Rómára se könyvekből, se mások elbeszéléséből nem lehet igazán felkészülni. Rómát csak Rómában lehet megismerni.

Oláh Katalin: Miksa Kelemen emléktáblája

Hát így vagyunk mi a pestishalállal is, édes húgom-asszony. Arra eleven ember se könyvekből, se mások halálából nem tud felkészülni. Egész életünkön keresztül kapkodunk fűhöz-fához, okos emberekkel társalgunk, könyveket olvasunk, képeket, zenét hallgatunk, hogy megfejtjük a magunk és mások életének talányait, felruházuk magunkat mindenféle tudással, aztán egyszer csak ott állunk pőrén, mint az a német, a saját sorsunk beteljesülése előtt, amely olyan bujdosás, mint a mienk itt Törökországban. Nincs belőle visszatérés. Nincs, aki beszámoljon róla.

Csak szegény anyám gondolta azt Zágomban, hogy a másvilágról is ugyanolyan

közönségesen vissza lehet jönni, mint egy utazásról. Gyerekkoromban ugyanis, amikor a nyári melegtől már nagyon eltikkadtunk, nemegyszer elkéretőztem tőle fürödni a Bozza vízére, ahová a többi pajtásaim jártak. Először mindig úgy volt, hogy hallani se akart róla, de én csak tovább üstönködtem, mire kissé megenyhült, himelt-hámolt, és elrettentésül lefestette azt a sok rémséget, ami rám leselkedik a folyóhoz vezető úton, meg a fürdés közben. Harmadjára aztán csak meglágyult mindig a szíve, és ilyen szavakkal bocsátott útra:

– De nehogy aztán felhevült testtel szökj a vízbe! Ha meg véletlenül belefulsz, haza ne merészelj nekem jönni, mert hátrakötöm a sarkadat!

A meghalásra még csak-csak fel lehet készülni a mások halálából, mint ahogy az a tudós német Rómára készült fel a könyvekből meg a mások elbeszéléséből, de a halálra, arra a gaz latorra sehol nem találni semmi bölcsességet, semmi útmutatást. Nem tudok róla egy kukkot sem, pedig annyi halottam van már, hogy kamarás létemre sem igen győzőm számba venni őket.

Akik csak eszembe jutnak hirtelen a bujdosók közül, még a kezdet kezdetén meghalt Bercsényi három cselédje, meghalt egy jezsuitája, ők kerültek elsőnek ide a mi temetőnkbe, amelyet azóta magyar temetőnek mondanak. Aztán meghalt a kávéfőző, meghalt a konyhamester két fia, meghalt maga a konyhamester is. Utána meghalt Eszterházi úr, meghalt Horvát Ferenc. Meghalt Bercsényiné, gróf Csáky Krisztina, aki először Erdődiné volt, aztán megözvegyülve Draskovich Miklós országbíró felesége lett, második férjének halála után pedig Bercsényi Miklósé. Hiába, a hatalmasok még férjben, feleségben is dúskálhatnak kedvük szerint. Van, akinek három férj vagy három feleség is jut – mint jutott Bercsényinek is, aki a második felesége után nem sokra rá maga is meghalt – van, akinek meg egy sem. Meghalt Kőszeghy Pál, Zsuzsika apja, Zsuzsikaé, aki kétszer is felültetett engem. Először még lány korában, amikor a sok hitegetésem ellenére mégis Bercsényit meg a grófi címet választotta, aztán pedig özvegyként, amikor le akartam vele tetetni a feketét, de ő akkor sem hajlott rá. Vagy sajnálta elhagyni a grófné címet, vagy nekem nem villogott elég arany a ládában. Az apja halála után elment Lengyelországba, azóta azt se tudom róla, hogy él-e, hal-e, de én őt is a halottaim közé sorolom, akiknek a száma az évekkel tovább növekedett. Meghalt a tudós Kiss István, akivel együtt bújtuk Rákóczi íróházát, íróházának minden könyvét – kamarásként a számukat is tudom, pontosan kétszázkilencvenöt van belőlük – együtt bújtuk minden könyvének minden fejezetét, minden fejezetének minden levelét, minden levelének mindkét oldalát, mindkét oldalának minden egyes sorát, minden egyes sorának minden szavát és minden szavának értelmét. Kiss István itt az íróházban írta meg *Magyar philosophiáját*. Vajon mikor kerül az tényleg magyar földre és a magyarok kezébe? Én pedig itt kerültem a legmeghittebb beszélgetésekbe a fejedellemmel, akivel amúgy csak a napi három étkezéskor, reggel, délben, este, illetve kamarásként a vásárlásokról való számadások alkalmával szólhattam, még hozzá az ilyen dolgok természetéből fakadóan elég ridegen és szárazon. Az íróházban viszont, ahol Rákóczi a műveit alkotta, megnyílt előttem, ahogy én is öleltem. Nemezszer kérdezett akár egy latin, akár egy francia szó vagy kifejezés árnyalatai, írásmódja felől, de igen gyakran más, hol poétikai, hol történelmi kérdést is felvetett, én pedig béklyóimtól szabadulva ilyenkor mindig elememben tudtam magam, és igazi éneket nyújthattam neki.

Aztán meghalt a nagyságos fejedelem is.

Meghalt Ráthonyi János ezredes özvegye. Meghalt Kajdacs Péter ezredes özvegye. Mind a ketten a férjünkkel együtt indultak bujdosásnak, és megözvegyülve érkeztek Törökországba. Utánuk meghalt Sibrik Miklós,

meghalt Forgách Simon, meghalt a hoppmesterünk, majd meghalt a fájától messzire esett alma, Rákóczi József. Meghalt Thalaba Máté, Rákóczi főhadsegéde, majd később követe, és meghalt a felesége. Meghalt Máriássy Ádám, meghalt Pápai János sógor, ő nem itt, hanem Bukarestben, amikor oda voltunk követségben. Meghalt Ilosvay János, és végül már csak négyen maradtunk, akik a szegény fejedelmünket, szerencsétlenségünkre idegen országba kísértük, és akik délidőben már egy szilvafa árnyékában is elfértünk volna. De mostanra már délben sem töltenék be a szilvafa árnyékát, mert először 81 évesen meghalt Bercsényi sógora, Csáky Mihály altábornagy úr is, ha jól felszámolom, ő élt a legtovább közülünk, azután meghalt Pázmándy Péter is, és végül 22. október 1758-ban meghalt Zay úr, aki után én lettem a rodostói magyarok fejévé.

Egész pontosan 1758. november 19-én tettek meg básbugnak. Ezt a levelem pecsétje is bizonyítja, mert a tisztséggel együtt pecsétnyomó is járt. Ha hűgomasszony gondosan elolvassa, ott látja lenyomatát a viaszkon, amivel akkor még édes nénémnek is elhencegtem: Dzseneral Mikes básbug madzsarliján. Nohát, így vénségemre tisztséget is kaptam, török tisztséget, anélkül, hogy a kisujjamat is megmozdítottam volna érte. Merthogy a végén ez a básbugi rang úgy járt körbe köztünk, mint a falusi bíróság, és úgy maradt egyikünkről a másikra, mint számra a fül. Mindig a legöregebbnek jutott. Holott én jobb szeretnék Zágonban bíró lenni, mint itt akár császár Konstancinápolyban. Persze, nem tudom, hogy megfelel-e még egyáltalán zágoni bírónak, tudnám-e olyan szaporán és hibátlanul pergetni a nyelvemmel a magyar szót, amint az egy ilyen stallumhoz szükséges.

A nagyságos fejedelem életében volt egy török tolmácsunk, Ibrahim effendi, aki szekretáriusként az ügyeinket is intézte a portánál. Ez olyan szépen és hibátlanul beszélt a magyar nyelvünket, akár csak mi. Csupán néha-néha használt egy-egy furcsább kifejezést, gondolkodott egy-egy szón, vagy hébe-hóba törökösen, hosszan elnyújtva énekelte ki a szövegeket, amitől mégiscsak idegennek hittek. Amikor megdicsértük érte, hogy milyen szépen használja a mi anyanyelvünket, nagyot nevetett, hogy miért is ne használná szépen, amikor ő is az édes anyatejjel szívta azt magába. Amint kitudódott, tizennégy éves korában kolozsvári unitárius diákként rabolták el a törökök, Szabédi Lászlóként. Aztán renegát lett és Ibrahim effendi, ám becsületére legyen mondva, soha nem szégyellte, hogy magyar, és soha nem felejtett el magyarul beszélni. Ellentétben sok pojácával és ficsúrral, aki ha kétévi távollét után visszajön hazájába, nem akar tudni rendesen megszólalni magyarul, és még jó reggelt is franciául vagy németül, legújabbban pedig angolul kíván az anyjának.

De hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem, ki tudja, hátha néha már én is magyar fülnek furcsa szavakat használok, magyar fülnek furcsán ejtem ki őket, és egyik-másik után kutatnom kell az emlékezetemben, ami bizony egy zágoni bírónál nem fordulhat elő. Hiába, negyvennégy év, az csak negyvennégy év. Sőt igazából ötven éve vagyok idegenben. Irgalmas Isten, kimondani is iszonyú, nemhogy végigcsinálni. Pedig akárhogy is számolom, tényleg annyi. Huszonegy évet éltem odahaza, hat évet Lengyelországban és Franciaországban, negyvennégyet pedig itt. Beleborzongok, valahányszor csak eszembe jut. Csoda-e, ha ennyi idő után az embernek nemcsak a nyelve akadozik olykor a magyar beszédben, hanem a szíve is?

Szóval Zay úr után én maradtam az egyetlen élő száműzött a lajstromban, a többiek csak úgy a maguk jószántából vannak itt. És az a lajstrom előbb-utóbb be fog teljesedni, mert végül nekem is meg kelletik adni a csontjaimat a természetnek.

Persze, hogy mi vár ránk a túlvilágon, arról a mi keresztény hitünk elég bőségesen tudósít bennünket, ráadásul az édes néném halála miatt most az én eszemben is folyton az jár, hogy vajon mi várhat rá odaát, mire is számíthat üdvözítőnk ígérete szerint. Ám a magamfajta embernek, aki törökök és zsidók között élt ennyi sok éve, csak szöveget üt a fejébe, hogy azok bizony egész másként gondolják. És ki tudja, hol az igazság? Vannak itt köztünk bőven örmények meg görögök is, de róluk nem szólok, hiszen ők is keresztények, akárcsak mi. Hanem a törökök egészen másféleképpen gondolják a paradicsomot meg a poklot. De közben öreg este lett, és engem már nagyon el akar nyomni a buzgóság, ezért a török paradicsomot majd csak akkor írom meg, ha húgomasszony áldását adja rá, mert nem ismerhetem a szokásait, ellentétben az édes nénémével, akinek még a gondolatát is tudtam. Arról nem is szólva, hogy az ember ifjúkorában egész másról hall, vagy beszél, vagy éppen hallgat szívesen, mint öregkorában. Ha húgomasszony helyesnek ítéli a levelemre való válaszolást, és feleletre méltat, írja meg, hogy érdekl-e valóban a török túlvilág, ha pedig az nem, akkor mi más. Édes nénémétől tudom, hogy húgomasszonyomat ott Konstancinápolyban úgy nevelték, iskolázták, valamint Párizsban, ezért ha valami újdonságot mondhat, ne a kort nézze, hanem ossza meg velem is azt, mert bizony a jó pap is holtig tanul, és itt a nagy remeteségemben bizony csak úgy sóvárgok mindenféle hírre, mint kisgyerek az éretlen almára. Addig is azzal köszönök el, amivel édes nénémétől szoktam, és ami mindenkire, gyerekekre, felnőttekre, öregekre, férfira és nőre egyaránt ráfér: az egészségre pedig vigyázzunk, hogy holnap is azok lehessünk, akik tegnap voltunk, és máma vagyunk.

Rodostó, 2. október 1761.

Kedves húgomasszony,

egész éjszaka hánykolódtam, és az agyam egyre csak azon dolgozott, hogyan tudnék a nevemből valami anagrammát fabrikálni. Valami találó anagrammát, amely kifejezi a viszonyomat a bujdosásomhoz, a száműzetésemhez és a régi önmagamhoz. Olyan anagrammát, mint a Rodostóból az Ostorod. Az nagyon illett hozzánk, az összes bujdosóhoz. Azt Bercsényi találta ki. A legszívesebben mindig is elhallgattam volna, de mégiscsak ő találta ki. Soha nem tudtam neki megbocsátani, se megfizetni érte, hogy a grófi rangjával meg a pénzével lecsapta Zsuzsikát a kezemről. És most a szófűzésben újra, még holtában is a vetélytársammá vált. De hogy ebben is fölém kerekedjék, azt már nem hagyom, nem én. Ebben én vagyok a külön legény. Utolsó megmaradtként, aki a legtovább ettem a száműzetés keserű kenyerét, ha török, ha szakad, külön anagrammát akarok magamnak, külön és különbet, mint a Bercsényié. Amolyan emlékműként. Kárpótlásul ennyi legalább megillet. Egy találó anagramma.

Mennyi irigység, gyűlölet, gőg és meg nem bocsátás zúdult ki belőlem, eszméltem fel, és torpantam meg egy pillanatra. Reggel újra hívathatom a papot, aki tegnap már feladta az ötödik szakramentumot. Nem tudom, vajon ilyenkor újra magamhoz kell-e vennem a harmadik és negyedik szentséget? Vagy ismét az utolsó kenetet? Szép kis kavarodás, mondhatom, ha az ember ilyen hosszan búcsúzkodik ettől a világtól, ilyen makacsul búcsúzkodik, mert valami még marasztalja.

Gondolataim csak nehezen tértek vissza az eredeti medrükbe, az anagrammához. Forgattam a nevem betűit így is, úgy is, kevergettem őket, mint a kártyalapokat, és először folyton az zúgott, zakatolt a fejemben, hogy

– Eleim nemesek, eleim nemesek, eleim nemesek – amitől sokáig nem tudtam szabadulni, noha a nevemhez képest egy e-vel több volt benne, egy k pedig hiányzott. Aztán hirtelen a melki nemesek jutott eszembe. Elsőre egyáltalán nem tetszett, noha értelme azért volt neki. Mi a csuda ez – gondoltam magamban. Melk városáról ugyan már hallottam, ott van Bécsen túl, a Duna partján, járn persze soha nem jártam arra, hiszen az nekünk nem bátoroságos vidék, arrafelé nem hívtott a fejedelem villogó tekintete, a kolozsvári kollégiumban viszont gyakran hallottuk emlegetni a nagy hírű melki jezsuita iskolát. Hát így került a fejembe, így raktározódott el benne Melk, és most egyszerre csak kipattant belőle, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből. De mi közöm nekem

a melki nemesekhez? Hát éppen az, hogy semmi. Isten kegyelme a végóráimban megvilágosította az elmémet. Persze hogy semmi. Hiszen az igazi Mikes Kelemen úgy aránylik a melki nemesek-hez, mint Rákóczi egykor zágoni írődeákja és kamarása dzseneral Mikes basbug madzsarlijanhoz. Szóval a melki nemesek mindennél jobban kifejezi a viszonyomat a bujdosásomhoz, száműzetésemhez és a régi önmagamhoz.

Ennek a gondolatára olyan öröm és megnyugvás fogott el, hogy felkeltem, és a mécses mellett megírtam ezt a levelet. Közben az ablakhoz lépve kinyitottam a zsalukat. Hajnalodott. A ferdén behatoló fénytől zúgni kezdett a fejem. A világosságban a karomon fekete duzzanatokat vettem észre. Felhajtottam az ingemet. Ott is. Visszacsuktam a zsalut. Visszamentem az asztalhoz, és tovább írtam. Egy régi nóta kezdett bennem mozgolódni, Zágomból. És ez is éppen most, mikor már ki tudja, mióta nem jutott eszembe, és ráadásul nem is este van, hanem hajnal:

*Este van, szürkül be,
Tűzhelyedet söpörd be.
Tűzhelyedet söpörd be,
Mert nem tudod, ki jön be.*

Talán a halál. Az jön be. Az ólalkodik odakint. A halál, akit az asszony kieresztett a férje zsebében talált odvas dióból.

Az orrom tájékán valami meleget éreztem. Odanyúltam egy tiszta zsebkendővel, amiből az utóbbi napokban a cselédeim többet is odakészítettek az ágyam meg az asztalom közelébe. A patyolatfehér zsebkendő csupa vér lett. Az egészségre vigyázzunk, kedves húgomasszony. Az egészségre...

P. S.

Sajgó lábbal az ágyra ereszkedett, és összekulcsolt kézzel belekezdedt a reggeli fohászkodásba.

Az asztalon megpillantotta a tegnapi levelet. Odament, a maival együtt összehajtogatta, majd mindkettőre rányomta a pecsétnyomót:

DZSENERAL MIKES BASBUG MADZSARLIJAN

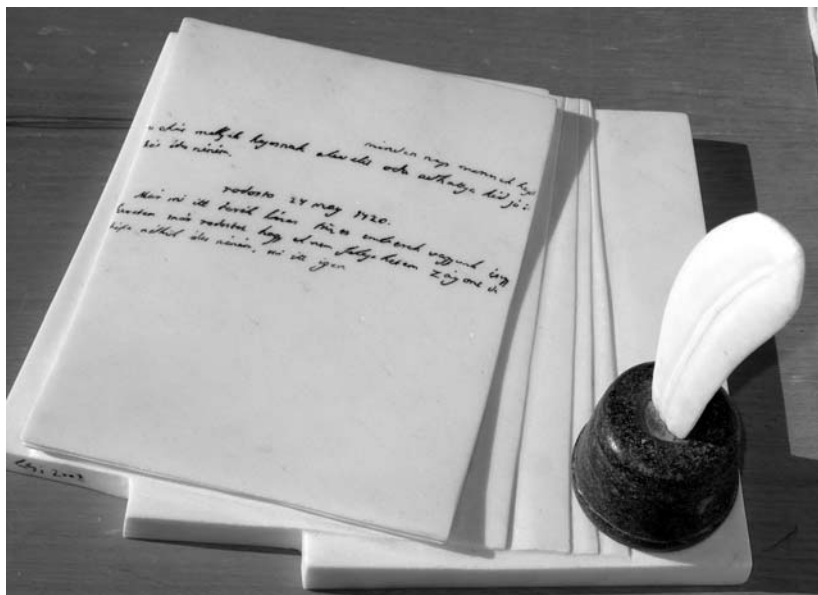
aztán a többihez tette őket. Most már hat volt belőlük. Hat elküldetlen levél. Hat nap után a Jóisten is elfáradt. A hetedikén ő is megpihent. A pecsétnyomástól a karja is megfájdult, alig tudta megemelni, úgy húzta lefelé az egész felsőtestét, mintha csupa ólomból volna, és ugyanúgy sajgott, ugyanúgy zsibbadt, mint a lába.

Visszavánszorgott az ágyhoz, leült rá, és folytatta a félbeszakadt fohászkodást. Most már csak kettőjükre figyelt. Önmagára meg a feljebbvalóra. Maradt még egy végső tartozása, a legnagyobb az összes közül, amelyet már régóta készült leróni neki. Most eljött az ideje, hogy lerója.

Odakint már fényesen ragyogott az október eleji nap. A szobába bejött az egyik cseléd. Kinyitotta a zsalut, szélesre tárta az ablakot, de a mécses nem fújta el. Miközben a másik hatot magához vette, tekintete a megkezdetlen levélre tévedt:

Rodostó, 3. október 1761.

Kedves húgomasszony...

Csizmadia Imre: Törökországi levelek

KÁNYÁDI SÁNDOR
Öreg iskola ünnepére

*bennünk is vásznak a lépcsők
bennünk is öregednek –
újulnak a falak*

*halálunkig halljuk a csengőt
nyelvünk magányos
márvány-tenger partján
milliom rodostóban
zágont*

*dúlások
üszkös falak
karantén
könyvtelenné árvított
bibliotékák*

*isten- s embercsapása
mi minden volt
s mi jöhet még
ünnep előtt
ünnep után
addig vagyunk-leszünk
amíg a lépcsők bennünk is
vásznak-vénülnek
s újulnak a falak amíg
halljuk a csengőt
s benne a tengert
és minden rodostóban
zágont*

LEHÓCZKY ÁGNES
Egy mennyezet alagsorában*

(Nagyszüleimnek)

Azt mondd, mi is krémszínű Caen mészkőből vagyunk úgyis. Hallgatag tengerészek padlódeszkán egyensúlyozgatva csöndben átúsztatnak minket a városba, névtelen folyók felületein. Ismeretlen földrajzok termésköveit szállítva. Ma este levegő és idő emeletei helyet cserélnek. Ég mélységgel, mennyezet kráterrel. A felső szint alagsorral. Elhalt szövetek anyagcserével. Rozsda habarccsal, víz cementtel. S így hasonlóságokat másolunk. Egy nap mi is album leszünk, egymilliárd arc freskója egy plafonon. Történetek kőben elmesélve. Mészben megismételve, vigyorok, maszkarák lehánthatatlan hámrétegei, egy másik ég narratívái, naptárak megismételt motívumai: végzet-arcú mártírok olvashatatlan feljegyzései a margón, bencés barátok levetett bőrei, megkövesedett püspökök, fekete hercegek pergamenjei, vegetatív mosolyú erdei árnyaké, eksztázis, humor és szemgödör, mely egyszerre befelé és kifelé is fordul. Ki, a huzatos világ felé, a tenger felé. A tenger felé, mely maga is láthatatlan. Szemhéjak, század-mély úrből ki-be pillantva. Kulcslyukon keresztül, majd csak egyetlen egy pici ponton keresztül. A világ dómjainak és kupoláinak legtetetjéről terrakotta panorámákra, kéményfüstökre pislogva. Az univerzum: kongó katedrális. Halott apák háromdimenziós kőképmása. Figyeld meg az artériákat, az oldalhajót, a csigalépcsőt, az utolsó gondolatot. A billió végső lélegzetvételt. És mindez, mivel már nem vagy itt. De én is járok majd arra, ahol te már nem vagy. Azt mondják, ez az épület egyre csak hosszabbodik, azonban földrajzilag túl messze soha nem távolodó távolság. A főhajó: cezúra, széles és homorú, mely egyre inkább beesik, ahogy fényporos üregébe hatolsz. A hajó: test. A test: hiány. A mennyezet: bőr, velin papír, a kódex fedele. Az, ami éppen jelen van. Hogy megtestesítse a testet. Emléket, mindennapot, morbiditást. A kő percet, egy immateriális millennium-másodpercet, mely gáadorablakok fénypárkányán megül, mint egy porszem, az alsó oldalhajók, a tenger szintje, a szemvonal szintje felett, egy valamikori és valamiféle körülbelüli horizont felett. Egy leereszthetetlen tenger szintje felett. Hunyoríts, valahogy úgy felfelé. Bámulj bele a kőműves mennyebe. Koromfekete tóba. Oromba, mögötted, alattad. Legyünk a végén fejjel felfelé eltemetve, mondd, hogy első lehessünk a paradicsomban. És azt is mondd, vagy lehet, hogy csak mondtad, hogy innen, ebből a közelségből azt is látni, amit igazán senki sem láthat. Szemvonal alatt, tengersizint alatt, gáadorablakok párkányszintje alatt, folyók iszaprétege alatt. A ma este függőleges. És kézzelfoghatóan. A falakon a fény, mint a bőröd, olyan sima. Nézd a boltozat mögötti árnyékok halotti táncát. Egy város születését. De hiszen hosszú ideje rutinosan járod nagyszülők padlástermeit. Épületfákon ügyesen kapaszkodsz. Névtelen városok fiktív falait azonnal felismered, a legmagasabbakat, a kórus talpzata felett legszilárdabb geometriával faragott mennyezetet: egy másfajta otthon szorgos kőműveseit, máglyarakásaik mellett a kosarat, kenyeret. Ezek állandóak. A plafon most utcatérkép. Mint egy halászháló, kiterül a földön, fonott idegrostok, hidak boltívei, macskaköves téli lámpasorok, hideg pulzusok, mocsárvidékek, lápok, alföldek, csúszós folyóágyak bonyolult bordázata, mikroklímás katakombák kibogozhatatlan folyosórendszere. A boltozat ívén átlósan, keresztmetszetben, mint átmenet, karcsú szobrocskák, hajlékony kicsi testek átsétálnak ma este sietve: a félig szörnyszerű és félig antropomorf éppen a fejünk felett ólálkodik: cirkuszi medve behemót árnyéka, izgága majmok ketrecben, a ketrecek fürge akrobaták vállain billegve, tűznyelők legelől, irányt mutatta átbálgatnak a mészkő gerendázaton. Ma este, látod, lebeg a város, érsekek, szülésznők s arkangyalok, sárkányok, tömeggyilkosok, juhászok szelíd juhászcutyákkal és egyszerűakkal hánykolódnak a jelen felé, órátlánul és jelentőségtelen, a nap és más bolygók paramétereitől függően vetnek ránk árnyékokot, vátoztatnak szint, alakot, kontúrt, évszakot, jelentést, évszázadot: egy megállíthatatlan készülődés alkonyatban, építőmunkások, mesterek, kőművesek ezeréves árnyai, bizonytalan, hogy mi folyik a ködben, építkezés vagy lebontás. Nem tudni, mi kell ahhoz, hogy ennyi utazás után benépesítsenek egy térkép nélküli üres várost. De azért utaznak, hogy utolérhessenek téged. Azért utaznak hosszú karavánnal, viharlámpákkal, hogy az út véget érjen. Hogy közöttünk éljenek. Hogy megérkezzenek. Bár, sokszor nincs különbség érkezés és indulás között.

* A cím az ezeréves Norwichi Katedrális gazdagon díszített boltozatos mennyezetére utal

TORNAI JÓZSEF
Jegenyék alatt

*Négy hónapja voltam az Államokban,
és nem tudták, hogy Európa hol van.*

*És a szülőföld Magyarországon?
A nevét még sose hallották.*

*Megijedtem, kihullik alólam
az anyanyelv-táj, török a tollam,*

*ha egy-egy gyerekszót számra veszek:
négy hónapig csak angolt evett,*

*és ha lehajóztunk a Mississippin,
hirtelen ott burukkoltak a galambjaim:*

*az ócska nyári konyha tetejéről
szálltak a fejemben le és föl,*

*anyám szórt nekik kukoricát, rozsot.
Egy templomban a messze-szökött magyarok*

*hallgatták hontalan-panaszomat,
bár bennem semmi ezerjófű nem akadt*

*arra, amitől ők is gyötrődtek: a távol
páráiban ellebegő hazától,*

*ahova ők nem mehettek vissza,
így fullasztottak síró karjaikba,*

*amikor ebédnél harangszó után
fölnyerítettük, hogy „Hazám, hazám...”*

*Tudtam, hogy ott van a tenger
mögött, sárga porfelhőt ver fel*

*a szél a Hortobágyon, és a Tisza-Duna
visszafogadna habjaiba*

*mindnyájunkat, ha óceán-láncunk
nem volna épp a szabadságunk.*

*S hiába jöttem haza, a sok ottmaradt
sírását most is hallom a jegenyék alatt.*

KÖDÖBÖCZ GÁBOR
**Nyelvteremtő erő
 és csillámló játékosság**
**Mikes Kelemen
 szépprózai műveiben**

*„Úgy szeretem már Rodostót,
 hogy el nem felejthetem Zágont”*

„Engem arra szült az anyám, ország-világ legyen hazám” – juthat eszünkbe Mikes Kelemen életsorsát ismerve egyik legfájdalmasabban felsíró erdélyi népdalunk. Amikor Mikes 1690 augusztusában a festői szépségű Zágomban megszületett, édesanyja, Torma Éva nemigen gondolta volna, hogy elsőszülöttje 1711-től 1761-ig, azaz – még kimondani is sok – ötven esztendőn keresztül a bujdosók kenyérét fogja enni. Márpedig így történt, és ennek teljes kilátástalanságban való elviselése kivételes érzelmi intelligenciára, hihetetlen belső tartásra és méltóságra vall. A nagy bujdosó a számkivettségben olyan létezés technikát alakított ki, amellyel nemcsak az őrzítő egyhangúsággal ismétlődő napokat s éveket tudta tartalmasan és jól eltölteni, de az értékteremtő magányban személyisége integritását, Gondviselésbe vetett bizodalmit és lélekderűjét is meg tudta őrizni. Ez olyan heroikus emberi teljesítmény, amely legalábbis vetekszik írásművészetének sokak által megbecsült, halhatatlan értékeivel.

Mikes Kelemen művészi és emberi kvalitását irodalomtörténetében Szerb Antal is kiemeli, ráadásul „a legerdélyibb erdélyi szerző”-nek nevezi őt. Ez a jellemzés aztán sokak Mikes-képébe beépül; Tamási Áron például székelyes-góbéis elmésségét, csillámló játékosságát, nyelvteremtő zsenijét dicséri, Páskándi Géza pedig az egyik legnagyobb prózanyelv-teremtőnként, az első modern prózáírónkat tiszteli benne. Végső soron Mikes teremti meg annak a „tündéri realizmus”-nak az alapjait, amely aztán Krúdy Gyula, Tamási Áron, Gelléri Andor Endre, Gion Nándor és mások írásművészetében teljesedik ki.

Egészen különleges stilisztikai értékkel és hallatlan nyelvteremtő erővel bíró, az erdélyi szépprózában is unikális retorikai megformáltságú mondatok végeláthatatlan sorát idézhetnénk Mikes tüneményes észjárását, sziporkázóan szellemes gondolkodását, választékosan elegáns stílusát és meghökkenítő nyelvi leleményekkel teli szövegalkotását bizonyítandó. Ezek közül álljon itt

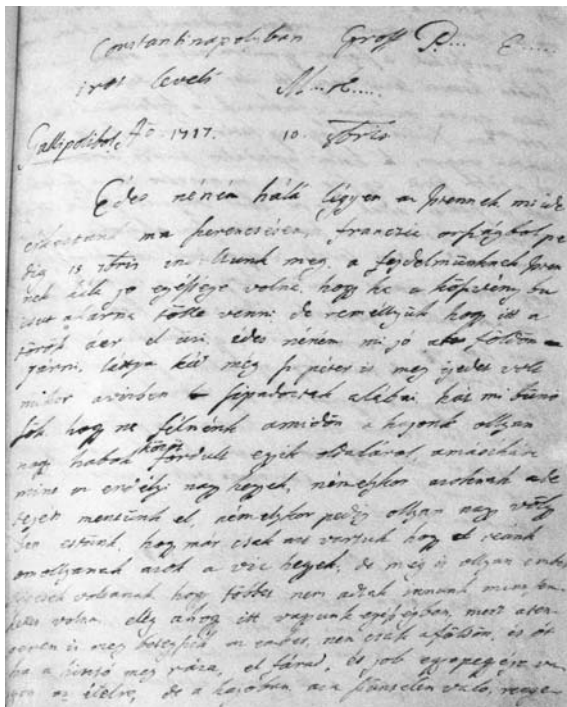
A 2011-es Berekfürdői Írótalálkozón elhangzott előadás szerkesztett változata

egy kisebb csokorra való: „Jobban szerettem volna káposztásfazék lenni Erdélyben, mintsem kávé ivó fincsája a császárnak”; „A nagy vigas-ságban csak suhajtunk, olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk bűnkben”; „Kinek-kinek kell tudni, hogy mi fő a fazekában. Az én fazekamban pedig semmi hazamenetelre való reménségem nem fő”; „Mi itt oly csendes nyugalomban élünk, hogy úgy tetszik, mintha másutt mind megholtak volna, csak mi élünk. Pedig ha jól meggondoljuk, mások élnek, és mi csak aluszunk. De van-e egyéb dolga a bujdosónak?”; „Azt nem okosan mondja-e a török, hogy az Isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára és oda kinek-kinek el kell menni, és ott kell maradni, valamég a kenyérben tart”; „Az Isten minden embert a sárból teremti, egy angyalnak vagy gondja arra a sárra; valamely helyről, valamely tartományból vészi az angyal azt a sárt, oda el kell menni, és ott kell meghalni. Azt nem tudom, hogy mennyi kenyér vagyon még előttem, de azt elítélhetem, hogy innét vitt volt az angyal sárt Zágomban”.

A tüneményesen tréfálkozó, megejtő bájjal tündérkedő, nemegyszer könnyes nevetéssel nyelvöltögető Mikes a magyar irodalomtörténet egyik legvonzóbb és legszeretreméltóbb alakja, akinél a csillámló játékossággal vegyített jóízű humor „halandó létünk cukrozott epéje”-ként jelenik meg. S mindez a szülőföld hajszalgyökereiből táplálkozó, a székelyföldi tündérvilágban kivirágzott gyönyörűséges magyar nyelven, amely hamvas, zamatos és magvas. Olyan patinás és veretes, romlatlanul tiszta zengésű magyarsággal szólnak hozzánk Mikes Kelemen ultrahangokra is fogékony, természetes szépségű szavai, mondatai, ahogyan később is csak a legnagyobbaknál: Aranyánál, Petőfinél, Kosztolányinál, Babitsnál, Tamási Áronnál, Sütő Andrásnál, Szilágyi Istvánnál és Kányádi Sándornál.

A kifogyhatatlan bőséggel, nagy leleménnyel és nyelvi erővel sorjázó szentenciák, életbölcösségek és reflexiók közül álljon itt néhány a bujdosásról, a fejedelemtől és Istenről szóló szöveghely, melyek közös vonása, hogy bennük az emberi viszonylatokat s a végső nagy kérdéseket őseredeti bölcsességgel, létfilozófiai érvénnyel láttató Mikes nyilvánul meg, aki mindig a mélységperspektívák és magasságszférák összefüggésében szemléli a dolgokat. „Énnekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem hogy igen szerettem az öreg fejedelmet”; „Nehéz Zágomban nélkül ellenni, nehéz minden esztendőben tizenkét hónappal vállamat terhelni, de azért vagyunk keresztények, hogy bízzunk”; „Akik bujdosó fejedelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamelyök? (...) Az erdélyi vér nem az adomért szolgál, hanem a becsületért, ha egy kis háládatlansággal fizetnek is, azt nem tekintik”; „Már mi itt derék házas-tüzes emberek vagyunk, és úgy

szeretem már Rodostót, hogy el nem felejtetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélyin vagyunk; lóháton innét Constancinapolyban két nap könnyen el lehet menni, tengeren pedig egy nap”; „Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvására tevé bennünket, és kivéve ma közölünk a mi urunkot és atyánkot (...) Elhagyattunk jó atyánktól és könnyhullatással vigasztaljuk árvaságban való maradásunkat. (...) Az Isten vigasztaljon meg minket!”; „Mit rendel az Úr ezután felőlem? Az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lennie. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-e mást kívánnom annál a boldogságnál? (...) Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánánál”; „A bujdosó magyaroknak a bujdosásban is bujdosni kell”; „Könnyhullatással esszük kenyerünket, és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül”; „Mi csak remélnünk, csak remélnünk, mindaddig, még meg nem halunk”; „Az én bujdosásomnak vége akkor lesz, amidőn az életemnek”.

Törökországi levelek (szerzői kézirat,
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger)

Az igézően szép és megejtően tiszta művészi-emberi karakter irodalmunkban nemegyszer kiérdemli az angyali jelzőt. Ha Dsida Jenő a poeta angelicus, akkor Mikes Kelemen a homo angelicus megtestesítőjeként élhet az irodalmi köztudatban és a nemzeti emlékezetben. Túl azon, hogy kettejük esetében talán a magyar irodalom legrokonszenvesebb alakjairól van szó, a párhuzam azért is indokolt, mert az általuk képviselt formánívó mindig a létezési nívónak rendelődik alá. Ennek okán a Dsida- és Mikes-féle esztétikai magatartás szükségképpen a magatartás esztétikáját is jelenti. A nemrég Tüskés Gábor szerkesztésében megjelent s a teljes életműből válogató kötet (*Mikes Kelemen füveskönyve*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2011.) egyebek mellett ilyesféle tanulsággal is szolgál.

A *Füveskönyv*ben olvasható néhány sorsigazító, útmutatásul szolgáló üzenet, melyekben Mikes – akárcsak a legnagyobb keleti bölcsek – a hibákra mint gyöngyszemekre néz: „A maga sorsával megelégedett szív nagy ta-

lentum”; „Ha ki-ki megérné a magáéval, micsoda csendesség volna e világon!”; „Mindennek a rendelés szerént kell végbemenni, és ahhoz kell magunkot alkalmaztatni”; „Micsoda számár ez a világ, vagy mi vagyunk számárok, hogy úgy kapunk rajta”; „Az ember ezen a világon csak szarándok, idegen és útonjáró”; „Egy értelmes ember azt jóra fordítja, amit egy tudatlan haszontalannak tart lenni”; „Csak azt mondom, valamint az Esopus rókája, aki el nem érhetné a szöllőt, azt mondta, nem ért még meg, én is, hogy még el nem jött az idő”; „Akármely szép legyen a gyémánt, ha rútul vagyonszemsze, nem becsülik”; „Beszélj keveset, sokat hallgass. Nagy jele az okos elmének, aki másokat hallgat és keveset beszél”; „Az okosság azt hozza magával, hogy úgy kell az adósságot kerülni, valamint a veszedelmet, és azon kell igyekezni, hogy attól megmenekülhessünk”; „A bölcs elme azt keresi, hogy tanítsák, az esztelenek megmaradnak tudatlanságokban”; „Ha magadot nem üsméred, olyan vagy, mint aki fundamentum nélkül épít”; „Az ész pedig tanulás nélkül csak olyan, mint amely földparlagon áll”; „A gondolat

úgy lesz rosszá, hogyha annak helyt adunk”; „Nem elég csak a rossztól eltávolozni, hanem még jót is kell cselekedni”; „A jó erkölcs által lehet valaki emberséges ember”; „A jó erkölcsben találhatjuk fel az állandó gyönyörűséget”.

Mikes sokféle élmény- és érzékenységformára nyitott, az emóciókat, hangulatokat, fantáziaképeket, esztétikai minőségeket, színejátszó selyemként, nagy felidéző és megjelenítő erővel megragadó írásművészete mögött egy roppant szenzibilis, rendkívül színes és szellemes, angyali bájjal és ritka lélekderűvel megáldott személyiség rejlik. Ha valaki, akkor ő igazán megérdemli, hogy szeressük és rendszeresen olvassuk, mert tőle tanulhatunk szépen magyarul és szépen emberül. A magyar irodalmi legendárium áldott emlékéü klasszikusai között helyet foglaló Mikes Kelemennek mindannyian örök hálaival tartozunk azért, hogy „nyelvünk magányos márvány-tenger partján” sohasem kell vacognunk, hiszen „Szavaink Nagyfejedelemségben” mindig otthon érezhetjük magunkat.

BÁNYÁSZ MELINDA
Társalgó időmúlatás

Az irodalomkedvelők többsége Mikes Kelemen irodalmi munkásságára gondolva elsősorban a *Törökországi leveleket* idézi fel, holott irodalmi tevékenységét Rodostóban kifejtő szerzőnk a felvilágosodást megelőzően a legtöbbet fordító írónk is. 1724-től (a *Levelek* írásával párhuzamosan) többnyire vallásos-moralista munkákat ültetett át magyar nyelvre, de egy világi széppróza, valamint egy világias moralista prózafordítással is gazdagította fordításirodalmunkat. Utóbbiak szintén erkölcsjobbító céllal születtek, amellet, hogy olvasásukkal az idő jól eltöltését is szolgálták: a *Mulatságos napok* a francia XVIII. századelő népszerű írónoje, Madeleine-Angélique Poisson de Gomez *Journées amusantes* (1722–1731) című művének átültetése; *Az idő jól eltöltésének módja mindenféle rendben* pedig Antoine de Courtin *Traité de la paresse, ou l'Art de bien employer le temps, en forme d'entretiens* (1673) című, társalgás kerettörténetébe ágyazott erkölcsnevelő, értekező jellegű munkájának mikesi erővel bíró átdolgozása.

Mikes Kelemen fordításait tartalmazó kéziratai a *Törökországi levelek* 1786-ban Bécsben való felbukkanása után kerültek haza, de csak a XIX. század végére kerültek hazai közgyűjtemény tulajdonába; kiadásukra pedig több esetben is a XX. századig várni kellett.¹ A *Törökországi levelek* első kiadója, Kulcsár István hagyatékát árverésen Farkas Lajos ügyvéd és régiséggyűjtő vásárolta fel, végül 1873. december 10-én kerültek a Nemzeti Múzeum Könyvtárába, ahol Pulszky Ferenc akkori igazgató talált rájuk 1874-ben. A fordítások többnyire vallásos-erkölcsi, értekező vagy elmélkedő jellegű, a didaktikus kegyességi vagy a történeti értekező próza műfajában írott művek magyar nyelvre való átdolgozásai voltak, továbbá fordításnak számít a *Törökországi levelek* szövegébe foglalt angol eredetire visszavezethető francia nyelvű könyv magyarra való átültetése is. A 172. levéltől a 191. levélig terjedő szövegbe ugyanis Mikes Paul Ricaut *The history of the present state of the Ottoman Empire* című művének rövidített francia fordítását foglalta, mely

tulajdonképpen „Ricaud egy másik művének, török történetének (*History of the Turcs*) 1709-i francia fordításában függeléként jelent meg.”² A *Keresztnek királyi útja* című vallásos szépprózai átdolgozás pedig az egyetlen, amely még Mikes életében hazakerült erdélyi rokonaihoz: féltestvéréhez, Huszár (Boér) Józsefhez 1760. március 25-én címzett missziliséből tudjuk, hogy ő maga küldte azt haza: „Egy könyvet is küldök öcsémuramnak, ha lehet; a keresztől beszél. A könyvnek hasznos voltát maga megmondja a bevezető, az én ítéletem szerint méltó, hogy kinyomtassák. Az első auctora spanyol jezsuita volt, azután franciára fordították, a franciából székely nyelvre.”³

A *Mulatságos napok*at 1745-től keletkezte a fordító-szerző, de már korábban fordított részeket belőle, amelyeket belefoglalt képzeletbeli nénjének írt levelei szövegébe is: az 53., 85., 96., 99. és 102. számú levelekbe (1724–1734). Ezután hat történetet fordított le a XVIII. század elején rendkívül népszerű francia íróno, Madame de Gomez (1684–1770) terjedelmes keretes novellafüzéréből. A *Törökországi leveleken* kívül Mikesnek ez az a műve, amely még a XIX. században napvilágot látott és a szélesebb olvasóközönséghez is eljuthatott Abafi Lajos kiadásában 1879-ben. Madame de Gomez *Journées amusantes*-jét angolra, németre, spanyolra, és az első hat nap történetét olaszra is lefordították – Eliza Haywood: *La belle assemblée* (1724-től összesen nyolc kiadásban), *Angenehme und lehrreiche Erzählungen in vernünftigen Tagen* (1761), Baltasar Driguet: *Jornados Divertidas, Políticas sentencias y hechos memorables* (1792–1797) és Gaspar Zavala y Zamora: *Dias alegres* (1792–1798), Pietro Chiari: *Li Giorni di Divertimento* (1777).⁴ Mikes Kelemen fordítása az angol után, úgy tűnik, a legkorábbi átültetés (1745), mely azonban sajnos nem juthatott el magyar kortársaihoz.

Az idő jól eltöltésének módja kéziratainak sorsa megegyezik a *Mulatságos napok*éval, azzal a sajnálatos különbséggel, hogy ennek kiadására csak a XX. században került sor. Az eredeti szöveg szerzője, Antoine de Courtin (1622–1685) életművét „főleg az udvari ember életvitelével, a főrangúak, nemesek kulturált időtöltésével kapcsolatos írásművek”⁵ teszik ki.

E két világi tartalmú, de didaktikus céllal írt Mikes-fordítás érdekesen egészíti ki egymást: a *Mulatságos*

1 A fordítás-kéziratok történetéről részletesen lásd: HOPP Lajos (s.a.r.): *Mikes Kelemen Összes művei* I–VI., Akadémiai Kiadó, Bp., 1966–1988, valamint uő: *A fordító Mikes Kelemen*, Universitas Könyvkiadó, Bp., 2002.

2 HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen*, i. m., 386.

3 *Mikes Kelemen művei, Misszilis levelek*, <http://mek.oszk.hu/06100/06150/html/mikeskem0010002.html>

4 D. L. KIRKPATRICK (ed.): *Reference Guide to English Literature*, St. James Press Chicago and London 1991, 704–705, valamint Séverine GENIEYS-KIRK: *Eliza Haywood's translation and dialogic reading of Madeleine-Angélique de Gomez's Journées amusantes*, in: Gillian E. DOW (ed.): *Translators, interpreters, mediators: women writers 1700-1900*, Oxford: Peter Lang, European Connections/25. 2007, 37.

5 HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen*, i. m., 136.

napokban formailag a boccacciói keretes novellafüzért emeli át a magyar irodalomba, mellőzve a *Journées amusantes* keretének tudós-eruditív társalkodásainak leírását, amit részben *Az idő jól eltöltésének módjában* pótol, ahol tudatosan lazítja az eredeti társalgó-értekező formát, a társalgás könnyed-tréfás hangulatának mikesi szépírói erővel való megjelenítésével. Utóbbi is keretes történet: itt a keret azonban nem történet-, hanem hat napig tartó társalgásláncot fog közre.

„Ebben a könyvben sok szép jó erkölcsűeket és nemesi indulatúakat látsz, (...) és az olyanokat kövessed. Ellenben pedig sokaknak rossz hajlandóságok szegyenekre és veszedelmekre fordult, és ezeket kerüljed.”⁶

Ha a francia heroikus regényben a szerelem és harcok hőseiről olvashattak a korabeli olvasók, a *Journées amusantes* lapjain a könyvek, a tudás, az olvasás és írás, sőt versszerzés, a jó modor s az egymással szembeni makulátlan tisztelet hőseiről olvashattak. Természetesen megmaradtak ezek a szereplők a tiszta szerelem és a hű barátság tökéletes képviselőinek is. A pásztorregények eszményi világából és a francia heroikus regény erkölcsi kódrendszeréből építkezve ugyanis az itt elmesélt egyes történeteket leszámítva hősi harcok színterétől távol, a francia irodalmi szalonok précieux világát idézve négy főrangú hölgy (Uranie, Felicie, Florinde, Camille) és két főrenden lévő férfi (Thelamon és Orphane) Uranie vidéki birtokán tudós társalgással, napi két óra tervből vett olvasással (Uranie könyvtárban), sétálással, valamint kalandos-szerelmes példázatos történetek mesélésével, (saját) versek, levelek felolvasásával mulatják az időt, így adva példát a korabeli olvasónak az időnek egyszerre hasznos és kellemes eltöltésére. A nemes társaság ugyanakkor más szereplőkkel, barátok látogatásával, vendégek érkezésével bővül, akik újabb történetekkel, legtöbbször a saját életük egy-egy fontos epizódjának vagy múltjuk elmesélésével szórakoztatják a társaságot. A Rodostóban szüntelenül otthonára gondoló fordító a kerettörténet színhelyét a Szamos mentére helyezi át, Honoria vidéki birtokára, ahol három jegyespár (Hilária–Julius, Constantia–Octavius, Victoria–Valerius) az időt játszadozással és történetek mesélésével tölti az egyik résztvevő, Hilária édesanyja, Honoria felügyelete alatt a lakodalmukat megelőző héten. „A *Mulatságos napok* az első jelentkezése annak a hazai (vagy tágabb közép-kelet-európai) fordítói gyakorlatnak, mely az eredeti epikus műnek nemcsak a nyelvét, hanem a szereplőit, helyszínét,

cselekményét is »megmagyarosítja.«⁷ Mikes mellőzi ugyan a francia eredeti keretszereplőinek bölcselkedő-okoskodó társalgását, melyekben a hölgyek is nagy műveltségről tesznek tanúságot, ezt azonban saját ötlettel pótolja – tudjuk meg Hopp Lajostól. A mű elején a három lányt külön jellemzi, s e leírásból sejthetjük, hogy francia társaikkal ők is versenyre kelhetnek: Hilária „jó erkölcs, okossága, sokakat felyül halad. Az ő kegyes és értelmes beszédit mindenek csudálják oly ifjú leányba, de az víg és tréfás természetiért minden kisasszonyok szeretik és mindenek tisztelik.”⁸ Constantia „minden magavisele, természete, jó erkölcs szeretetre méltó volt. Keveset beszélt, de okosan, és minden szavára igen vigyázott.”⁹ Victoria „szépsége, szép termete és jó erkölcs minden szívet meggyőzött, és rabsága alá vetette.”¹⁰ Mátkáikat elegendőnek tartja Mikes csak együttesen jellemezni: „Ezek mind olyan nagy főrenden lévő ifjú urak valának, akik mind az iskolájokat elvégezvén, mind más tudományokban részesek lévén, alkalmatosak valának az ország szolgálatjára. Ezekben mind a jó erkölcs, mind az okosság bővölködött.”¹¹ Mikes eredeti invenciója szerint Hilária ötlete lesz, hogy aki a játékban veszít (pontosan nem derül ki, milyen játékban), az egy szép és tanulságos történet elmondásával válthatja ki a zálogot. Így lesz ürügy a keret az egzotikus-kalandos, a szerelem és hűség hőseit felvonultató, de gyarlóságokra is rámutató, tanulságos történetek fűzéséhez, melyeket csakúgy, mint a *Dekameron*ban, nem követ a szövegekről kialakult beszélgetés vagy ezekből kiinduló társalgás, leszámítva egy-egy rövid szóváltást mindkét műben. Hilária ugyanis mint „törvénycsináló” a „jó és hasznos dolgokról” való beszélgetést is kijelöli a napi programban a társaság számára, de ezekbe a beszélgetésekbe nem nyerünk bepillantást.¹² Ilyen szempontból a *Journées amusantes* inkább a *Heptameron* mintáját követi, melyben beszélgetés keretében reflektálnak a szereplők a történetekre. Bár nem húzható éles határ e formák közé, mindegyik változat különböző elemeket vesz át az előzményekből, s bevonható a hasonlításba más reneszánsz novellafüzér is: így Agnolo Firenzuola befejezetlen *Szerelmi beszélgetések* című műve (1548), valamint Jaques Yver *Le printemps d'Yver* (1572) című munkája, melyekre Hopp Lajos hívja fel a figyelmet, mások pedig Madame de Murat *Voyage de Campagne*-ára (1699), valamint a *Heptameronra*. A *Journées amusantes* és az általunk

6 Mikes Kelemen: *Mulatságos napok* (a szöveget gondozta és az utószót írta HOPP Lajos), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. 5.

7 HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen*, i. m., 184.

8 Mikes Kelemen: *Mulatságos napok*, i. m., 7–8.

9 Uo., 8.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo., 13.

közvetlenül ismert *La belle assemblée* angol változata azonban jóval túlnövi a *Heptameron*-féle keretet is: a keretszereplőknek mindennapjait a maguk változásaival kísérjük végig: közben megházasodnak, megismerjük a hozzájuk ellátogató barátaik életét, levelet váltanak, vendégségbe mennek. Mindezt pedig sok hosszú és változatos, elegáns modorú beszélgetés aprózza fel, valamint a felolvasott vagy elmesélt történetek, levelek, versek, dalok szakítják meg. Az eredeti változat keretszereplői ugyanis a francia irodalmi szalonok *précieuse* mintájára születtek: itt a nők is tehetséges versírók, s a férfakkal azonos szinten veszik ki részüket a beszélgetésekből, nagy műveltségről, olvasottságról, kifogástalan beszédkészségről és tökéletes erkölcsökről tesznek tanúságot, állandó témaként a *précieuse*-ök által propagált tiszta és ideális szerelmet magasztalva saját és az általuk elmesélt történetek példáin keresztül. A Mikes-fordítás esetében a szerelem témája az elmesélt-felolvasott történetekben uralkodik: *Az Eleonora De Valesco históriája, A Rakima históriája, A ponthiői fejedelemasszonynak históriája, A Dona Elvir de Zuaré históriája, Az angliai királynak, Etelrednek históriája, A Cleodon históriája*. A kerettörténet szövege csak néma utalásokban fejezi ki a szereplők egymás iránt érzett érzelmeit, a szerelem köztük (az amúgy is nagyon rövid keretszövegekben) nem nyilvános beszélgetéstéma, a mikesi változatban csak villanásnyira enged a rövid keretszöveg belelátni a párok boldog-szerelmes állapotába: szempillantásokban, egy-egy mosolyban nyilvánul meg csupán a szerelmes társalkodás. Hilária például: „Azt pedig senki se kívánja tőlem, hogy én most hosszú históriát mondjak el, ha csak nem olvasom, mivel én most csak arról gondolkodom, amit látok – tekintvén fél szemmel Juliusra, aki is ezen örömmel elmosolyodék.”¹³ Míg az eredetiben a legtöbb történet ugyanarra a sémára húzott variáns – a szerelmesek megismerik és megszeretik vagy már gyermekkoruk óta szeretik egymást, egybekelésük előtt azonban szerelmüket és hűségüket próbára teszi a sors, végül pedig, az akadályok elhárulásával egybekelhetnek –, Mikes Kelemen válogatásában irodalmi érzékkel figyelt a változatosságra: a hat történet közül, melyet fordításra kiszemelt, csak kettő épül szorososan erre a vázra, a többi bonyolultabb és ettől eltérő: Rakima szerelme már a történet elején teljesül, a gondok ezután következnek, a ponthiői fejedelemasszony históriájában egy házaspár szomorú

kalandjait olvashatjuk, Etelred története az állhatatlan férfiakra hoz példát, Cleodon históriája pedig a testvéri és fiúi szeretetről elsősorban.

„...megláthatják ezekből, mint kell az időt megkímélni, és hogy micsoda jó erkölccsel kell az embereknek gyermekségektől fogvást ellene állani a restségnek úgy, hogy egész életekben nem fognak időt találni a hanyélsre.”¹⁴

Az idő jól eltöltésének módja ugyancsak hat elmesélt napja az irodalmi szalonok egyik jellegzetes időtöltésével, társalgással telik a *précieuse*-ök kedvelt társalgási helyszínén, a női lakosztálybeli, Mikes által csak vázlatosan ábrázolt *ruelle*-ben, szintén hat főúri renden lévő személy társaságában. Mikes szépírói érzékkel dolgozza át az eredeti modorosabb értekező stílusát: „a személyesebb jellegű előadásszöveg, a beleélés lehetősége a társalgó személyek szerepébe élenkséget visz (...). Az értekező stílust kötetlenebb tónusú elbeszélő prózává oldja.”¹⁵ A beszélgetés itt a restség romboló hatásáról és legyőzésének lehetőségéről, tehát az idő jól eltöltésének módjáról folyik Dénes páter irányításával (az eredetiben l’Abbé Theotée). A konkrét cél pedig: jó útra téríteni a ház úrnőjét, a délig ágyban lustálkodó Diánnát (az eredetiben Madame de Philargie), az Angyélikának (Angélique) udvarló léha Télámont (Zeroandre), valamint a kártyaszenvedély rabját, Mariánnát (Mme Nientilde). Angyélika az egyetlen a páter mellett, aki a társaságból kiemelkedik, s még a páter dicséretét is kivívja: „...leckét adhatna nekünk arról, amiről beszélgetünk”.¹⁶ A humor fő forrását Télámonnal való civódásai alkotják: Angyélika kíméletlen-tréfásan kárhoztatja nemcsak Télámont, de a dologtalan, kényes dámákat is. Például: „A mi asszonyaink (...) Mikor lefektetjük őket, mintha eltemetnők, úgy tetszik, mintha se karjok, se lábok nem volna, nem is egyszersmind, hanem darabonként kell lefektetni őket, mikor egy lábokot jól elhelyeztettük, a másikat is oda kell tenni, ha a bal kezek jó helyt vannak, a jobb kezekről is kell gondolkodni...”¹⁷

Sok olyan témát érintenek e beszélgetések, amelyeket a *Journées amusantes* időmúlatói is szenvedélyesen vitatnak, lévén, hogy ezek a kor erkölcsnevelő irodalmában visszatérő motívumok: a tanulás, az olvasás, a könyvek haszna, a nevelés, a pihenés módjai. Az olvasásról például a páternek ez a véleménye: „hogya azért olvas valaki, hogy a hanyélsést elkerülje, vagy hogy abban töltse el azt az időt, mely más egyéb

13 Uo., 57.

14 Mikes Kelemen: *Az idő jól eltöltésének módja, Elöljáró beszéd*, (a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta HOPP Lajos), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 39–40.

15 Uo., 31.

16 Uo., 106.

17 Uo., 99–100

foglatosságától marad (...) olyankor az igen dicséretes.”¹⁸ A „haszontalan históriákat” írókat ellenben vétkes idővesztőknek nyilvánítja a páter. Természetesen sem egyik, sem másik átdolgozásban nem merül ki a fentebb soroltakban az érintett témák változatossága. A *Journées amusantes* társaságának tagjai a történelem, politika, irodalom különböző területeit érintik beszél-

getéseik során, az emberi érzelmekről, tulajdonságokról, gyarlóságokról, a jó és rossz házasságról, a szerelemről hosszan csevegnek, s vannak történetek, melyeket azért mesélnek el, hogy állításaik igazságát azzal alátámasszák, vagy egy kérdésre jó választ adjanak, mint ahogyan legtöbbször emlékezetből idézik fel ugyanilyen céllal a történelem nagyjainak példáit, költők, írók és filozófusok tetteit, szavait. Az idő jól eltöltésének módjában is sor kerül a munka és a rend fontosságának kérdéseire, az egész napjukat udvarlásban töltők, a hírnévért „firkálók” szokásaira, a pénzről, a jó gazd-

asszonyról, a takarékoságról és fősvénységről, a természetes szépségről, az álomról és alvásról, annak egészségre gyakorolt hatásáról alkotott véleményekre, amelyek tárgyalásában többnyire a páter remekel-oktat, s a talpraesett Angyélika jeleskedik jó példákkal, okos gondolatokkal, míg a többiek többnyire kérdéseikkel irányítják a beszélgetés menetét. Az eredeti változat forráshivatkozásait, idézeteit azonban Mikes sokszor elhagyja – tudjuk meg szintén Hopp Lajostól –, a tudós módszerességet a szépírói stílus kedvéért mellőzi.

Itt is, mint a *Mulatságos napokban*, jellemző a keretszövegek rövidsége: csak éppen kis pihenők szerepét

töltik be társalgás és társalgás között a „valaki az ajtón zörgetvén, Diánna mondá Angyélikának, hogy nézné meg kicsoda. Angyélika azonnal visszatérel, és mondá, hogy a vacsorának ideje volna. Diánna megmarasztván Máriánát, együtt vacsorálának”¹⁹-szerű rövid vagy ennél rövidebb közbevetések. (A *Mulatságos napok* rövid keretszövegei is helyt adnak a humor érvényesülésének:

ennek forrása itt Hilária kicsattanó jókedve.)

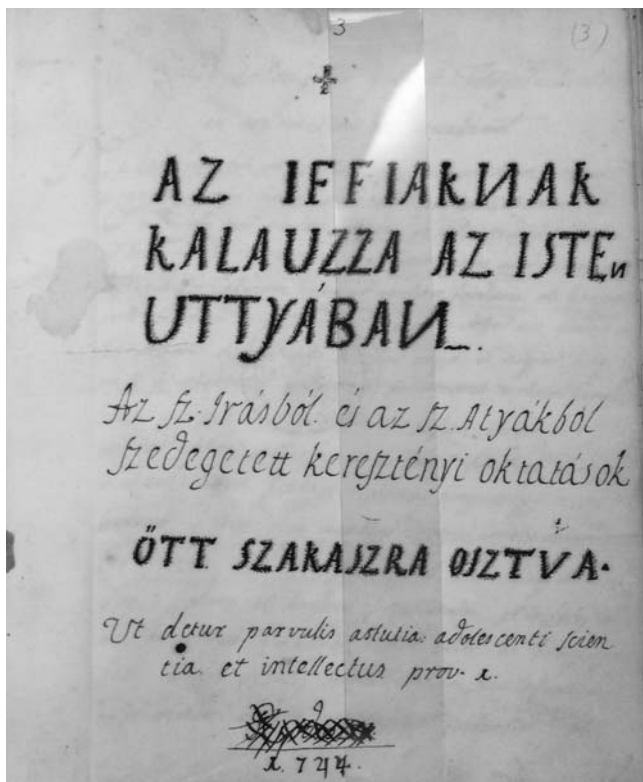
A páter fáradozásai célt érnek: e beszélgetésekre „Isten áldását adá, és a feljebb említett személyeket a restségből kivevé a páter Diénes intési által.”²⁰ Mikes eredeti ötlete szerint pedig Diánna „a szeretetre méltó Angyélikát Télámonnak adá, akik keresztényi házasságban éltenek együtt.”²¹

*

„Én azt nem vizsgálom, hogy jó-é, nem jó-é a házasságok, elég a, hogy az időt eltöltöm nálok; ők lássák a többbit. Az asszony elegendő szép, igen szép természetű, iffiú és a mulat-

ságot szereti. Nekünk ilyen kell az unadalmas Rodostóra”²² – írja Mikes nénékájának 41. levelében Eszterházy úr házasságáról.

Ilyen vágy szülte e két könyv fordítását is. Időmulató édes multság szerelmes szívek egymásra találását átél-
ni, messzi földeken járni, még ha csak az olvasott és írott betű segítségével is, intő-okos társalgásnak résztvevője lenni, még ha csak a penna és papíros találkozásában is. Ezúttal azonban kizárólag az *utilitas* komolykodó zabolája alatt, hogy mindaz, amit leír „...mind az elmének multságára és hasznára, mind a szívnek megjobbítására ...” legyen.²³

Az iffiaknak kalauzza (szerzői kézirat, Egyetemi Könyvtár)

18 Uo., 91–92.

19 Uo., 95.

20 Uo., 227.

21 Uo.

22 Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*, (a bevezetőt és a jegyzeteket írta SZIGETI József), Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963, 95.

23 Mikes Kelemen: *Mulatságos napok*, i. m., 5.

TÓTH SZILVIA
„Mikes a mi őünk”

Cs. Szabó László Mikes Kelemenről

Cs. Szabó Lászlót életútja legkülönbözőbb állomásain, több mint fél évszázadon át foglalkoztatta Mikes Kelemen. Különböző időpontokban és helyszíneken, különböző műfajú írásokban – elbeszélésben, esszében, kritikában, hangjátékban, útirajzban, interjúban és versben – nyíltan, vagy utalásszerűen beszélt róla: legtöbbször csak egy-két sor, elvéve néhány oldal terjedelemben, ezek a megjegyzései mégis szinte mindig fontosak. Évtizedek múlva, más körülmények közt új vagy gazdagabb jelentést nyertek. Mikes nagy író, bátorító mester, de figyelmeztető példa is. „Mikes a mi őünk” – ismételtette, főként 1949 után az emigrációban, de korábban is beszélt róla. Mikes köti össze Cs. Szabó Erdélyben töltött gyermekkorát londoni emigrációja utolsó éveivel.

Az 1936-ban megjelent *Apai örökség* című novelláskötetének első, 1928-ban keletkezett darabja, a *Látogatás Antwerpenben* hősnőjét – az elbeszélő erdélyi főhős, Virgil, ugyancsak erdélyi származású szerelmét – Zágoni Erzsébetnek hívják. A következő novellában (*Utrecht ostroma*, 1929) a férfi szerint külföldi kollégái szemében Zágoni Erzsébet szépsége „a nagy magyar birodalom legjobb szószólója”.¹ A névválasztás nem lehet véletlen: Mikes Zágónban született, és a *Törökországi levelek* több kiadásában is Zágoni Mikes Kelemenként szerepel. A megcsalt Virgil álmában – utazva térben és időben – követi a hűtlen nőt XIV. Lajos udvarába, és győzelemre vezeti a királyi sereget, amiért XIV. Lajos Erdély fejedelmévé teszi. (A történet kétségtelenül utalás II. Rákóczi Ferenc reményeire, a történelem álombeli újrajátszása.) Virgil, Erzsébet és Erzsébet nagyanyja franciás műveltségére többször utal a szerző.

Az *Apai örökség* kritikusa, Illés Endre volt az első, aki észrevette Cs. Szabó Mikeshez fűződő bensőséges kapcsolatát: „Nerval álomba iramló titokzatosságát megterheli (...) erdélyi melankóliával (...). A tő, amelybe új, nyugati ágakat olt Cs. Szabó, a törökországi levelek írója, prózánk első remekelője, Mikes. Cs. Szabó írásaiban súlyos és jelentős komponens az erdélyi élet. (...) Cs. Szabó jövője ott dől el, hogy a középeurópai Rodostó után (...) tud-e majd a névnél és a melankóliánál realisabb tartalmat adni Zágónak.”²

Az 1937-ben megjelent *Levelek a száműzetésből* utolsó, *Egy olvasó önarcképe* című fejezetében Cs. Szabó így emlékszik gyerekkorára: „Ha két bácsikám Fenesen halászott vagy gyümölcsöt szüretelt a házsongárdi kertben, én voltam a felolvasójuk. (...) Különösen Mikes Kelemen életrajzát szerettem, a haldokló fejedelem búcsúját betéve tudtam.”³ Cs. Szabó valószínűleg itt írta le először és hangsúlyosan Mikes nevét, akivel házsongárdi gyermekkorához, családjához, Erdélyhez és művelődési igényéhez való hűségét is érzékelteti.

Szinte az idézetet folytatja a negyedszázaddal későbbi, alcíme szerint Budapesten 1920-ban játszódó *Hadnagy utca rejtelméi* című elbeszélésének részlete: „Mert én már iskolajárás előtt tudtam édesanyámtól a vizek csatlakozását: a Szamoson elúsznak a csónakok Fruziék almáskertje alatt (...) egy szoroson át elérnek a Márvány-tengerig, azért bíztam némelyik csónakban, összegombolyított irkalapra vigasztaló üzeneteket Mikes Kelemennek, hátha észreveszi, kihalássza és olvassa, hogy kegyelmet kapott, hazatérhet, hűséggel várja régi szerelme, Kőszeghy Zsuzsika is, pedig tudtam, hogy tudja, hogy nem igaz. Egy időben sokat sírtam miatta.”⁴

A novella a régi Tabán és Budai vár legendáit, hangulatát idézi. Az elbeszélőt olyan jól ismeri barátja, hogy „rájött egy ideje, hogy minden összehasonlítás Kolozsvár javára üt ki nálam.” *A Hadnagy utca rejtelméi* arról a léthelyzetről vall, amit az Erdélyből Magyarországra került fiatal Cs. Szabó átélt, és Mikes annak a „férfi bánatnak” is a megszólaltatója, amit Cs. Szabó pályája elején az *Utrecht ostromában* ábrázolt.

Cs. Szabó Mikes-élménye 1963-ban a *Nagypéntek Rodostóban* című hangjátékká érlelődött. A hangjátékot Cs. Szabó Mervyn Jones *Five Hungarian writers* című 1966-ban megjelent könyvéről a következő évben írt esszéje segít megérteni; a Kolozsvárt Budapestnél többre becslő ifjút Mezei András 1979-ben készített, de csak 1981-ben megjelent interjúja.

Cs. Szabó, aki egy évtizeden át (1935–1944) a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője volt (1936 és 1946 között emellett tizenegy könyve jelent meg), az emigrációban a BBC magyar adásának dolgozott, és hangjátékait a BBC-nek kezdte el írni. A *Nagypéntek Rodostóban* is itt sugározták 1963-ban. A mű II. Rákóczi Ferenc utolsó napjának víziója. Egyetlen napba sűríti a fejedelem diplomáciai tárgyalásait, amelyekbe ő Mikest nem vonja be, de háromszor említi a „bolondos” Mikes nevét. A búcsúzó, halálra készülő

1 Cs. Szabó László: *Utrecht ostroma*, In: *Apai örökség*, Budapest, Franklin, [1936.] 19–20.

2 ILLÉS Endre: *Apai örökség, Cs. Szabó László novellái*, Nyugat, 1937/7. 54–56.

3 Cs. Szabó László: *Levelek a száműzetésből*, Budapest, Franklin, [1937.] 195.

4 Cs. Szabó László: *A Hadnagy utca rejtelméi*, Irodalmi Újság, 1962. 17. szám 6–7. és Cs. Szabó László: *Vérző fantomok*, München, Újváry Griff Verlag, 1979. 31.

fejedelem párbeszéd formájában elmondott monológjai egy meg nem nevezett krónikás szavaival zárulnak, a híres 112. levél első négy mondatával, de Cs. Szabó máshol is merít a *Törökországi levelekből*. 1966-ban *A nyomozás* című kötet⁵ Jézusról szóló írásai között a hangjáték spirituális és személyes tartalma még jobban érvényesül, egyik szereplője, egy szentföldi Zarándok a kötet Szentföldről szóló írásaihoz is kapcsolja a művet.

A *Nagypéntek* és a négy évvel későbbi *A félhold jegyében* című esszé alap gondolata is összefügg. Az utóbbiban írja Cs. Szabó: „Viszonyuk kizárólag emberi szövetség: nem ragad rá folt és szenny a külvilágból. A külvilágon ezúttal a politika értendő. Rákóczi nem avatta be Mikest a titkos tárgyalásaiba – minek is azt a jóra való, hűséges, de együgyű embert? Csakugyan közömbös volt a légvarepítések, felszabadító háborús tervezetek és nemzetközi cselvetések iránt.” „Mikes előtt gazdája mind hasonlatosabbá vált a szelíden szigorú és szenvedő Krisztushoz, s 1735 nagypéntekén – a híres 112. levél vallomása szerint – alakjuk már-már összeolvad.”⁶ Ahogyan a Krónikás szavaiban is.

Cs. Szabó Mervyn Jones könyvét⁷ két cikkben is ismertette. Az előbb említett *A félhold jegyében* Zrínyiről és Mikesről, a kötet első két fejezetéről szól, és a párizsi Magyar Műhelyben jelent meg. Az egész kötetet ismertető beszámolóját (a másik három író: Vörösmarty, Eötvös és Petőfi) ugyanabban az évben a római Katolikus Szemle közölte.⁸ Mervyn Jones eredetileg klasszika-filológus volt, az 1956-os forradalom hatására tanult meg magyarul. Cs. Szabó, aki sok külföldi művész magyar méltatója volt, tudta, hogy milyen értékes lehet a kívülálló pártatlan véleménye. Első cikkében Mikesre vonatkozóan ezt a következtetést vonja le: „Jones számos (...) szemelvényének bizonyossága szerint ő a nyugatnak is átadható kevés régi klasszikusunk egyike.”⁹ Ezzel megerősítette első lábjegyzetében közölt gondolatait is: „Zrínyi egy állandósult harctéren, Mikes a bujdosásban: európai jelenség.”¹⁰ Második cikkében utalt Cushing és Macartney munkásságára.

Cs. Szabó korábban is írt Mikest ismerő külföldi szerzőről: 1939-ben meglepődve vette tudomásul, hogy Louis Réau, a *L'Europe Française* (1938) szerzője, a

neves művészettörténész és ikonográfus Bécs mellett Magyarországot is megemlíti. Monográfiája tanulsága szerint „a száműzött fejedelem, Mikes, Bessenyei, Mátyóki, gróf Fekete János német fejedelmekkel, lengyel hercegekkel lakmározik a francia műveltség asztalánál.”¹¹ Cs. Szabó 1939-ben időszerűnek gondolhatta ezt megjegyezni, de nem látta értelmét, hogy a magyar XVIII. századra vonatkozó néhány bekezdéssel foglalkozzon.

Mervyn Jones nagy erudícióval, az angol irodalom tapasztalataival, angolul olvasóknak kívánta az öt magyar író bemutatni. A tárgyalt írók, költők minden sorát ismerte. Cs. Szabó a könyvről írt első esszéjében – a műfaj egyik régi hagyománya szerint – saját élményeit is elmondja, pl. törökországi utazásáról: „Hát így éltünk valaha Isztambulban – tűnődtem azon a helyen, ahol Mikest fölkaftányozták.”¹² Mikesről az akkori kutatások szinte naprakész ismeretében ír. Ez is bizonyítja, amit Mezei Andrásnak 1979-ben mond majd: „az egész mai magyar irodalom napokon belül az asztalunkon van”.¹³ Örömmel idézi Barta Jánost: „Mikes a maga módján többet tudott Európáról, mint hazai kortársai.”¹⁴

Négy évvel korábban, 1962-ben, az emigrációt védve, a Katolikus Szemleiben elmarasztalta az előző évben megjelent *Kis magyar irodalomtörténet* egyik szerzőjét, Szauder Józsefet, mert „a Nyugatra szakadt, negyvennyolcas emigrációról sincs mondanivalója (...) Mikes Kelemenből csodálatosképpen irodalmunk egyik csodáját csiholta ki örökös horzsolásaival egy korábbi száműzetés.”¹⁵

Cs. Szabó Mervyn Jones könyvének szentelt esszéi Mikesre vonatkozó korábbi és későbbi megjegyzéseit is segíthetnek megérteni. 1941-ben a Nyugat Illyés-estjén Illyés méltatását ezzel fejezte be: „A hazaáruló labancok és nekikeseredett kurucok közt Illyés megtalálta a magyar és európai hűség útját. Esze Tamásnak és Ocskay Lászlónak egyaránt könnyebb lenni, mint Mikes Kelemennek.”¹⁶ *A félhold jegyében* is erről szól, Mikes szellemi függetlenségéről, a fejedelem iránti feltétlen hűségéről, a politikai kalandok elvetéséről, az erdélyi hagyomány megőrzéséről és európai érdeklődéséről.

A *Debreceni naplóban* az urbánus és népies ellentétről beszélve Mikesre hivatkozik. „A magyar irodalom hovatovább visszahúzódik a népbe a második

5 Cs. Szabó László: *A nyomozás*, Oslo, Bécs, Útitárs, 1966. 168–177.

6 Cs. Szabó László: *A félhold jegyében*, Zrínyi Miklós, a költő és Mikes Kelemen, Magyar Műhely, 1967/10. In: Cs. Szabó László: *Alkalm*, Budapest, Gondolat, 1982. 270.

7 D. MERVYN, Jones: *Five Hungarian writers*, Oxford, University Press, Clarendon Press, 1966.

8 Cs. Szabó László: *Öt magyar író, D. Mervyn Jones könyve*, Katolikus Szemle, 1967. majd *Őrzők*, Budapest, Magvető, 1985.

9 *A félhold jegyében*, i. m., 280.

10 *A félhold jegyében*, i. m., 242.

11 Cs. Szabó László: *Magyar néző. Napló az európai válságról*, Nyugat, 1939. 103.

12 *A félhold jegyében*, In: *Alkalm*, i. m., 274.

13 Mezei András: *Miért él a magyar író külföldön fantomok között?* *Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval*, Műhely, 1981/1, 33.

14 *A félhold jegyében*, i. m., 280.

15 Cs. Szabó László: *Torz magyar irodalomtörténet*, Katolikus Szemle, 1962/3. 188.

16 Cs. Szabó László: *Illyés Gyula*, Nyugat, 1941/4. 170. In: *Haza és nagvilág*, Franklin, [1942.] 166.

világháború óta. Világáramlat ez is, akárcsak a közmopolitizmus a húszas években (...). Egyszer mégiscsak vége lesz a viharoknak akkor kiderül, hogy Európa közepén vagyunk, egy talpalatnyi átjáróban (...) nem Kelet és Nyugat közt, ahogy egy kicsit öntelten emlegetjük.” „De a mi írásainkat is olyan hagyomány fűti, amely sokszor segített a magyarságon. Az elégedetlen, mohó, világcsavargó „észmagyarok” hagyománya. Mikes a mi ősrünk. (...) S Arany is ilyennek nevelte a fiát (...) ha ma Csokonai debreceni diák volna, mohón olvasná a népiek mellett a nem népieket is.”¹⁷ (Itt emlékeztetnék rá, hogy Mikes a Nyugat folyóirat és könyvkiadó emblémáján is látható volt.)

1944-ben a Magyar Csillagban olvasható *Ódon Erdélyben* Mikes a szegény falusi diákok társa, a kolozsvári kollégium őcsarnokának egyik jeles tagja.¹⁸

1967-ben, a Mervyn Jones-könyvről a Katolikus Szemleiben megjelent cikkben elhangzik egy élesen bíráló megjegyzés: „példánk ő ma is. A Nyugaton élő magyaroké, de csak a megszegyenítőn tökéletes író. A bálványozott gazda halála után alázatos szavakkal hazakéredzkedett; könyörgő tollával módot adott Bécsnek, hogy megalázzák.”¹⁹

1975-ben a Mikes Kelemen Kör találkozásán előadásának mottójában, Szabó Zoltán soraiból kiindulva, Mikes a nyugati magyar emigráns írók jelképeként jelent meg.²⁰

1979-ben a hetvennégy éves, harminc éve emigrációban élő Cs. Szabó a *Vérző fantomok* előszavában említi: „amíg e könyv dajkálásához kötött a munka, alkalmi vonatkozások nélkül, sűrűn és titokzatosan átátsuhant agyamon a jól ismert széljegyzet az öreg Mikes Kelemen kérvényén: Ex Turcia nulla redemptio.²¹ Nem tudnám megokolni, miért. Hacsak nem azzal, hogy az én Törökországom ma már a teljes földi élet, amelyből a divat zsarnoki parancsára kitiltották Istent. De én Adyval tartok: az Isten van valamiként.”²²

Közvetlenül a *Vérző fantomok* megjelenése után a Mezei Andrásnak adott interjújában öntudatosan nyilatkozta: „engem az a szerencse ért – itt már szerencséről beszélek –, hogy Londont választottam második otthonomul. Otthont mondok és nem hazát, mert én olyan erdélyi vagyok, hogy én az első számú hazának Erdélyt tekintem. Budapestet, ahol egy fél életet leéltem, már csak otthonnak. Londont

második otthonnak, ahol egy negyed életet éltem le. S hadd mondjam el: annyi élményt nyújtott nekem az a város (...) hogy még egyszer végigjártam az egyetemem. Ezért nem írhattam volna meg esszéimet, hangjátékaimat, novelláimat otthon.”²³ Az exkluzív interjú a nyilvánosságnak szólt. Cs. Szabó Szőnyi Zsuzsának írt kései magánleveleiben többször panaszkodik, említve, hogy tévedett, amikor Londont választotta. Czigány Lóránt is feljegyezte naplójába a panaszait. Cs. Szabó szeretne hazatérni, de ez nem tartozik a nyilvánosságra. Nem akart megalázkodni, nem írt „kegyelmi kérvényt”. Ha évekig tartó tapogatózás és huzavona után is, de őt hívták. A hivatalos kormányzat magatartását jól jellemzi, hogy a Mezeivel 1979 őszén készült, eredetileg az Élet és Irodalomnak szánt interjú csak a Műhely 1981/1. számában jelenhetett meg.

Erdély a haza, Budapest és London csak otthon – mondja Cs. Szabó, és ez nem diplomáciai érzékének vagy határozottságának megnyilvánulása, hanem életérzés és életművének egyik változatlanul meghatározó eleme. Első írásaitól kezdve foglalkoztatta a száműzetés problémája. Mezeinek azt mondta, hogy nincs lényeges különbség az önkéntes és kényszerű száműzött között. A harmincas években már így gondolta. Számos írásában beszélt később is száműzetésben élő magyar és külföldi, hajdani és kortárs írókról, művészekről.

Amikor Mezei megkérdezte: „Nem vállalkozik-e a nem Magyarországon élő magyar író mégiscsak lehetetlenre? Kinek sikerült eddig ez igazán?” Cs. Szabó egyértelműen ezt válaszolta: „Mikes Kelemennek. Nekünk, kint élő magyaroknak Ő óriási ősrünk, akire iszonyúan büszkék vagyunk (...) tizenhét éves korában került el Magyarországról. És világvégi örmény-görög-cigány-zsidó-török sárfészekben lakott és mégis ott, a maga fantomjai között alkotta meg a nagy magyar művet. Vitatkozol-e velem, ha azt állítom, hogy jelentősebb volt, mint bármely mű, ami ugyanakkor a hazai földön, a tizenyolcadik században Magyarországon megszületett?”²⁴

Bármilyen nagy változás is volt Cs. Szabó életében a több mint három évtizedes politikai emigráció, gazdagodó, saját és kollektív problémákat megszóllató Mikes-értelmezése – hűség az íróhoz, Erdélyhez, a magyarság és Európa egységéhez, nemzedéke romantika-ellenességéhez – életműve egységének egyik bizonyítéka.

17 Cs. Szabó László: *Debreceni napló*, In: *Haza és nagyvilág*, i. m., 73–74.

18 Cs. Szabó László: *Ódon Erdély*, Magyar Csillag, 1944. (IV.) 4. sz., 185. Később Cs. Szabó László: *Kárpát kebelében. Szellemi utazás*, 1994. Könyves Kálmán Kiadó, válogatta, és sajtó alá rendezte, szerkesztette: Sass Péter, az utószót írta Pomogáts Béla, 122.

19 *Öt magyar író*, D. Mervyn Jones könyve, i. m., 392.

20 Cs. Szabó László: *Még vagyunk*, In: *„Angol az útlevelem, de magyar a büszkeségem”*, Hága, Mikes International, 2005. 20.

21 Törökországból nincs szabadulás! Mária Terézia válasza Mikes kérvényére.

22 *Vérző fantomok*, i. m., 8.

23 Mezei András: i. m., 34.

24 Mezei András: i. m., 35.

TASNÁDI EDIT
**A Törökországi levelek három
 törökországi kiadásáról**

Természetes török igény volt Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* lefordíttatása és immár három kiadása, hiszen szerzőnk múltbéli önmaguk elé tart tükröt, amikor – akár egy háromszáz év előtti tudósító – a szemtanú hitelességével, ugyanakkor élvezetes stílusban számol be a XVIII. századi török világ jó néhány olyan momentumáról, amelyekről saját forrásaik nem vagy alig szólnak, és ha mégis, akkor is egészen más szempontból ítélik meg saját hazájuk jelenségeit. Márpedig kit ne érdekelne, hogyan látja a külföldi – a törökök számára fontos mind a két jelző: magyar és európai – szem országuk tájait, lakóit, lényeges vagy kevésbé lényeges történéseit, kultúráját, vallását, hagyományait vagy mindennapjait?

A mai Törökországban szinte minden Mustafa Kemal Atatürkkal kezdődött. Fiatal katonatisztként indított nemzeti felszabadító háborút, s egyedül tudott az első világháborút lezáró Párizs-környéki békéken változtatni: legalábbis a töröklakta területeket visszakapta az ország. Talpra állította „Európa beteg emberé”-t: a korhadt szultáni birodalom helyén modern köztársaságot teremtett. Személyes gondja volt mindenre, így pl. az írásreformra, illetve a török irodalmi nyelvnek az arab és perzsa elemektől való megtisztítására is, s eközben még a magyar nyelvészek, a magyar helyesírás és a magyar nyelvújítás tapasztalataira is odafigyelt. Az új fővárosban egyetemet alapított, s abból a megfontolásból, hogy a nemzet tudat kialakításához elengedhetetlen az ország nyelvének, irodalmának, történelmének és földrajzá-
 nak ismerete, az 1936. január 9-én megnyitott ankarai bölcsészkarnak az egyedülálló „Nyelvi, Történelmi és Földrajzi Kar” nevet adta. Tekintettel a messzi múltba nyúló magyar–török történelmi és nyelvi kapcsolatokra, Atatürk külön kívánságára a törökségtudományok értékes segédtudománya számára az elsők között alapították meg a fakultás hungarológiai tanszékét, melynek élére Atatürk Rásonyi László turkológus professzort hívta meg.

Egy későbbi protokolláris látogatásnak messze ható következményei lettek: „1941-ben a Török Köztársaság akkori elnöke, İsmet İnönü meglátogatván az egyetemet a szokottnál hosszabb időt töltött a Hungarológiai Intézet szépen berendezett könyvtárában. Amikor meglátta a világirodalom magyarra fordított két sorozatát, a Klasszikus Regénytárat és a Képes Remekírókat, ezekkel a szavakkal fordult kísérőjéhez: »Ezt nekünk is meg kell csinálnunk!« Rövidesen tárcaközi bizottságot alakítottak, amelynek tervei alapján elindult a Dűnya Edebiyatı Klasikleri («A világirodalom klasszikusai») sorozat.”¹ A tanszéken hamarosan kiváló fordítónemzedék² nevelődött. Hihetetlen gyorsasággal, 1944 és 1948 között 19 magyar mű jelent meg a *Macar Klasikleri* (Magyar klasszikusok) cím alatt, többnyire a sorozatszerkesztésben oroslánrészt vállaló Halasi-Kun Tibornak, a tanszék akkori professzorának előszavával. Érdekes, hogy a címlapon az általánostól és a török gyakorlattól is eltérő magyar névsorrend miatt a szerzők keresztnévét a családnév előtt csak a kezdőbetű jelölte.

Szimbólumértékűnek tekinthetjük, hogy sorozatindítóként Mikes remekművét adták ki: a *Türkiye Mektupları* két kötetben, 1944-ben, illetve 1945-ben, Sadrettin Karatay fordításában jelent meg.³ A klasszikusokhoz méltó módon egyszerű, világos színű kartonált címlapon a sorozat többi köteteihez hasonlóan a körbefutó vékony keretben csak a szerző neve, a mű címe, valamint a Népoktatási Minisztérium emblémája kapott helyet.

Az I. kötet első lapjain a sorozathoz készült ajánlások találhatók a kor két kiváló politikusának tollából. Mind İsmet İnönü köztársasági elnök 1941. augusztus 1-jei, mind Hasan-Áli Yücel népoktatási miniszter 1941. június 23-i keltezésű, a köztársasági elnökénél valamivel hosszabb írása a világirodalmi jelentőségű művek fordításának és olvasásának fontosságát hangsúlyozza. Ezután következik a fordító értő és eligazító előszava,⁴ amely megismerteti a török olvasót Mikes Kelemennek a történelmi körülményektől, II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől, szabadságharcától és bujdosásától elválaszthatatlan élettörténetével, természetesen nagyobb teret nyújtva a rodstói évtizedeknek.

Ezt követően – talán nem érdektelen ide idézni – a mű történetére tér át: „Életének főműve, a *Törökországi levelek* egy szerencsés véletlen folytán kerül Magyarországra. Báró „Fransua Toth”⁵ Çanakkale⁶ erődítményeinek magyar származású építője találta meg és vitte Magyar-

1 Rásonyi László beszámolója alapján közli KAKUK Zsuzsa: Keletkutatás, 1990. tavaszi szám, 124.

2 Sadrettin Karatay, Sami. N. Özerdim. Ferit Zahir Törümkürey, Necmi Seren és Ziya Tugal.

3 K. Mikes: *Türkiye Mektupları*, Ankara, Maarif Matbaası, I. 1944., II. 1945.

4 S. K. monogrammal, IX–XIV. oldalszámozással (Az előző oldalak nincsenek számozva. Itt kapott helyet az egyoldalas hibajegyzék is.)

5 Baron de Tott, magyarosan Tóth Ferenc

6 Dardanellák

országára. Mondják azt is, hogy egy Mészáros nevű magyar találta meg, és egy Horváth nevű öreg tanúsította mibenlétét. Amikor Mészáros Bécsbe utazott, átadta a kéziratot Görög Demeternek, s tőle került át Kulcsár Istvánhoz. Kulcsár adta ki először a *Leveleket* 1794-ben. A mű sokáig nem keltett figyelmet, később azonban többször is kiadták, és általánosan kedveltté vált.⁷⁷

A továbbiakban Karatay magáról a leveleskönyvről, tartalmáról, a levelek címzettjéről, a levél-műfajról, Mikes egyedülálló stílusáról és sajátos humoráról szól, s végül a következőképpen zárja sorait: „Az olvasót most magára hagyjuk a levelekkel, csak még annyit szögezzünk le, hogy nem szabad azt várnunk, hogy Mikes korának valamennyi eseményéről hírt kapunk belőlük. De mégiscsak ő az, aki a legközvetlenebbül ismert meg bennünket a rodostói bujdosók életével. Az ő lelkiállapota szerint változó képeknek köszönhetően bepillantathatunk a száműzött magyarok belső világába. Reméljük, hogy Mikes leveleinek török fordításában meglátják a fent említett értékeket, és tanúságuk révén érteni és szeretni fogják Mikest és társait.”⁷⁸

Ezután következnek a levelek. Az I. kötetben az 1–77. levél olvasható; a kis szedéstükör, a tágas sorköz és az előszóban alkalmazottnál jóval nagyobb betűnagyság következtében ez a 3-tól a 224. oldalig tartó terjedelmet jelent. A II. kötet változatlan tipográfiával és szöveggel hozza ismét Ísmet İnönü és Hasan-Âli Yücel ajánlását, majd a 3-tól a 268. oldalig a leveleket a 78-tól a 207-ig. A törökök számára idegen fogalmakat mindkét kötetben lábjegyzetek világítják meg.

A könyv régóta beszerezhetetlen. Olyannyira ritkasággá vált, hogy amikor a kilencvenes évek második felében az Ankarai Egyetem hungarológiai tanszékén tanítottam, az időközben a kari könyvtárba átköltötetett egykori legendás gyűjteményben már csak az egyik kötetét találtam meg, s mint ahogy most az internetet böngészve látam: az egyik török antikvár terjesztő is csak a II. kötetet hirdeti. Természetesen többször is felmerült az újabb kiadás gondolata. Csak példaként említsük meg Hopp Lajos 1994-es *Mikes-megemlékezések* című beszámolóját: Bedrettin Tunabaş, az akkori budapesti török nagykövet a mű újabb kiadását ígéri, és ezt sürgetik a valahai budapesti diákokból jeles professzorokká vált Hasan Eren, Şerif Baştav és M. Tayyib Gökbilgin is.⁹

7 K. Mikes: *Türkiye Mektupları*, i. m., XII.

8 Uo., XIV.

9 ItK, 1994, 98 évf. 5–6. füzet, 812.

10 A „fejedelem” szó fordítása gondot okoz a török fordítóknak, a „Prens”, a „Kral” és a „Bey” használatával egyaránt találkozhatunk.

11 Kelemen Mikes: *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999, 296.

12 Uo., 7–13.

Mindazonáltal igen meglepett, amikor régi költő- és szerkesztőismerősöm, Yalvaç Ural, akkoriban éppen az isztambuli Aksoy Kiadó vezetője azzal keresett föl Ankarában, hogy fordítsam le újra a föllehetetlen művet törökre. A felkéréshez szolgáljon magyarázatul, hogy a török nyelv az arab és perzsa elemektől való megtisztításának évtizedeit élte (magam is tapasztaltam például, hogy tanítványaim Halasi-Kun Tibor alig fél évszázada törökül írt magyar irodalomtörténetének nyelvét már alig értették!), tehát Yalvaç barátom joggal vélhette úgy, hogy a Mikes-fordítás nyelve fölött is eljárt az idő. Én természetesen szabódtam. Meggyőződésem, hogy a műfordítónak mindenekelőtt a célnyelvet kell teljes mértékben bírnia. (Hogyan adhatnám én vissza Mikes utánozhatatlan nyelvi világát?) Végül abban maradtunk, hogy pár levelet lefordítok, majd meglátja. Azt gondoltam, hogy a próbafordítással meggyőzőm a feladat vállalhatatlanságáról, ő azonban azt írta vissza, hogy van egy kiváló nyelvérzékű szerkesztője, aki lektorálja majd a munkámat – vágjak bele. A könyv végül a kiadó kívánságára – mondván: a fejedelmi rang csábítólag hat a vevőkre – sajátos címlappal jelent meg: *Az oszmánok magyar vendége*, alatta hatalmas betűkkel: *Prens*¹⁰ *Rákóczi*, alatta: *és*, majd újabb sorral lejjebb: *Mikes Törökországi levelei*, s végül lejjebb, középen a szerző neve újra, immár teljes alakban: *Kelemen MIKES*.¹¹ A keménykötésű, színes borítót a legismertebb Rákóczi-, illetve Mikes-képmás díszíti. A kötetet számos szövegközi fekete-fehér kép illusztrálja. Az előzők-oldalokon Mikes Pál ónkannájának felirata és vésett díszítményeinek részletei láthatók. A szinte napjainkig zajló nyelvújítás miatt Törökországban általánossá vált szövegmodernizálások magyarázhatják a számomra is meglepetést okozó megfogalmazást a belső címlapon: „Fordította Tasnádi Edit, a mai török nyelvhez igazította Figen Turna.”

Az előszóban igyekeztem mindazt összefoglalni, amit a török olvasónak Mikesről, illetve Rákócziról, a korról és a *Törökországi levelekről* tudnia kell;¹² Figen Turna pedig *A könyvről* címmel többek között az alábbiakra hívta fel a figyelmet: „Mikes előadásmódja csodálatra méltóan gazdag, stílusa könnyed és hajlékony; sokszor meglepő megfogalmazásokat is használ. Történelmi missziót teljesít ezzel a könyvvel; időnként, főképpen amikor elborul a kedve, érzelmei helyett a történelmi események felé fordul. Beszél például Mevlanáról és a mevlevi dervisekről (anélkül, hogy néven nevezné őket), és átnyújtja Marquis de Sade *Florville és Courval* című elbeszélését a *Szerelmi bűnök* című kötetből. Valójában ez a könyv nem is de Sade-é (1740–1814), hanem korábbi. Történeteszerűen írja le a selyemhernyó-

tenyésztés és a selyemkészítés legősibb módszereit, a selyemhernyókat szinte emberi tulajdonságokkal felruházva. Beszél háborúkról, békekötésekről, uralkodókról és országokról; a tények mellett legendákat és pletykákat is közvetítve. Saját hazájára vonatkozó emlékeit és az otthoni szokásokat összehasonlítja a bujdosásban szerzett tapasztalataival; olykor bírál is. Istenbe vetett hite – a könyv egésze bizonyítja – mindvégig töretlen: legfőbb megtartó ereje ebből táplálkozik. Anélkül, hogy önmagának bevallotta volna, a bujdosók nevében nyomot akart hagyni a világban.¹³ A hátsó borítón a keretes írás a szerzót és „páratlan művé”-t ajánlja.

(1999-ben volt hazánk a Frankfurti Könyvvásár fővendége, ennek köszönhetően a frissen megjelent könyv egy példánya helyet kaphatott azon a teremnyi falon, amelyet magyar művek idegen nyelvű fordításai borítottak.)

A harmadik kiadás Rodostóban, mai nevén Tekirdağban látott napvilágot. A fejedelem restaurált ebédlőházában berendezett állandó kiállítás 1982. június 14-e óta fogadja a látogatókat, közöttük a kiemelkedően nagy számban érkező magyarokat. Ennek folyományaként tiszteletbeli konzulátus nyílt a városban, s a Magyar–Török Baráti Társaságunk, majd a Rodostói Magyar Baráti Társaság szervező munkájának köszönhetően az immár 47. alkalommal megrendezett júniusi Cseresznye Fesztivál keretei között Magyar Napot is ünnepelnek.¹⁴ E vonzó programok, valamint a Rákóczi Múzeum, a tengerparti emlékparkot díszítő Rákóczi-szobor és Mikes-emlékmű keltette igény kielégítésére kereste a város a Mikes-könyv árusításának lehetőségét. Miután az időközben megszűnt Aksoy Kiadó példányaihoz nem jutottak hozzá, a korai – jogdíjat nem igénylő – fordítást adták ki újra 2006-ban.¹⁵ Sadrettin Karatay fordítását Sezai Kurt „nézte át”. A kötet a Tekirdaği Kormányzóság kiadványaként jelent meg. Címlapján az ismert Mikes-érem, hátlapján a Rákóczi Múzeum az elébe állított székely kapuval, valamint az 1720. május 28-i levél részlete látható. A belső fülek közül az elsón Mikes ismertető fülszöveg, a hátsón pedig Rodostó régi látképe kapott helyett. Az eredeti kiadás két ajánlását mai politikusok ajánlásaival helyettesítették. Attila Koç kulturális és idegenforgalmi miniszter szerint „Mikes

Kelemen *Törökországi levelek* című könyve a török–magyar történelem és kultúra szempontjából jelentős dokumentum. Különös fontossága van annak, hogy egy idegen, menekült író mutatja be a XVIII. századi Törökországot.”¹⁶ Tekirdağ megye kormányzója, Aydın Nezihi Doğan így kezdi sorait: „Kevés város büszkélkedhet olyan különlegességgel, mint Tekirdağ. Nem volt uralkodói székhely, de egy királynak: Rákóczinak adott otthont, egészen a haláláig. Csak ennyiből áll Tekirdağ különlegessége? Természetesen nem. Egy háromszáz évvel ezelőtti nevezetes, talán száz nyelvre is lefordított könyv az egész világon ismertté tette nevét. A képzelt nénéhez intézett titokzatos *Törökországi levelek* a világirodalom ritka kincsei közé tartoznak, amelyek Rákóczi Ferenc magyar király titkáranak, Mikes Kelemennek képzelőerejét és megfigyelőképességét, valamint tollának kifejező erejét dicsérik.”¹⁷ A továbbiakban itt is Sadrettin Karatay előszava következik.¹⁸

Bár fordítását ezúttal egy kötetben jelentették meg, az első kiadást követve a 77. és 78. levél közé – azzal, hogy „II. rész”, meglehetősen feleslegesen – betettek egy elválasztó lapot.

A három kiadás bemutatása után szólnunk kell a lényegről: a fordításokról. Mi is a fordítás? Ha a művet a tartalom és a forma egysége alkotja, a tartalmat kell kiemelni eredeti nyelvének burkából, és e kincsre vigyázva, a célnyelv adta anyaggal és eszközökkel kell(ene) az eredetinek tökéletesen megfelelő formát létrehozni. E sohasem könnyű feladat esetünkben a szokásosnál is nehezebb. Mikes ódon és ugyanakkor hihetetlenül friss nyelvezetének visszaadása nyilvánvalóan bármely nyelv esetében „feladja a leckét” a fordítónak; a török esetében azonban speciális nehézségekkel is meg kell küzdenünk. A klasszikus török irodalom, a gazdag dívánirodalom nyelve oly mértékben vett át arab és perzsa szavakat, sőt még nyelvtani struktúrákat is, hogy teljes mértékben elszakadt a beszélt nyelvtől. Az így kialakult, „oszmánli”-nak nevezett nyelvet a kortársak közül is csak a műveltek ismerték, megértése az újabb generációktól külön tanulást igényel. A XIX. századtól szinte napjainkig zajló lassú nyelvtisztítási/nyelvvívítási folyamatban kell tehát megtalálnia helyét az olvasónak, írónak – és a fordítónak is.

Ebből a szempontból első Mikes-fordítónk szerencsés döntést hozott: alapvetően nem az irodalmi, hanem a beszélt nyelv elemeiből építkezett, így a szöveg – sok kortársától eltérően – még ma is eleven, szókincese jelentős mértékben török. Viszonylag kis számban előforduló arab és perzsa szavainak egy része azóta kikerült a használatból, de a szöveggörnyezet segíti az olvasót a már-már feledésbe merülő szavak megértésében.

13 Uo., 14–15.

14 Az idei, IX. Magyar Napot halála 250. évfordulója alkalmából Mikes Kelemennek szentelték.

15 Mikes Kelemen: *Türkiye Mektupları*, Sadrettin KARATAY tarafindan tercüme edilmiştir. Yeniden gözden geçirme Sezai KURT. Tekirdağ Valiliği Yayınıdır, 2006, 263.

16 Uo., 3.

17 Uo., 5.

18 Uo., 7–9.

Az újrakiadás szerkesztője e szavak némelyikét a ma használatos szinonimákra, például a levelek keltezésében az oszmánli hónapneveket a mai török elnevezésekre cserélte.

Bármilyen gazdag is a klasszikus török irodalmi nyelv, magam sem fordulhattam az oszmánlihoz, de azt mégiscsak érzékeltetni akartam, hogy a levelek századokkal ezelőtt születtek. Mikes csevegő hangjának minél pontosabb visszatükrözésére törekedtem, az archaizálást pedig úgy igyekeztem megoldani, hogy olyan szavak esetében, ahol a nyelvújítási szó mellett legalábbis a passzív használat, vagyis az értés szintjén még él a régi szó, a ma már archaikus hatást keltő arab vagy perzsa megfelelőt választottam.

Minél nagyobb a forrásnyelvet, illetve a célnyelvet beszélő közösség társadalmi és kultúrája között a különbség, annál több esetben érezheti úgy a fordító, hogy egy-egy fogalomra nincs megfelelő kifejezés. A jelek szerint Sadrettin Karatay számára az európai/feudális rangok és megszólítások, egyes rokonsági fokok átültetése jelent kihívást. Rögtön az első: elgondolkodtunk-e valaha azon, hogy az „édes néném” pontosan milyen rokona, vagy rokona-e egyáltalán a fikció megteremtőjének? S. Karatay az „abla” szót használja, amely idős lánytestvért, nővért jelent. (Jómagam – miután az évődő udvarlás hangja szerintem idősebb nőt sejtet – az eredetileg anyai ági nagynénit jelentő, de általánosságban az idősebb nők megszólítására is használt „teyze” szót választottam.) Ugyanakkor „Pápay sógor”-t és „Sibrik uram”-at például egyként „dayi”-nak, azaz „anyai nagybácsi”-nak, „Zay úrfi”-t pedig „Bey”-nek, azaz „úr”-nak titulálja. A speciális magyar „-né” „Madam Bercsényi”, „Madam Kajdácsi” alakban jelenik meg nála. Félreértés, hogy a „zágoni bíró”-t „hâkim”-nak fordítja, mert ez a szó a jogi értelemben vett bírót jelenti; a „nemes” jelző helyett pedig a „kibar” szót alkalmazza, holott ez a magyar szó „finom, emelkedett stb.” jelentését tükrözi.

A legtöbb problémás megoldás a keresztény vallás fogalomkörében születik. Például a „purgatórium”-ot „cehennem”-nek, azaz „pokol”-nak, a „pogány”-t „putperest”-nek, azaz „bálványimádó”-nak, a „barát”-ot „keşiş”-nek, azaz „remeté”-nek fordítja; a „szent” pedig franciásan „Saint”-ként jelenik meg. A „mise” vagy az „áldozás” fordítására több kísérletet is tesz, az „utolsó kenetből” viszont egyszerűen „gyónás” lesz. Hogy a „sátoros ünnep” vagy a „virágvasárnap” tükörfordítása mond valamit a török olvasónak, abban kételkedem. Bizonyára az iszlám áldozati ünnep hatására fordította Mikes „nálunk bárányt szentelnek a templomban” mondatát „nálunk a templomokban bárányt áldoznak”-ra

(80. levél). Kissé különösnek hat keresztény vonatkozásban az „Allah” megnevezést látni, amikor létezik a török „Tanrı”, azaz „Isten” szó is.

Nem szándékom az alapvetően jó fordítás kisebb-nagyobb hibáit hosszasan sorolni, de meg kell említenem, hogy néhány régies vagy ritkább szóba, kifejezésbe beletörött a fordító bicskája. Csak néhány példa: a „munkás emberek”-ből „işçiler” – vagyis munkások lesznek; a „deák nyelv” „diák v. tanulónyelv”; a „hatodfél” nála hat és féllal, a „harmadfél” három és féllal egyenlő; nem érti meg, hogy a Rákóczi hagyatékban szereplő asztalok, székek szétszedhetők – szerinte mind más és más formájú (118. levél); s az „oldalborda” tükörfordítása sem keltheti a török olvasóban az asszonyok képzetét...

A 3. kiadás egyrésről gondatlanságot, másrésről viszont igen nagy gondosságot mutat. Előbbire példa, hogy az 1. kiadás előszavának XII–XIII. oldalát teljesen kihagyták, pedig ha a szöveg tartalmi ugrása nem is, legalább az így félbemaradt mondat feltűnhetett volna. Az, hogy az idegen nevek írása hibás, hogy nem tűnik fel a lábjegyzetek csúsztatása (103. levél), még „természetes”-nek vehető, az sem olyan nagy csoda, a számokkal se könnyű bánni, pl. XI. Lajosból S. Karataynál XII., viszont S. Kurtnál már 52. (!) lesz (53. levél); de hogy török történelmi személy nevéből is sikerül értelmetlen sajtóhibát előállítani (Patrona, 92. levél), az kissé meglepő. Az újrasedés során előállt sajtóhibák okozta értelmetlenségek közül elégedjünk meg két mulatságos példa idézésével: a nosztalgiával emlegetett kolduslábra vonatkozó lábjegyzetben szereplő „börekfésleség”-ből, azaz tésztafésleségből „böcek” vagyis „bogár, rovar” lett (63. levél). „A hintó pedig igen ritka a kéd városában” – írja Mikes a 80. levélben. A „város” jelentésű „şehir” helyére a „folyó” jelentésű „nehir” került...

Másfelől nagy gondossággal gyomlál ki mindent, ami akár a legkisebb mértéken sérti nemzeti önrzetét. Például: „Eb szokás, kutya szokás!” – jegyzi meg Mikes, miután török vendéglátóik elkapkodták előlük az ételeket (3. levél), de ezt a megjegyzést Sezai Kurt feleslegesnek ítéli. Ugyanígy a cenzori húzás áldozata lett a 4. levél költői kérdése: „Micsoda nyájasságért kívánhatja hát valaki a török barátságot, hanem csak éppen valamely haszonért?”

A Rodostó lakosságát bemutató (alapvetően pozitív hangú) 42. levélből a következők találtak kihagyandónak: „De mindezekre nem kell azt mondani, hogy a lakosokat nyomorgatja a török; mert ha a magát megadja, aztán csendességben marad, és csendesebben, mint nálunk.”

A „Constancinápoly megvétele”-ről szóló 63. levélből törli a kortársakra való utalást: „A mostani törökök

nem hogy olyan nagy munkákat vinnének végben, de eszékbe sem jutna.” Ugyanebben a levélben szerepel egy szép görög leány lefejezésének históriája, ez szintén fennakad a rodostói szerkesztő rostáján. Itt kell azonban elmondanom, hogy jómagam a fordítást még írógépen készítettem, majd a kéziratot postáztam Isztambulba, ezután pedig már csak a kész könyvet láttam. Így már a kézbevételekor sajnálattal láttam, hogy kontrolszerkesztőm jó szándékú javításai következtében bekerült néhány kisebb-nagyobb hiba, de a Kurtéhoz hasonló vallásvédő buzgalmának eredményére csak most, a három kiadás összevetésekor döbbentem rá: mindkét mai szerkesztő lezárta a sorompót a törökök vallásáról, illetve a Mohamed prófétáról írottak előtt. (179., illetve 180. levél). De Kurt szemérmesen kitörli még azt a passzust is, amely szerint a volt férj

engedelmeivel tölthet egy éjszakát egy férfival az az elvált asszony, akit férje újra el akar venni (70. levél).

A 156. levélben szereplő „embertelen török” a rodostói kiadásban elveszíti ezt a dehonesztáló jelzőt; míg a nemzeti büszkeség kihagyásra, a lokálpatriotizmus beszúrásra készítette szerkesztőnket: a 34. levél előtt „az első levél, amely a Tekirdağba menetelről szól”, a 36. előtt „az első levél Tekirdağba” megjegyzést tartotta szükségesnek.

E példák hatására végezetül jegyezzük meg büszkén mi is, hogy a törökök közmondásos magyarszeretetének első megnyilatkozásait Mikesnél találjuk: „Való, a törökök szeretnek bennünket” – állapítja meg szinte az érkezés után (4. levél); s megállapítását évek múltán is megerősíti (59. levél): „akárhol találjunk törököket, mindenütt jó szívvel látnak minket, mert a török leginkább a magyarokat szereti.”

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Mikes búja

*Hányóddál: tengerré lett a sok baj alattad,
Vésszé a balsors, mely űz vala, fejedelem, s most
Semmi nem oly csendes, mint sírlakod a rideg éjben.
Tégedet a hajnal még alva hagy, a delelő nap
Alva talál, nyugodalmadból ragyogása nem ébreszt.
Még, melyen viharok megharcolnának időnként,
Kő sincs hamvaidon. Pusztán és jeltelenül áll
Kis halmod, s egyedül vagyok én mellette kesergőd
Hontalan agg, lét és nem lét közt ingatag árnyék.
És mi az én könnyem? Olcsó nedv tört szűnek eréből
Régi ütődéstől mindennapos árja szememnek.
S oh egek, oh isten! neked ennyire kell vala jutnod,
Hogy siratód ily sok harcmunkáidnak utána
Én legyek, oh te, kiért országnak kellene sírni.
Melynek halma föld itt, ellenség földje: nem ösmer;
Melyben alászállott híreddel előbbi szerencséd,
Árva hazád tiltott nevedet nem zengheti többé.
Vajha ne érezd ezt a súlyos földnek alatta,
S hogy fejedelmi porod nincs emlékezve, ne tudjad:
Ím élő emlék vagyok én, bú rajtam az írás,
És ha magyar tán még e gyászos földre vetődik,
Elmondom neki: „Itt nyugszik fejedelme hazádnak,
Számkivetett onnan, mert nem vala benne szabadság.”*

LÉVAY JÓZSEF

Mikes

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását –
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban!...
Hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó
Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában!

Peregnek a fákról az őszi levelek,
Kit erre, kit arra kergetnek a szelek
S más vidékre száll a
Csevegő madárka
Nagy Törökországból...
Hát én merre menjek, hát én merre szálljak,
Melyik szögletébe e széles világnak,
Idegen hazámból?!

Zágon felé mutat egy halovány csillag,
Hol a bércek fején hókorona csillog
S a bércek aljában
Tavaszi pompában
Virágok feslnek...
Erdély felé mutat, hol minden virágon
Tarka pillangóként első ifjúságom
Emléki röpködnek.

Ah! miért nem szállhatok hozzád, szülőföldem,
Mikor minden bokrod régi ismerősem!
Mért vagy szolgaságban,
Gyászos rabigában
Oly hosszú időnkig?
Ha feléd indulok, lelkem visszatartja
Az édes szabadság bűvös-bájos karja.
Vissza, mind a sirig!...

Itt eszem kenyerét a török császárnak,
Ablakomra titkos poroszlók nem járnak
Éjjeli setétben
Hallgatni beszédem
Beárulás végett...
Magános fa vagyok, melyre villám szakad,
Melyet vihar tördel, de legalább szabad
Levegővel élhet.

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását –
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül
Nagy Törökországban.
Körülöttem lebeg sírjában nyugodó
Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában.

VIGH PÉTER Lévay József verse mellé

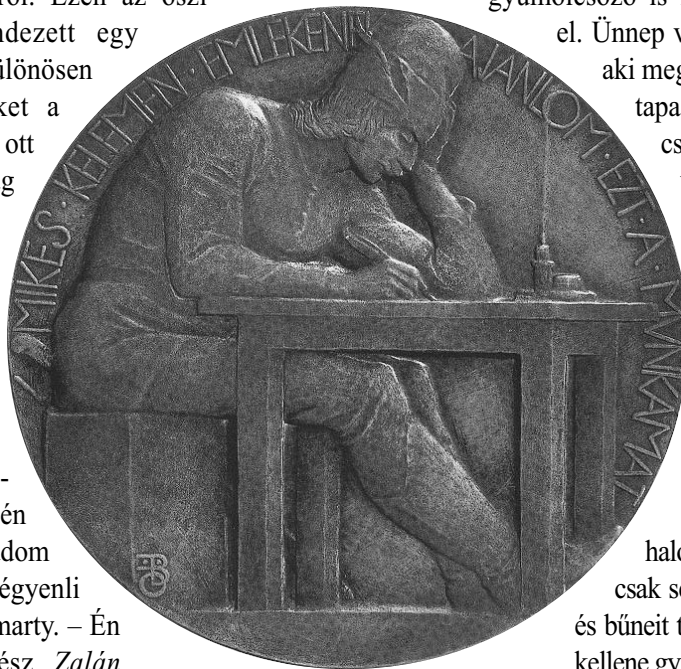
Pesten járunk, az 1850-es évek elején, egy félreeső kávéházban vagy vendéglőben, ahol olcsó az étel, és talán hangosabban is lehet szólni a közéleti kérdésekről és irodalomról. Ezen az őszi napon Vahot Imre rendezett egy kisebb mulatságot, aki különösen szerette felfedezni ezeket a mulatókat. A társaságban ott van az összetört ország megtört koszorús költője, Vörösmarty Mihály is, és a *Pesti Napló* egy fiatal munkatársa, Lévay József. Feldicsérik emez *Mikes* című versét, mire Vörösmarty kéri, szavalná el a társaságnak. „Pirulva vallottam be, hogy én egyetlen versemet sem tudom könyv nélkül. »Nem szégyenli magát? – így szólt Vörösmarty. – Én ilyen koromban az egész *Zalán futását* el tudtam volna mondani könyv nélkül...«.”¹

Ahogy egyes normák és értékek a korról változnak, úgy halványodnak vagy fényesednek az irodalmi művek is. Nem kell messzire visszamennünk: pár generációval ezelőtt a most itt olvasható vers közkincs volt, az irodalomkedvelők mentális könyvtárának egy könnyen felidézhető darabja. Mára kissé megkopott, poros lett. Adná magát a mondat kérdéssé hajlított foly-

tatása: mint a vers címzettje? Igen és nem. Emlékév van, ünnepelünk, s melyik betűszerető magyar ember számára ne lenne élő szimbólum Beck Ö. Fülöp emlékérmé? Adná magát, hogy összeeresszük Mikes, Lévayt és a *Mikest* – mert van ebben a versben némi vád és egy csipetnyi irigység –, hogy szövegre szöveget hozva feleseltesük évszázados halott literátórainkat. A kísérlet egyébként roppant izgalmas és talán gyümölcsöző is lehetne, de hagyjuk most el. Ünnep van. Ha felidézük Lévayt, aki megidézte Mikes, akkor megtapasztalhatjuk – lehet, hogy csak egy pillanatra –, hogy vannak élő hagyományok. Nem járnak hangosan, nem hordozzák tüntetően körbe tekintetüket, csak néha kopogtatnak be, hogy helyet kérjenek az asztalunknál. Most épp kétszázötven év után teszik ezt.

Bámulatos, mire képesek halottaink. „Ha az embereknek csak setét oldalát, embertelenségét és bűneit tartanók szemünk előtt, meg kellene gyűlölnünk az emberiséget. De vajjon nem lennénk akkor önmagunk is gyűlöletre méltó embertelenek?

Rögtön indulok íróasztalomtól szüleim sírját látogatni, hogy a halottaktól tanuljam szeretni az élőket.”² (naplójegyzet, 1893. szept. 16.) Zárásként pedig tegyük ide életrajzának első sorait: „Én is születtem. Nem ugyan Árkádiában, hanem a Sajó-völgyön [...]” Valóban: az emberek Zágónban és Sajószentpéteren születnek meg, de Árkádia nyitva áll előttük.

Beck Ö. Fülöp: Mikes Kelemen

1 LÉVAY József: *Visszatekintés*, s.a.r. BALÁZS Győző, Miskolc, Ref. Reálgymnázium, 1935, 26.

2 BALÁZS Győző: *A „Szentpéteri üres fészek”*. Részletek Lévay József naplójából, Miskolc, 1935, 30–31.

IGNÁCZ RÓZSA
Anyja leveléről

Részlet a szerző Hazájából kirekesztve című regényéből

Mikorra, mennyi idő alatt lohadt enyhén melegítő parázssá az az ellentétes érzelmek gyújtotta tűz, amelyik Kelemenben gyulladt?

Hogy meglátta anyja levelét, első érzése a megdöbentő, egész lényét elárasztó hévség volt-é? Érzett-é rajongó szeretetet? Nézi: édesanyja áldott kezével írott sorok. Mikor először futja át könnyfátyolos szeme a levelet, fojtogató szegyenérzet markolja szíven. Hogy ezt, ezt tudta neki írni az édesanyja! Ő kérjen kegyelmet, éppen ő? Ő hagyja itt Zsuzsit annak a beteges vén kéjencnek a karmaiban? Ő, mikor hiszen Zsuzsi, Zsuzsi hagyta el őt, már elhagyta! Nem kell Zsuzsinak a koldusszegény kamarás, mikor gazdag grófné asszony lehet.

Gyámoltalan, csacska édesanyám eltartaná a tanult, időt töltött fiát, csakhogy még lássa, mielőtt... nem! Nem halhat még meg, fiatalos, erős, nagy akaratú asszony az ő édesanyja. Szép. Milyen ritka szép asszony az én édesanyám. Amilyen szép asszonyok, leányok csakis odahaza, Erdélyben teremnek. Egy sincs, egy sincs erdélyi asszonyokhoz fogható kedves, szép odakint Magyarországon sem, nemhogy itt. Itt, most nem gondolhatok többé akárhogyan Zsuzsira, nem Árva Torma Éva! Tormának miért írja magát édesanyja, Boér Ferencné? Megholt talán Boér? Ha így írhat az édesanyja, csakis labancként írhat így. Hogy császár hűségére térjen, éppen ő? A fejedelem ellen ír édesanyja, ellene. Milyen gyűlölet élhet benne szegény urunk iránt! Hogy most, éppen most hagyná itt, ha képes volna a gyalázatra, hogy egymagának külön, alázatosan kegyelmet esdekелjen? Attól a császártól, aki mindenéből kifosztotta, aki száműzte, s lesse, ki tudná, meddig, hogy netán még válaszra is méltatná a fene császár az ő alázatos esedezését! Édesanyja még látni, ölelni akarná. Ki más is van neki kivüle, aki igazán az övé? Aki hű hozzá? Édesanyja mindig is féltékeny volt a fejedelemre, restellte, hogy a fia oly igen tiszteli és rajongja! Boér Ferenc nem volt rossz ember, de őt csak nem tisztelhetette apai példaképpen, már a maga ingatag jelleme miatt sem. Csak egy igazán nagy ember van Kelemen világában: ő, a fejedelem, aki mostanság, éppen mostanság egyre közelebb engedi őt magához, újabban még diplomáciai dolgokat is megbeszél vele. És ami a legtöbb: tartja magát! Viseli sorsát nemesen. Tűr, Isten igaz embere! De miért, hogy ez az oly sokáig utazott levél mintha az édesanyja főztének illatát árasztaná magából, hogy lehet ilyent érezni egy, úgy látszik, hogy tizenegy hónapot utazott levélből? Kelt Kolosvárott 1722. decembris 22-én, s ma? Ma, mire

ideérkezett, kinek, kiknek a kezén mehetett át ez a szégyenteljes, gyalázatos árulást ajánló levél? Szégyenteljes? Nem, nem, az anyját, a jó, az egyetlen édesanyját, aki a maga módján akarná a jót a gyermekének, a fia láthatásáért vívó édesanyját nem szégyellheti, de mégis! Fullasztó az, ami előnti. Hogy hűtlenségre, alázkodásra meg kegyelemkérésre biztatja. Zsarol! Zsarol vele, hogy azt írja, őt már „meggyőzte” az élet, ha nem siet haza, talán többé sohasem látja! Úgy ver a szíve, hogy majd beleszakad, az asztal oldalába kell fogóznia... Jaj de szép is ez, hiszen a levélből, a szavakból Zágon szól hozzája, ha százszor is Kolosvárról keltezte! Édesanyja. Ő az egyetlen jó bizonyosság Kelemen életében. Apja sose volt, sose látta. Az apja is az édesanyja volt egyben. Mikor is látta őt utolszor? Régen, milyen régen elszakadt tőle. S hogy rohanna haza hozzá! A szoknyájába szeretné temetni az arcát. Ezt, a mait? Nem, nem. Azt a régít. Nem kérhetem meg, hogy öltözzék fel, édesanyám lelkem, menjen el, s kérje meg számomra a kezét annak a... nem leány már az, édesanyám, nem lesz leánykérés számomra már sosem...

Akkor szerettem talán a legjobban édes lelkem anyámat, mikor kicsidkoromban úgy elfenekelt volt Kovásznán – ne sírjon, édesanyám, ezentúl jobb leszek –, mert most már igazán jobb, több, emberségesebb emberré akarok, kell válnom, édesanyám, hát áruló, kegyelemesdő éppen ezért nem, NEM! Nem fennhézás ez, édesanyám, alázodom én, higgye meg, de nem ember, nem, csakis az Úristen előtt, aki ránk, reám mérte ezt a sorsot. Nem hal meg a fejedelem egyhamar, dehogyan hal, mit ijesztget kend engemet? Erős, vitéz ember ő, és a példa csak az. Az, csak az az egy, ahogyan ő él, ahogyan viseli a nagyságát, megcsalattatását, bukását, ahogy a reménység soha el nem hagyja, ahogy dolgozik és nevet és imádkozik és él itten, ő, a dalia, kiért asszonyok regimentje bomlott, most él egyedül, úgy, ahogy már a kamalduli szerzeteseknél elkezdette volt, egy tevékeny remete fejedelem módján, és én, én a kamarása vagyok. Maholnap már a legelső, legbensőbb embere.

Ha megtudná a fejedelem, hogy milyen levelet kapott! Mit gondolna az ő özvegy édesanyjáról? Szégyen, szégyen, hogy ezt tudta írni szegény! Tőle telhetett ki ez? Vagy rávette valaki, valaki ellenség-e? Volna-é Kelemennek ellensége odahaza? Nem hiheti, hogy volna, nem volt haragban soha senkivel az egy Mikes Ferkén kívül, azt a haragját is elemésztette. Ellenség ki lehetne azokon kívül, akik az apja, Mikes Pál cselekedete miatt próbálták volt üldözni őt?

Józsiról nem ír anyám... Miért nem, vajon? Miféle levél is ez? Ellenség szemének, német kopónak, labanc tekintetének, osztrák cenzor fürkészésének szánt levél? Jaj, hogy ennyit, ennyit tudott búsulni miattam, hogy aggódik érettem ma is, most is, mint apró gyermek koromban!

Mikor egy férfi zokogva sír, mit sirat, Úristen? Magát? Szeretőjét? Kelemen – Zsuzsit? A szegényt, hogy ezt írhatta neki az, aki mégiscsak a legtöbb az ő életében. Hiszen a legelső lélek ő, ő, aki életet adott neki – életünket az Úristen adja, az anya csak edénye születendő testünknek, melybe a lélek... Á, nem segít a filozofálás, ez ellen nem segít. Csak ne tudja meg soha senki itt a bujdosók között, hogy ezt a levelet kapta, ne tudjon senki erről a levélről, amelyikre nem lehet, nem lehet, lehetetlenség válaszolnia. Mit írhatna? Az igazat? Hogy nem koldul kegyelmet, nem lesz Rákóczi árulója, hogy hűséges a fejedelemhez holtáig és mindenén túl mindahhoz, amire az életét tette fel ez az igaz ember – ezt meg nem írhatom anyámnak, szegénynek! Ha ezt olvasná ellensége, ezzel okoznék bajt, rosszat neki. Édesanyám lelkem nem úgy halandó, mint ő, mint a közönséges halandó emberek. Az eszme, a szabadság eszméje s az ő személye örökre, egybekötöttén, halhatatlanul: egy!... Látta, anyácska, én csak szolgálom a személyét, soha nem csatáztam. Drága jó édesanyám, kedhez repülnék, ha legalább szárnyas állattá válhatnék, akár egy repülő féreggé, egy cserebogárrá, hogy suhadnék haza kedhez, Zágomba! De hol van Zágom most, édesanyám? Kié most? Arról nem ír nekem. Zágom csak itt van bennem s ezekben a... Nem, nem lettem poéta, semmi tálentumom hozzá, amiket magyar nyelvre fordítok, írásokat, azok csak az unodalom elűzésére valók, amiket ebbe a könyvbe írok – leveleket –, anyácska, magammal levelezem. Mert leírom s el is olvasom és megformázom azt, amit átélek, látok, tanulok, s azt is, ahogyan volt egyszer, ahogyan haza-hazasuhajtozom; magamnak róttam mint torz jelet – jelek ezek a sorok, anyám. Egy történetet, amit francia nyelvből tettem át székely nyelvre, arra, amit anyám tanított nekem, a ked nyelvében írtam, egyetlen édesanyám, abba beleírtam Zágont, Zágont, mintha ott történt volna az, amit a francia írt volt. S nekem most itt ezeken a papírokon Zágom van, hazám van, ebben otthon vagyok, ettől el nem válhatok – ehhez nem kell messzire hazamennem, ez velem van, bennem s velem marad, míg élek, az anyámtól, az otthoni Ambrustól, Vajnáéktól tanult gyermekkorombéli szavak szerint, hát nem szégyellem én kedet, egyetlen jó édesanyám, csak a levelét, azt, látta, szégyenlenem kell mások, itteni bujdosók előtt! Mit tehessek vele? Meg nem semmisíthetem, azt nem. Egyebem sincsen már édesanyámtól, csak ez az egyetlen levele. De el kell rejtenem! Láttá-é már más valaki, itteni ezt a levelet, olvasta-é, felteszi-é, hogy én képes volnék kegyelmet, külön kegyelmet koldulni a többiek háta megett, árulóvá válni, labanccá, itt hagyni a fejedelmet, áldott urunkat? Zsibrik uram nem töri föl más ember levelét, remélem s hiszem, hogy itt nem olvasta senki más ezt a levelet kívülem. A konstantinápolyi osztrák cenzor bizonyára olvasta. De nem válaszolok én erre az

osztrák vagy más követség útján sem, sehogyan sem. Mintha csak elveszett volna ez a levél Konstantinápoly és Rodostó között, nem, semmiképpen innen most s még talán sokáig el nem mehetnék, szökve soha, kegyelmet esdve semmiképp, nem hagyhatom az asszonyt sem, az új asszonyt, pedig hiszen ő otthagyt engemet. Ó, be szégyellem az én csekély voltomat, igazán én senkinek sem kellek, csakis édesanyámnak kellenék még. Bocsásson meg Isten gonosz gondolatomért, hogy szégyenlettem az anyám levelét, ember az anyját nem szégyenelheti! De el kell rejteni ezt a bizonyára megfélemlített, gyámoltalan asszonyszemélytől írott levelet.

Józi tanácsolta volna neki ezt? Nem hihetem. Nem ír róla. De megvan Józi, bizonyára megvan. Boér Ferenc fia bizonyára a német császár hű embere manapság, s anyám, szegény, drága jó anyám, hát van neki kívülem még egy fia – de nekem, úgy lehet, feleségem sem lesz már, sem fiam –, nem lehetett nekem olyan anyám, mint Neki! Istenem, a fejedelem hős édesanyja! Kicsi, gyámoltalan, mégis küzdő, ügyeskedő, székely asszonyka az én édesanyám, mit harcolt a pereskedéssel érettem... Nekem az is kápráztatta a lelkemet, hogy a mi urunknak, a fejedelemnek is csak mostohaapja volt, mint nekem, miben is nem őt akartam követni, utánozni, az egy csatázást kivéve, azt ő sem akarta, de hogy kerestem közte s szegény magam között a sorsbéli hasonlóságot, s hogy utánozom mostan is, írok, ahogyan ő is ír, nekem róla kell írnom, őt szolgálom – s ezt a levelet tüntessem el, de sebesen!

Ambrusért kiáltott, vagyis a padlón dörömbölt a patkós csizma sarkával olyan dühvel, mintha eszeveszett, örült táncot járna, aztán hogy a szolgálta ijedten felszaladt, még egyre remegett a keze a kamarás úrnak azzal a levéllel, mikor a parancsot kiadta. A hangja akkor már olyan nyugodt volt, mintha nem ő dörömbölt volna oly eszeveszetten percekkel ezelőtt...

Az árva Torma Éva fiát kesergő levelét összehajtogatva, egy bőrtokba varratta be Mikes Kelemen szolgálójával, Kecsüd Jánossal, azaz Ambrussal.

A kamarásúr egy bőrtárcát vett elő a ládájából, és azt parancsolta, hogy annak a bőrt szabja fel, de minél előbb, varrjon belőle egy kicsiny, hengerded tokocskát. Nagyot nézett Ambrus, hogy még bőrt szabatna, varratna véle a kamarás úr, ahhoz dikics, vagyis ár is kellenék! Hogy döfködjé által a bőrt csak a nagy, rozsdás varrótűjével?!

– Gyorsan Ambrus, s ügyesen!

Véresre szurkotta a hüvelykujját a szolgálta, míg a kiszabott, összehajtogatott bőron a rozsdás tűbe fűzött erős kendercérnát átdöfködhette; a tű foka lyuggatta a hüvelykét gyűszűje hián, de meglett a tokocska nagy nehezen, aztán – szokja meg a szegény cselédember az urak különös cselekedeteit! Ambrus csudálta egy cseppet azt, amit a

kamarás úr mivel, de hát az ő dolga. Hogy mint egy kutya, török amulettet csinál abból a bőrtokba préselt levélből, egy børszijaeszkát is varrat a tokra, a szíjat a nyakába akasztja, s a kikötött inge alá, a kebelébe béereszti a leveles tokot.

– János – mondta a kamarás úr, s megtörölte verejtékes arcát –, ne haragudjék kend, hogy Ambrusnak nevezem, ugyé, nem haragszik érette? – Nem várt feleletet, egy aranyat, egy egész aranyat adott Ambrusnak a nehéz s hirtelen munkáért. János-Ambrus alig merte elvenni a nagy pénzt, nincsen ilyenből sokja a kamarás úrnak se, de azt mondta:

– Tegye csak el, tegye a félretett zsoldja mellé, hátha megfiadzik még.

– Mi az? Tán kend nem gyűjtene útiköltségre, hogy egyszer tán innet hazamenjen Szepesbe, a családjához? Lengyelországon keresztül talán lehetne... János.

– Nem megyek én már innét sehová sem – sóhajtott Ambrus. – Meghalhatott azóta a feleségem is, sohasem íratott, nem is volt nekie kivel hogy írasson, vagy tán engem vélt holtnak, s más ember felesége lett. Lengyelben, Isten a tudója, él-e még az a leány, akivel összemelegedtem volt, ahhoz, ha lehetne, még talántán el is mennék egyszer, de leginkább csak itten szolgállok, amég kegyelmed parancsolja. Hiszem, hová az Úristen az ember elköltendő kenyerét letette, ott kell azt nekie elkölnie.

A kamarás úr felvont szemöldökkel hallgatta a török közmondást a magyar nyelven rámondó s egyszeriben bőbeszédűvé bizalmasodott szolgát, s majd megtapogat-

ta az inge s a kaftánja alatt a bőrtokocskát, hogy lám ő is, mint egy török – amulettként őrzi a mások előtt titkolni való, nagy-nagy szeretettel lelkét melengető levelet.

Ambrus úgy gondolta, hogy a kamarás úr titkát nem fogja elárulni senkinek, mindössze tán a szakácsnak említi meg, hogy milyen különös amulettje lett a kamarás úrnak, hiszen a szakácson kívül nincsen neki más jó ismerőse itten senki. S a szakács is sok újdonságot mond neki, ha éppen ráér, az urak nehezen érthető szokásairól.

Mintegy hónappal ezután történt, hogy a fejedelem szakácsának ideje akadt, hogy Ambrussal elbeszélgessen, mivel ekkor rendelkezett úgy a fejedelem, hogy csak kisebb ebédet főzzön a közös teremben étkezőknek, mert ő nem lesz az ebédlőházban otthon ebédidőben.

A kamarás urat rendelte maga mellé, azzal az óhaj-tással, hogy kísérje el őt – mindössze két másik kísérője társaságában – az özvegy Bercsényi grófné látogatására, az egykori Kőszeghy Zsuzsihoz. Úgy illendő, hogy régi hű, jó barátja harmadik feleségét, az új özvegyet két hónappal a gyász után végre meglátogassák. A Bercsényi temetése óta sem látta a fejedelem az új Bercsényinét, azon ott volt a fejedelem, s betegségében is egyre látogatta Bercsényi urat, s igen szép cselekedetnek találta azt, hogy az új asszony milyen híven ápolja az ő legjobb barátját. Hát megérdemli, hogy most részvétlátogató vizi-tával tisztelje meg, s éppen hogy Mikessel, hiszen övele járt el legtöbbször Bercsényiékhez.

NOVEMBERI MÁRAI FILMNAPOK A TABÁN MOZIBAN!

2011. november 9-től 13-ig a budapesti Tabán mozi Márai műveiből készült filmekkel és emlékező beszélgetésekkel idézi meg az író világát.

A vállalkozás egyedülálló: az összes eddig elkészült Máraival kapcsolatos film – legyen az dokumentum- és játékfilm, vagy fotográfiai alkotás – néhány nap alatt, „egy bokorban” megtekinthető; ráadásul a Krisztinavárosban, amely Márainak is lakhelye volt.

A vetítéseket beszélgetések és interjúk követik alkotókkal és a téma szakértőivel. A Márai Sándor Kulturális Közalapítvány pedig egy mini-kiállítással járul hozzá az összképhez.

Érdekesség, hogy az egyik esten összművészeti formában találkozhatunk Márai filozofikus gondolataival: művészi videográfiai kompozíció szolgáltató illő háttérrel két színművész *felolvasó-színházi* produkciójához, melyhez csellókíséret is társul.

A részletes műsorinformációkat lásd:

www.tabanmozi.hu

JUHÁSZ GYULA

Mikes

*Erdélyt siratta és az égre gondolt,
Nyájas panaszt, jámbor vigaszt koholt,
Nagy fejedelme már régen halott volt
És gúnyája és kedve is kopott.*

*Mint rege rémlett már a tünt dicsőség,
Kuruc harcok rézdobja hallgatott,
Tárogatóknak fája eltörött rég,
Rög és virág lett a sok hős halott!*

*Ő irt magának éjnek évadán,
Gubbasztott híven csöndes bánatán,
A mulandóság ült szemben vele.*

*S míg egyre-másra gyűlt a levele,
Erdélyt siratta és az égre gondolt,
A halottak közt maga is halott volt.*

ADY ENDRE

A halottas ünnep

*(Mikes énekelhette volna)
Kincs Gyula szeretett bátyámnak*

*Az mi udvarunknak,
Koldus udvarunknak
Vége csak, hajh, velem lesz már
S az mi halottinknak
Dolguk milyen egyenes már:*

*Otthon, az hazában,
Szomorú hazában
Latrok, hallom, vígan élnek
S fülüük mellett átkot
Eresztnek a céda szélnek.*

*Be jó volt meghalni,
Vélt dicsben meghalni
Az jó és fő magyaroknak
S be nagy dolog élni,
Kik új rosszat meg nem szoknak.*

*Az halottas ünnep
Bizony magyar ünnep,
Nem maradt ott a javából,
Aki kicsit jobb volt,
Bánatában föld alá bujt.*

*Én hallom az órát,
Az üzenő órát,
Megyek, de széthörg a lelkem:
Óh, én édes fajtám,
Bűnöd meg nem érdemeltem.*

SERES ISTVÁN
Feljegyzések
a bujdosótársakról

Zachar József (1943–2009) hadtörténész emlékére

A rodostói emigráció pontos számáról és összetételéről viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre. Arról leginkább a fennmaradt szákszavú beszámolók, követségi jelentések mellett elsősorban a bujdosók ellátásával és mindennapi gondjaival foglalkozó iratok, valamint a helyi római katolikus plébánia 1738. évvel kezdődő, és Thaly Kálmánék által 1888-ban lemásolt anyakönyveinek a bejegyzései alapján nyerhetünk képet. Ez utóbbiak, valamint a Karácson Imre, illetve őt követően a török történészek által kiadott okmányok alapján tudjuk, hogy a rodostói kuruc emigráció meglehetősen sokrétű volt. A többséget alkotó magyarok között több olasz és francia származású lakos is volt, akik többnyire Rákóczi József kíséretéhez tartoztak, házasságok útján pedig környékbeli görögökkel bővült a kis közösség létszáma. A város lakossága egyébként meglehetősen tarka volt, etnikai és vallási szempontból egyaránt. Mikesék idején Rodostóban a muszlim vallású törökök mellett zsidó, görög és örmény lakosság élt, s az utóbbiakon kívül a kereszténységet kizárólag csak a bujdosó kolónia képezte. A városra, és természetesen a Márvány-tenger térségére Thaly Kálmánék látogatásakor oly jellemző „levantei” jelleg csak a későbbiekben jött létre, bár abban kétségtelenül jelentős szerepe volt a kuruc emigrációnak is.

A bujdosó fejedelem törökországi életének, valamint a rodostói hétköznapiak legfontosabb forrásának mindmáig Mikes Kelemen halhatatlan *Törökországi leveleit* tekintjük. Mikes az 1717. október 10. és 1758. december 20. között eltelt 41 esztendő során összesen 207 fiktív levelet írt, melyek közül 172 kelt Rodostóban, s azok közül az első már a városba érkezésük napján, 1720. április 24-én elkészült. Mikes hagyatéka nem napló vagy memoár, ennek ellenére elszórt utalásai alapján mégis jól rekonstruálható a bujdosók rodostói élete, az emigráció összetételéről és tagjairól viszont meglehetősen rendszertelenül írt. A több mint négy évtized alatt mindössze 26 bujdosótársáról emlékezett meg hosszabb-rövidebb formában, s közülük Bercsényi László és Rákóczi György valójában csak látogatók voltak a városban. Első olvasatra kevésnek tűnhet ez a szám, viszont a történész számára annál izgalmasabb feladat az adatok feldolgozása. Mikes megjegyzései ugyanis hű tükrét adják a bujdosó

kolónia belső hierarchiájának, hiszen, ha gondosan végigolvassuk a művet, látjuk, hogy a bujdosók említésének száma többnyire egyenes arányban van azoknak az emigráción belül betöltött szerepével, rangjával. Terjedelmi korlátok miatt jelen munkánkban kénytelenek vagyunk eltekinteni a részletes elemzéstől, s elsősorban arra törekszünk, hogy a rendelkezésünkre álló oldalakon a fiktív és misszilis levelek adatait, egyéb, fontosabb forrás-együttesek – a római katolikus anyakönyvek és a török források – segítségével két, a szakirodalomban eddig nem hasznosított forrás adataival vessük össze. Ez utóbbiak egyike egy 1743. évi híradás Mikes egyik leveléről, a másik pedig egy rövid feljegyzés a *Keresztényi Gondolatok* című, 1747-ben elkészült kéziratban.

Bujdosók a Törökországi levelekben

Főurak, tábornokok

1. Rákóczi Ferenc, II. felsővadászi hg. (1676–1735) erdélyi fejedelem, a szabadságért összeszövetkezett magyarországi rendek vezérlő fejedelme; Mikes sűrűn említi.
2. Rákóczi György hg. (1701–1756) a fejedelem kisebbik fia, aki csak látogatóban járt Rodostóban 1727-ben; Mikes csak a rodostói tartózkodása alatt említi.
3. Rákóczi József hg. (1700–1738), a fejedelem idősebbik fia, 1736–1738 között az emigráció vezetője; Mikes sűrűn említi.
4. Bercsényi Miklós, székesi gr. (1665–1725) Rákóczi főgenerálisa; Mikes sűrűn említi („Bercsényi úr”).
5. Bercsényi László, székesi gr. (1689–1778) Franciaország későbbi marsallja („Bercsényi úrfi”); ugyancsak látogatóban járt itt, 1720–1721 fordulóján, amikor katonákat toborzott a huszárezredébe; Mikes két alkalommal tesz említést róla.
6. Csáky Mihály, keresztszegi gr. (1676–1757) kuruc tábornok („Csáki úr”); Mikes hat alkalommal említi.
7. Esterházy Antal, galántai és fraknoi gr. (1676–1722) kuruc tábornok („Esterházi úr”); Mikes 1719–1722-ből egy-két alkalommal említi.
8. Esterházy Bálint József, galántai és fraknoi gr. (1705–1743), a fenti fia, későbbi francia brigáderos, 1721 júliusában távozott Franciaországba Bercsényi Lászlóval; Mikes egyszer említi („a kis Esterházi”).
9. Forgách Simon, ghymesi gr. (1669–1730) kuruc tábornok („Forgács úr”); Mikes 1718–1721 között hat alkalommal említi.

Bujdosótársak

10. D'asti, N. Rákóczi József olasz származású tábornoka; Mikes mindössze egyetlen egyszer tesz róla említést, 1738-ban („Dásztí”).
11. Horváth Ferenc, nádonyi (1654k.–1723) Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc törökországi diplomatája; Mikes kétszer említi, 1720-ban és 1723 áprilisában, amikor már két hónapja halott volt.
12. Ilosvay János, nagyilosvai (†1738) II. Rákóczi Ferenc vice fegyverhordozója, később Rákóczi József tábornoka; Mikes mindössze egyetlen egyszer tesz róla említést, 1738-ban.
13. Pápay Gáspár Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc törökországi diplomatája; mindössze egyszer szerepel, 1720-ban.
14. Pápay János (†1740) II. Rákóczi Ferenc törökországi megbízottja, később Rákóczi József tábornoka („Pápai sógor”); 1718–1740 között hat alkalommal szerepel.
15. Pázmándy Péter, szomori és somodori (†1742) Rákóczi nemes apródja, később francia huszártiszt, ezredes; Mikes mindössze egyetlen egyszer tesz róla említést, 1738-ban.
16. Sibrik Miklós, szarvaskendi (1673k.–1735) Rákóczi főudvarmestere („Sibrik apánk”, „Sibrik uram”, „Zsibrik”); öt alkalommal szerepel 1722–1735 között.
17. Viguroux, N. francia kalandor, egykori orosz ezredes, („Viguru”); Mikes mindössze egyszer ír róla 1726-ban, meglehetősen negatív színben.
18. Zay Zsigmond, csömöri br. (1689–1758) a Nemesi Társaság gregáriusaként követte Rákóczit az emigrációba („Zay úrfi”); Mikes hét alkalommal emlékezik meg róla 1738–1758 között.

Asszonyok, leányok

19. Csáky Krisztina gr. (1654–1723) Bercsényi Miklós második felesége; Mikes hét alkalommal említi 1718–1723 között („Bercsényiné asszonyom”, „az úri asszony”).
20. Kőszeghy Zsuzsika (†1750), Bercsényi Miklós harmadik felesége („Zsuzsika”, a „kis Zsuzsi”); Mikes szerelme, akiről sűrűn megemlékezik 1719–1726 között.
21. N. Erzsébet, Kajdacsy Péterné („Kajdacsyné”) (1667k.–1757) Bercsényi Miklósné Csáky Krisztina udvarhölgye, 1726-ban Kőszeghy Zsuzsikával Lengyelországba távozott, és ott is halt meg (férje,

Kajdacsy Péter kuruc ezereskapitány volt, aki később Bercsényi szolgálatába állt); Mikes háromszor említi 1719–1725 között.

22. N. N., gr. Esterházy Antal harmadik felesége, egy férjétől elválasztott lengyel nő, aki eredetileg Esterházy korábbi feleségének, Nigrelli Mária Annának (†1712) az udvarához tartozott; Mikes csak egy-kétszer említi 1719–1723 között.
23. N. N., az „óbesterné”, akit Mikes még gyermekkorából ismert (Mészáros Kálmán kutatásai alapján tudjuk, hogy Hans Jacob Diettrich kuruc gyalogezredes, görgényi császári parancsnok felesége volt); Mikes egyetlen egyszer említi 1719-ben.
24. N. N., Talaba Máténak, Rákóczi fogarasföldi származású diplomatájának a jegyese („Talaba mátkája”), Mikes egy ízben tesz említést róla 1719-ben.

Egyéb személyek

25. N. N., Bercsényiék jezsuitája; Mikes 1722-ben említi, amikor pestisben meghalt.
26. N. N., Rákóczi konyhamestere; Mikes őt is egyszer említi 1722-ben, amikor a pestis két fiát is elvitte.

A fentiek kapcsán megállapítható, hogy többségük-ről Mikes a bujdosás elején tesz említést. A levelezésben központi helyet elfoglaló öreg fejedelemtől 1735-ig szinte minden levél beszámolt, Bercsényi Miklós a haláláig, özvegye pedig Lengyelországba indulásáig szerepel sűrűn Mikes leveleiben. Újabb fontos szereplő a fejedelem idősebbik fia, Rákóczi József, akinek hívei közül csak alig maroknyian tűnnek fel. Külön érdemes említést tennünk az 1738. október 14-i levélről, amelyben Mikes hat előkelőbb bujdosót nevez meg:

„Elég a, hogy ezen holnapnak 6-dik napján, mind hajóra ülének a bújdosó urak, úgy mint: Csáky úr, Zay úrfi, Ilosvai, Pápay, Dásztí, ez olosz, Pázmány uraimék, és magam.”

A fentiek közül mindössze az olasz D'asti, Rákóczi József egyik tábornoka az, aki egyértelműen új ember az emigrációban. Ennek ellenére a bizonyíthatóan II. Rákóczi Ferencékkel Törökországba érkező társai közül mindössze Csáky és Pápay János fordulnak elő a korábbi levelekben.

Megfigyelhető ugyanakkor, hogy Mikes a *Törökországi levelek* írásakor, sőt még a hazaküldött leveleiben is különbséget tett az öreg fejedelemtől érkezett és az azt követő időszakban Rodostóba szakadt bujdosók között, de még az előző csoportban sem az összes olyan bujdosót értette, akik valóban az első hullámban jöttek

török földre az öreg fejedelem, illetve tábornokai kíséretében. A társaira vonatkozó szűkszavú feljegyzésekben ugyanis kizárólag csak a nemesi rangon levő, előkelőbb bujdosókra gondolt. Ezért tartjuk különösen fontosnak azon elejtett megjegyzéseit, amikor társai számáról ír. 1738. december 15-én arról ír, hogy „a minap is eltemetők egy atyánkfíát, és amennyien már megmaradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában”, 1740. május 22-én pedig a Bukarestből történő elindulásukkor a következőt vetette papírra: „...itt hagyjuk egy kedves bujdosó atyánkfíát, a szegény Pápay sógort [Pápay Jánost – S. I.], aki elvégezé hosszas bujdosását. Így fogyunk lassanként, és annyi sok közül csak négyen [!] maradtunk, akik a szegény fejedelmet szerencsétlenségünkre idegen országra kísértük.”

Tizenhét évnek kellett eltelnie, hogy egy hasonlóan szomorú esemény kapcsán újra társai számáról írjon. Az utolsó előtti levelében, 1757. december 29-én az idős Csáky Mihály gróf haláláról emlékezett meg: „Ismét a halálról kell írnom, mert Csáki úrnak hatodik a szava igen elnehezdedvén, hetedik 11 óraker reggel meghala 81 esztendő korában. [...] Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencnek. Már mi csak ketten maradtunk Zay úrfival. Mi vagyunk a legutolsók...” Ezt követően kerek egy éven keresztül egy sort sem vetett papírra. Amikor pedig újból tollat ragadott, ismét egy haláleset kapcsán tette. Az utolsó, 1758. december 20-án datált levelében az utolsó eredeti társa, br. Zay Zsigmond még október 22-én történt haláláról emlékezik meg annak kapcsán, hogy – immáron Rákóczi utolsó híveként – őt nevezték ki a bujdosó kolónia bászbug-jává „Zay úrfi” után: „Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. [...] Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem a kik most velem vannak, azok újak.” Ezzel teljesen megegyezik, amit alig tizenöt hónappal később, 1760. március 25-én vetett papírra, a mostohaöccséhez, Báró Huszár (Boér) Józsefhez írt levelében: „Az itt lévő életem annyival már most súlyosabb, mert minden bujdosó társaimat eltemettem.”

Természetesen új emigránsok a korábbi időszakban, a fejedelem élete során is érkezhettek Rodostóba, Rákóczi József herceg színrelépésével azonban több francia és olasz érkezett Törökországba, az 1738. évi al-dunai hadjárat során pedig a hadszíntéren tartózkodó magyar huszárezredek számos katonája szökött át a törökökhöz, nem is szólva azokról a zömmel ugyancsak magyar önkéntesekről, akiket Máriássy Ádám toborzott Khotin várában. Emellett arról is tudomásunk van, hogy a törö-

kök a császári hadsereg számos foglyul ejtett katonáját besorozták az ifjú Rákóczi seregébe. Ennek ellenére Mikes az újonnan jöttekről mindössze három levelében ejtett szót. 1738 nyarán még őszinte örömeinek adott hangot, hogy addig „egy valamire való” magyar sem jött Rákóczi mellé [!], s akik jöttek, azok is csak a „fára való felmagasztaltatást kerülték el”. Egy évvel később, 1739. június 4-én Mikes a „nem okos, hazájokot elhagyó magyarok”-ról tesz említést, akiket a Porta Csáky Mihály tábornok parancsnoksága alatt Vidinbe rendelt. A háborút lezáró béketárgyalásokat követően a törökök mellett tartózkodó magyar katonákat leszerelték, s véleményünk szerint azok vagy elszórtak, és külföldre távoztak, vagy pedig Rodostóban telepedtek le. Mikes azonban majd húsz éven keresztül egy szót sem írt róluk, csupán élete végén tesz megjegyzést arról, hogy a magyar kolónia tagjai már teljes egészében újonnan jött bujdosókból áll. Az utolsó, 1758. december 20-án kelt levelében, br. Zay Zsigmond halála után pl. megemlíti, hogy „akik most velem vannak, azok újak.”

Jávorka Ádám tudósítása a törökországi emigránsokról

Irodalom- és történetírásunkban, elsősorban pedig a Mikes-kutatás terén teljesen elkerülte a figyelmet egy, a Rákóczi-emigrációval, pontosabban Rákóczi József hatalomra kerülési kísérletével kapcsolatos honi forráscsoport. A Károlyi család nemzeti levéltárának levéltárosok szerint csoportosított anyagában több olyan levél is található, melyeket az Ocskay Lászlót elfogó kuruc hadnagy, Rákóczi későbbi diplomatája, Jávorka Ádám írt. Jávorka 1743. május 22-én, a lengyelországi Skoléből levélben kereste meg Károlyi Sándort, Rákóczi egykori generálisát, és tájékoztatta, hogy a közelmúltban hét magyar érkezett hozzá Törökországból. A jövevények magyar huszárok voltak, akik 1738 körül dezertáltak alakulataiktól, és Rákóczi József katonaságához csatlakoztak. Ezt követően éveken át tengődtek az Oszmán Birodalom területén, míg, értesülve a Mária Teréziától meghirdetett amnesztia-rendeletéről [!], Lengyelországba jöttek és az ő közbenjárását kérték, hogy hazatérhessenek. Jávorka ennek eleget is tett, és megfelelő ajánlólevéllel ellátva Károlyi pártfogásába ajánlotta a menekülteket. A levél Jávorka igazolásával és a munkácsi császári parancsnok útlevelével együtt lett besorolva a levéltár anyagába (MOL P 398. Missiles). Az egykori kuruc tiszt és emigráns azonban nem csak egyszer írt levelet: azt ugyanis egy hosszabb levélváltás követte! Jávorka azonban elég jellegzetesen írta vezetékneve kezdőbetűjét, s az

inkább egy közepen áthúzott Z-re emlékeztetett. Ennek tulajdonítható, hogy a névmutatóban egy „Zavorka Adam” nevű levélíró is helyet kapott, akinél még további hat, 1743. május 29. és 1744. április 10. között írt levél található. Mondanunk sem kell, a két személy teljes mértékben azonos. A június 22-én kelt levél számos új, korábban nem ismert adalékkal egészíti ki tudásunkat, mivel ebben Jávorka részletesen beszámolt a fejedelem halálát követő történésekről, amikor krími konzulként nem volt hajlandó részt venni Rákóczi József és a Porta terveiben. Lengyelországba ment, és miközben az ott élő emigránsokkal rendszeresen összefutott, a rodostói bujdosókkal oly mértékben elmérgesedett a kapcsolata, hogy hosszú éveken keresztül semmit sem tudtak egy-

másról. Nem sokkal a levélírást megelőző időben azonban hírt kapott róluk. Álljon itt erről Jávorka saját beszámolója:

„Mi illeti, az ide bent lakozó magyarok felől mást nem érhatok Exellentíádnak, az hogy az Török Országiak, az mioltától nem annuáltam assumálni dolgot vélek, fent hattu[n]k egy másón, hanem minapában vettem Jaraslórol, néhai Bercsényi özvegyének levelét, tudósítván, hogy vett volna Mikes Kelemen Uram levelét Rodostórol ad Propontidem [*Propontisz*: a Márvány-tenger bizánci neve – S. I.] kérvén az Aszonyt, eő Nagyságát, hogy tudósítana, kik lehetnek életben míg az magyarok közül Lengyel Országban, detegálvan említett Mikes Uram is, kik vésznek ottan életben még, tudnyaiillik *Miltóságos Gróf Csáky Uram*, Baron Zay Zsigmond, az hogy hárman tanálkoznak míg az elsők közül válók, Illosvay János, Pápay János, anno 1738. elhalának, Máriaász Ádám Chotinban hala meg, széntén moskák eljüvetelek előtt három holnappal, et sic transit gloria mundi. Kruczay Istvány *Uram* Jarasló alat tölti ideit, az két uzveggel, úgy mind Bercsénéné és Kaidaczené Aszonyémékkal.”

A levél alapján tehát maga Károlyi Sándor érdeklődhetett Jávorkától a régi, még Rákóczival külföldre távozott bujdosók közül. Neki azonban már évek óta nem volt kapcsolata a törökországiakkal, arról viszont beszámolhatott, hogy éppen a napokban kapott hírt

felőlük. Bercsényi Miklós Jaroslawban élő özvegye, Köszezhly Zsuzsika ugyanis néhány napja írta meg neki, hogy levelet kapott Mikes Kelemtől, Rodostóból. Mikes tőle érdeklődött a lengyelországi bujdosók felől, ő pedig beszámolt arról, hogy a régiek közül rajta kívül már csak ketten élnek Rodostóban: gr. Csáky Mihály tábornok és br. Zay Zsigmond. A tudósítás meg-

emlékezik még három további törökországi bujdosóról. Ezek közül, Jávorka másodlagos beszámolója szerint Illosvay János és Pápai János [!] még 1738-ban meghaltak, Máriaász Ádám pedig három hónappal az oroszok bevonulása előtt hunyt el Khotin városában. Végezetül Jávorka a lengyelországiakat is felsorolta Károlyinak, eszerint Kruczay István Jaroslaw alatt éldegélt

a két özveggel, Köszezhly Zsuzsikával és Kajdacsi Péternével.

Ha most ismételten fellapozzuk a *Törökországi levelek* megfelelő oldalait, látni fogjuk, hogy Jávorka 1743-as adata milyen szépen illeszkedik Mikes megjegyzései közé! Mint láttuk, Pápai János 1740. május 22. előtt bekövetkezett halálával már csak négyen maradtak azok közül, akik a fejedelmet idegen országba kísérték. Mivel három évvel később már csak hárman voltak, az eltelt időszakban ismét elveszítették egyik társukat. Vajon ki lehetett ez a bujdosó? A katolikus anyakönyv tanúsága szerint ez idő tájt mindössze egyetlen olyan személy hunyt el, aki (társadalmi) rangja és pozíciója alapján beleillett Mikes koncepciójába. Ez a személy pedig Pázmándy Péter ezredes volt, aki 1742. augusztus 5-én halálozott el Rodostóban. A pályafutását Rákóczi nemes apródjaként kezdő Pázmándy a fejedelemmel együtt hagyta el Magyarországot, Franciaországban huszártiszt lett, de a kurucok mellett vett részt az 1716–1718. évi török háborúban, és 1721-ig török földön is tartózkodott. Zachar József életrajza szerint ezt követően újra visszatért Franciaországba, majd Rákóczi József ezredeseként került ismét vissza, s azt követően végig Törökországban maradt. Sajnos, Mikes csak akkor emlékezett meg róla, amikor 1738 októberében megnevezi a fejedelmi kíséretében tartózkodó bujdosó urakat. Ugyanilyen szükséztűk egyébként az eddig feltárt török források is: 1738.

Beszédes Kálmán: Panagia Revmatokrátira Rodostóban, hol gr Bercsényi, gr. Eszterházy és Sibrik sírkövei léteznek

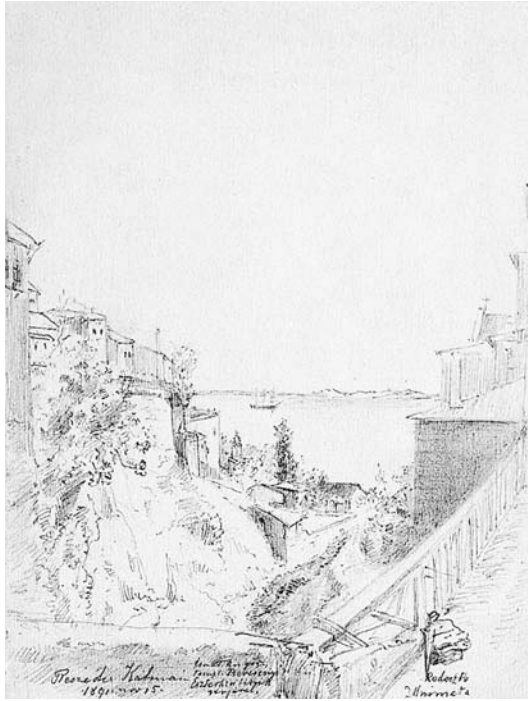
január 8–9-én „Pázmán bejzáde”-t a Csernavodába induló Rákóczi József kíséretében említik; a háború után Rodostóba visszatért, illetve az ott újonnan letelepedő bujdosók tartásdíjának megállapításakor pedig már „Pázmán ezredes” néven szerepel. Vázolt pályafutása alapján Mikes joggal tarthatta elsővonalbeli bujdosónak: nemes ember volt, magas rangú katonatiszt, és úgy tűnik, hogy valóban az elsők között érkezett Törökországba!

Az 1738-tól fennmaradt rodostói anyakönyvek a háború befejezését követő évtizedekből számos, addig nem ismert, s zömmel újonnan érkezett emigráns nevét megőrizték. Ezen férfiak többsége egyértelműen Rákóczi József betörési kísérlete kapcsán került Törökországba, s bizonyára nem járunk távol az igazságtól, ha úgy véljük, hogy nagy többségük a török elleni harcokban részt vett magyar huszárezredek szökött katonái közül került ki. Bár az anyakönyvek szerint sem gr. Csáky Mihály, sem pedig gr. Zay Zsigmond nem élt különösebb társadalmi életet a bujdosó kolóniában, az 1738-at követő esztendőben két olyan személy is szerepel, akik az eddigi kutatások eredményei szerint az öreg fejedelemmel egy időben érkezett nemesek közé tartoztak.

Egyikük Kőszeghy János, Bercsényi, majd Rákóczi fegyverhordozója, Kőszeghy Zsuzsika bátyja lenne, régi, Ung vármegyei nemesi család sarja. Ezen férfiú egy görög nő férjeként, számos gyermek édesapjaként szerepel az anyakönyvekben, főkapitányként vett részt Rákóczi József háborújában, és 1740 után telepedett le Rodostóban, néhány év múlva viszont, összeférhetlenség miatt családotól Isztambulba költözött. A másik személy egy Dietrich Boldizsár nevű bujdosó, aki 1740. december 8-án kelt egybe egy Judit nevű magyar nővel, és 1762. szeptember 22-én temették el. Thaly bizonyítása szerint az utóbbi személy valójában a Liptó vármegyei benedekfalvi Dietrich családból származott, és Rákóczi Nemesi Társaságának tagja volt.

Nos, úgy tűnik, hogy Mikes egyiküket sem sorolta az elsők közé, így azon a véleményen vagyunk, hogy az ő esetükben vagy a Törökországba érkezés dátuma, vagy pedig a Thaly által levezetett származás nem stimmel.

Magunk részéről ugyanis feltétel nélkül elfogadjuk Mikes véleményét, mivel a Rákóczi-szabadságharc forrásaiból ismert Kőszeghy és Dietrich származása és társadalmi helyzete alapján egyenrangú volt Mikessel, tehát ha Thalynak igaza van, őket is számon kellett volna tartania! Minderről azonban csak későbbi kutatók alapján tudunk biztosat mondani.

Beszédes Kálmán: Lent Rm gör. templ.

Bercsényi, Eszterházy és Sibrik sírjával, 1891. nov. 15.

Jellemző egyébként, hogy Jávorka fentebbi beszámolója az elsők között említi a Mikes levele idején már nem élő Ilosvay Jánost, Máriássy Ádámot és Pápai Jánost, holott pl. Ilosvay is csak 1738. októberében szerepel a *Törökországi levelekben*, Máriássy pedig egyszer sem. A híradás viszont kettőjük életrajzát is pontosítja. Mivel egy 1739. május 15-i szultáni fermán szerint a Khotinban elhunyt Máriássy tábornok helyére a Porta br. Zay Zsigmondot rendelte, Jávorka levele alapján biztosnak tekinthető, hogy az ezredes nem sokkal a szultáni fermán kelte előtt halhatott meg, mivel Khotin várát az oroszok 1739. augusztus 30-án vették be. Ennek fényében viszont egyér-

telmű, hogy az 1738. december 15-én Mikesnél említett elhunyt csakis Ilosvay János lehetett, aki – tábornoki rangban – Rákóczi József kíséretéhez tartozott, és Mikes október 14-i levele szerint ott volt a 6-án hajóra szálló bujdosó urak között. Ugyanakkor különös, hogy Jávorka Pápai János halálát is 1738-ra teszi, holott őt az 1739. szeptember 17-én Bukarestbe érkező Mikes betegesen ugyan, de életben találta, 1740. május 22-én viszont már arról tudósít, hogy elvégezte „hosszas bujdosását”.

Mikes feljegyzései bujdosótársairól

A fentiekben éppen azt igyekeztünk bemutatni, hogy Mikes elszórt leírásaiban szinte kizárólag csak az öreg fejedelemmel bejött társairól emlékezett meg, az újonnan jött és 1740 után már a bujdosó közösség többségét adó emigránsok közül viszont (az olasz tábornokon kívül) egyet sem nevez meg. Nos, egy szerencsés véletlen folytán mégis rendelkezünk egy általa írt feljegy-

zessel, amely öt társát is említi! Az 1747-ben elkészült *Keresztényi gondolatok* című fordításban, a címlap előtti lapon a következő olvashatjuk:

„latzkot hitta Isten először Anyaszent egyházában

1747 12. 7bris *rosa* ellene mondvan eretnekségi nek. az anyaszent egyház kebelében jött / és az Istenhez ment. 2 8bris 1748

Ma nagy tsötörtökön 1751 az Isten báránya véri nek érdemiért az Anyaszent egy házában hozá *keszeget* a ki is már negyedik tiz esztendőtl

fogvást. adgya Isten hogy ne légyen az utolso Amen. Ma nagy tsötörtökön 1758 az Isten Anyaszent egy házában hozá *mártont*. Adgya Isten ne legyen utolso”

A rövid feljegyzés facsimiléjét már 1910-ben közölte Márki Sándor, a Rákóczi-életrajza III. kötetének 712. oldalán, a következő megjegyzéssel: „227. Mikes följegyzései bujdosó társairól. (A *Ker. gondolatok* cz. kéziratban.)” A későbbiekben a feljegyzés adatai is rendszerint említésre kerültek, de a nevek alapján egyik személyt sem tudták beazonosítani.

A szöveg elemzése alapján rögtön szembe-tűnik, hogy Mikes az általa is követett római katolikus vallásra áttért bujdosótársairól, pontosabban azok katolizálásának időpontjáról és körülményeiről készített feljegyzéseket különböző időpontokban. A tartalom, valamint az eltérő tinta és írásmód alapján a szöveg négy jól elkülöníthető részre bontható. Mint látjuk, a

feljegyzések összesen négy nevet említenek: „latzko”-t, „rosa”-t, „keszeget” és „mártont”. A feljegyzések egybevetése alapján kiderül, hogy „Latzko” volt az első, aki felvette a katolikus vallást, amire valószínűleg még 1741-ben kerülhetett sor, mivel az 1751. év nagycsütörtökén katolizált „Keszeg” már a negyedik volt tíz éve. Mivel azonban köztük csak az 1747. szeptember 12-én katolikus lett, és 1748. október 2-án elhunyt „Rosa” van megnevezve, az eltelt időszakban lennie kellett

még egy társuknak is! Az utolsó említés „Márton”-nal kapcsolatos, aki 1758-ban, ugyancsak nagycsütörtökön vette fel a katolikus vallást. Nos, a rodostói anyakönyvek mind a négy bujdosó nevét megőrizték:

A Mikes 1751. évi feljegyzése alapján 1741-ben katolizált „Latzko”-t Laszko Lászlónak hívták, aki 1745. április 26-án hunyt el, és Antonio Luvari plébános által aznap a rodostói örmény temetőben lett eltemetve. Az anyakönyvi bejegyzés „Ladislaus Lazcho” néven említi.

A másodikként említett „Rosa” eredeti neve Rósa Mihály volt, akiről Antonio Luvari plébános külön meg is jegyezte, hogy kálvinistából lett katolikus, és Mikes leírásával teljesen egybehangzóan 1748. október 2-án hunyt el, és még aznap el is temették az örmények temetőjében.

A harmadikként említett „Keszeg” kilétének megállapítása első pillantásra kissé nehezebbnek tűnik. Az 1751. április 11-én, nagycsütörtökön katolizált személy véleményünk szerint a Kőszeghy György néven ismert bujdosóval lehetett azonos, akinek vezetéknevét a legkülönbözőbb módon írták az anyakönyvek: *Kiosek, Kiössek, Kiösek, Kössek, Kiösszegi, Kisszek, Kisszeky* stb. Az ő nevével teljes hitelességgel először 1752-ben találkozunk, amikor Szatmári Ágnessel együtt Kovács Mihály és egy Mária nevű görög nő esküvői tanújaként szerepel. Ezt követően egyre

többször találkozunk vele, 1754. augusztus 5-én Kovács Máriával egy talált gyermek keresztszülője; 1760. június 11-én pedig a már említett Szatmári Ágnessel együtt szerepel, amikor elvállalja Katinckay („Hotinkai”) Illés fiának a keresztszülőségét. Kőszeghy György 1768. május 30-án feleségül vett egy Angéla-Maria Vitale (Vitalis Mária) nevű rodostói nőt,

akitől 1769. március 16-án Gergely nevű fia született. Gyermekeinek azonban nem sokáig örvendezhetett, mivel 1771. november 16-án pestisben meghalt. Ez a férfiú azért is fontos kutatásaink szempontjából, mivel ő a Rodostó későbbi történetében oly fontos szerepet játszó Kőszeghy család őse. Ezen család tagjai, illetve leszármazottai közül kerültek ki a város osztrák konzuljai, az 1888-ban, alig két héttel Thaly Kálmánék ideérkezése előtt, 94 éves korában elhunyt Kőszeghy Cecilia személyében pedig

Beszédes Kálmán: Bercsényi háza – 1891. december 31.

az utolsó magyar nevet viselő rodostói lakos távozott el az élők sorából! A korábbi szakirodalom, beleértve jelen sorok íróját is, Thaly nyomán a rodostói Kőszeghy családot teljes egészében Kőszeghy Zsuzsika bátyjától, Bercsényi Miklós, majd II. Rákóczi Ferenc mellett udvari tisztséget betöltő Kőszeghy Jánostól származtatta. Újabbán viszont úgy véljük, hogy a család bizonyított felmenőjeként szereplő György valójában egy újonnan érkezett emigráns lehetett, aki csak az 1751. április 11-én történt katolizálását követően kezdett szerepet vállalni a rodostói társadalmi életben. Talán ezt támasztja alá egy korabeli anyakönyvi bejegyzés is. A Thaly által készített másolatok között 1751. szeptember 13-án a fent már említett Katinkay („Hotinkai”) Illés és felesége, a görög származású Irén („Hirena”) János nevű gyermekének keresztelésekor Szatmári Ágnes mellett egy „Kiosek” nevű férfi szerepel. Sajnos a keresztnevet Thaly nem tudta kibetűzni. Mivel azonban a hölgy többször is Kőszeghy Györggyel együtt szerepel, a Mikes által említett „Keszeg” pedig nem sokkal korábban katolizált, a keresztnev nélkül említett bujdosót is vele kell azonosítanunk. Levezetésünk viszont cáfolja Kőszeghy Jánoshoz, illetve Mikes „kis Zsuzsi”-jához fűződő esetleges rokoni kapcsolatot, ezért a kérdéssel a későbbiekben külön is foglalkoznunk kell.

Az utolsóként említett bujdosó („Márton”) kapcsán – aki 1758. március 23-án, ugyancsak nagycsütörtök napján tért át – ismét könnyebb helyzetben vagyunk. A katolizálás időpontja után nem sokkal ugyanis rö-

gön megjelenik az anyakönyvekben egy Márton keresztnevű bujdosó. Györök Mártonról van szó, akinek vezetékneve az anyakönyvek *Guruk*, *Giuruk*, *Ghiuruk* formában egyaránt előfordul, s egy ízben pedig *Martinus Hungarus*-ként szerepel! Első említésére 1760. augusztus 7-én került sor, amikor Dávid nevű fiát megkeresztelték. Feleségétől, a drinápolyi származású görög Mária Panajotától 1760–1777 között összesen négy fia és két leánya született. Györök Márton 1780. március 3-án, felesége pedig 1788. február 24-én hunyt el.

A négy bujdosót tehát sikerült beazonosítanunk, de vajon ki lehetett az ötödik katolikussá lett bujdosó? 1741 és 1751 között kellett áttérnie, ám a többiekhez hasonlóan ezen eseménynek sincsen más nyoma Mikes híradásán kívül. Az anyakönyvekben viszont több bujdosó neve megőrződött, akik nagy valószínűséggel Rákóczi József betörési kísérlete után kerültek Rodostóba, a keresett személy kilétét azonban legfeljebb további kutatások során lehet megállapítani. Összefoglalásunkat azzal a megállapítással kívánjuk zárni, hogy Mikes fő művének alapos elemzése még napjainkban is kecsegtethet új eredményekkel, elsősorban más jellegű források adataival összevetve, és a Mikes-életmű tudománytörténeti vizsgálata, s nem utolsósorban a korabeli irathagyatékok átvizsgálása során is előkerülhetnek eddig nem ismert adalékok, melyek segíthetnek jobban megismerni Mikes Kelemen életét. A fent bemutatott két forrás legalábbis ezt látszik alátámasztani.

Összefoglalásunkban igyekeztünk áttekinteni a rodostói emigrációra vonatkozó forrásokat, Mikes irodalmi működése kapcsán elsősorban Hopp Lajos alapvető forráskiadásaira és elemzéseire hagyatkoztunk, a rodostói anyakönyvek adatait pedig Thaly Kálmán kiadásából idéztük. Az emigráció (katonai) történetével kapcsolatban Karácson Imre forráskiadása mellett a nemrégiben elhunyt kiváló hadtörténész, Zachar József monográfiáit vettük alapul. A dolgozatban említett személyek életrajzainál elsősorban Heckenast Gusztáv Mészáros Kálmán által végső formába öntött kitűnő adattárára hagyatkoztunk, egyes bujdosók kapcsán pedig Mészáros Kálmán és a saját korábbi eredményeinket idéztük.

HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? – Életrajzi adattár.* (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: MÉSZÁROS Kálmán.) Budapest, 2005.

HOPP Lajos: *A fordító Mikes Kelemen.* Budapest, 2002. [Historia Litteraria, 12.]

A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1717–1803. (A konstantinápolyi levéltárakból összegyűjtötte és ford. KARÁCSON Imre.; Az előszót írta: THALLÓCZY Lajos.) Budapest, 1911.

MÉSZÁROS Kálmán: A Nagyidai család II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. *Fons* (Forráskutatás és történeti segéd tudományok), 3. (1996) 235–245.

MÉSZÁROS Kálmán–SERES István: Kegyeleti emlékhelyek a kuruc korból („Fölötte két századnál régiebb a mohlepel”). In: *Emlékek a Hadak útja mentén II. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom.*

(Szerk. RAVASZ István.) HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2007. 33–39. [MÉSZÁROS Kálmánnal közösen.]

Mikes Kelemen művei. (A válogatás és szöveggondozás, a jegyzetek és az utószó HOPP Lajos munkája.) Budapest, 1978.

Mikes Kelemen összes művei. III. köt. (Sajtó alá rendezte: HOPP Lajos.) Budapest, 1970.

SERES István: Jávorka Ádám ismeretlen levelei Lengyelországból, 1743–1744. In: *II. Rákóczi Ferenc, az államfőrfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára.* (Szerk. TAMÁS Edit.) Sárospatak, 2008. 375–390. [MÉSZÁROS Kálmánnal közösen.]

SERES István: A Rákóczi-emigráció kutatásának törökországi forrásai. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Kelet-Európa I. köt. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára.* [A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 45.] (Szerk. TAMÁS Edit.) Sárospatak, 2003. 395–409.

SERES István: Rákóczi Rodostója. *História*, (2004) 1. sz., 34–35.

SERES István: A törökországi bujdosók sírhelyei és a magyar tudóstársadalom. *Magyar Tudomány – A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata*, 12. (2006) 166. évf. 1464–1475.

ZACHAR József: *Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja (Válogatott források).* A Vay Ádám Múzeum Baráti Köz kiadványai, Vaja, 1979. [Folia Rákóciana, 1.]

ZACHAR József: *Franciaország magyar marsallja: Bercsényi László.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.

ZACHAR József: *Idegen hadakban.* Budapest, 1984. [Nemzet és emlékezet.]

MÓRA FERENC Bújdosók

A deák meggyújtotta a gyertya lángjánál a pipáját, előke-reste a ládájából a tarsolyt, és fakó port hintett belőle a parazsalló latakiai dohányra. A por persegni kezdett, és a kis szoba egyszerre tele lett köhöggető, gyantaszzerű füsttel.

Hopp! – mosolyogta el magát a deák, s nemcsak betette, hanem be is kallantúzta az ablakot, hogy a keserű füst ki ne szolgálhasson a tornácra. Ott udvaroltak az urak a fejedelemnek a napszállat hűsében, s a deák félt, hogy nagy neveltség lesz abból, ha rajtakapják, hogy ő zágoni fenyőlevéltobákkal veszejt meg a török muskotályt. Ő maga is restellte ezt a gyerekséget, de hát kibe mit oltott az Isten, az ellen hiába rugolódzik. Már rég leszokott mindenféle bolondságról, nem tekinget a török asszonyok feredzséje alá, a Susika nevét se metszi már bele az ifjú citrusfák sima bőribe – de a zágoni szag nélkül csak nem tud ellenni. Az erdélyi atyafiakkal küldet magának hébe-hóba egy zacskóból fenyőlevelet herbaté gyanánt, s ha annak a füstjébe takaródzhat, akkor nincs semmi baj. Csak a szemét kell lehunyni, s egyszerre otthon van a Mikes-portán, még az öreg malom kelepelését is hallja. Ilyenkor magától szalad a penna a papíron, s alig győzi a versenyt vidám gondolatok felhőfutásával. De mikor elfogy a füves zacskó, akkor hiába küldi a halebi basa a latakiait: nem látni a kék füstben semmit, s nagy hézagok maradnak a diáriumban.

Megkoppantotta a gyertyát, elővett egy leveleskönyvet, és fölírta a lap szélére a dátumot: Rodostó, 12. marty. 1735.

A lúdtoll meg-megvetette a lábát a szálkás papírban, és nagyon göröngyös betűket eresztett.

„Talán májusnak nevezhetném ezt a holnapot, olyan szép idők járnak. És az idő sokkal vidámabb az elmémnél, mert már egynéhány napoktól fogvást nem látom az urunkat olyan állapotban, mint azelőtt. Mert ha igen titkollya is, de észre lehet venni, hogy vagyon valamely belső baja. Az ő természete szerént való mindenkori jó kedve most nem olyan gyakorta való, és mintha erőszakkal volna...”

Már a harmadik lúdtollat törölte deresedő hajába, a sűrű gubacslevet is fölhígította egy kortynyi borral – mely hogy egészen kárba ne vesszen, legalább a száját megöblögette vele –, de csak nagyon akadozott az írás.

– Eh, nénékám, várjon ked holnapig! – csapta le a deák a pennát. Aztán nagyot nyújtózkodott, kinyitotta az ajtót, és kinézett az iszalagos tornácra.

A hold éppen akkor lépett ki a Marmara-tengerből, és rápiroslott a fejedelem fáradtan lecsüggesztett fehér

fejére. Vele szemben Sibrik ült, a kopasz udvarmester, tőle jobbra, balra Csáky gróf és Máriássy, a két generális, az asztal végén Jávorka, a főlovászmester. A többiek mind elbujdoskáltak tizenöt esztendő alatt, ki a temető fekete ciprusai alá, ki a görög templom kriptájába. (Ugyan volt olyan is, aki hazaportázott, császárhűségre hódolt, de az van legmélyebbre temetve. Olyan mélyre, hogy sose lesz arkangyal, aki onnan föltrombitálja.)

„Megférnénk egy szilvafa árnyékában, akik megmaradtunk” – gondolta egy kis sírhatnéksággal a deák, s ahogy megállt a tornác törött márványlépcsőjén az árnyékban, megképzett előtte az első este, amit Rodostóban töltöttek: 24. apr. 1720.

Akkor is ilyen holdas este volt – azaz dehogyis ilyen volt az! Most úgy bukdosik a hold képe a vízben, mint egy halsütő réztepsi, akkor meg úgy lobogott rajta végig, mint egy lángkard. Aztán nem álmos vénségek darvadoztak itt az ereszet alatt, hanem kurucok káromkodtak olyan pogányul, hogy azt igen jó volt nem érteni a török és örmény szenteknek.

– Nem Rodostó ez, hanem Ostorod – döfködté Bercsényi a leoldott kardjával a veranda kőtábláit. – Vesztette volna az isten az anyjában, aki a fundamentumát lerakta!

– De még azt is ám, aki a kenyerét kitanálta! – hördült föl Sibrik. – Magyar gyomor ezt a kéz után keletlen, lapát után sütetlen árpabodagot be nem veszi. Nagyot vétkezett Krisztus urunk, hogy az egészet szét nem osztotta bibliai csodának.

– De hiszen van itt más csoda is! – csavargatta a nyakát a köhögős Jávorka. – Itt olyan por terem, akitül vályogot köp az ember.

– Ki-ki a maga kádjáról dézmál – fintorodott el a képe a nyalka Pápainak, a bújdosók diplomatájának –, engemet az itten való asszonyok tesznek kórságossá. Mikor délután a kádinál jártam, ott óbégattak az örmények. Azon ijedeztek a nyavalyások, hogy mink, magyarok az utcán is hamiskodunk a fehérnéppel. „No, kádi – mondom a bírónak –, megmondhadd az örményeidnek, hogy ne féltsék a feleségeket a magyaroktól, mert semmi bántásuk nem lesz, de még ha az ő gyukjok a mi kakasainkhoz jönnének, amilyen fertelmes ábrázatjuk van, attól mind a tengernek szaladunk.”

– Az pedig rusnya pocséta – sodorta kétfelé mérgesen Máriássy a zászlós bajuszát. – Olyan dögszaga van, mintha labancok feredője volna. Azt mondom, nem is bírjuk mi itten ki holdújulásig.

Akkor megnyílt az ajtó, és megszólalt a fejedelem. A háborgó vizek fölött járó Üdvözítő arca süthetett úgy, mint akkor az övé.

– Én pedig azt mondom kegyelmeiteknek, hogy ki fogjuk itten bírni holdunk fogytáig, mert ott kell kenyérünket megennünk, a holott azt a felséges Isten számunkra elvetette. És ne bántsuk ezt a földet, mert hazánk már ez minékünk hazánk helyett, aki kivetett bennünket magából.

Mindenki lehorgasztotta a fejét, és a deák is lenyelte, amit mondani akart. Csak lopva merte beleírni másnap a leveleskönyvbe:

„Bizony isten úgy szeretem Rodostót, hogy soha nem felejthetem Zágont...”

Ő nem is felejtette, hanem a többiek beletörődtek abba, hogy mint vonják, úgy kell táncolnunk. Aztán akit fellobbasztott is a hazavágyakozás, erőt kellett azon venni a fejedelem kedvéért, akitől zokszót soha senki nem hallott. Aki látta méltóságos magaviseletét, mikor a jövő-menő követeket fogadta, vagy aki látta szelíden mosolyogni, mikor az esztergapad mellett szédegette ki szakállából a gyuluforgácsokat, vagy aki hallotta, amint asztal felett a lélek békességét magyarázta a pátereknek: meg kellett telni békességgel. Aztán meg úgy van az, hogy aki tíz-hús esztendőig álarcban jár, mikor leveszi azt, már akkor az igazi arcvonásai is fölvették az álarc idomát.

Scudéry kisasszonynak¹ ez a példázata jutott eszébe a deáknak, ahogy onnan a tornác aljából elnézte a négy öreget a fejedelem mellett. Úgy elduruzsolgattak ott a klematiszok alatt, mintha csak az ősi udvarház előtt ülne a napraforgók közt, várva az éjszakai ágybontásra.

– Felszél fúj – húzta össze magán Sibrik a kaftánt –, esőt indít.

– Legalább behozza az oleánderek szagát – szippantott nagyot Máriaassy a mézes levegőből. – Soha ilyen szép szagot nem éreztem.

Jávorka kövér teste alatt is megreccsent a nádszék, ahogy öreges lassúsággal ölelőformán lendítette ki két karját.

– Áldott föld az ilyen, ahol örökös a tavasz.

– Nem csoda, ha itt egész esztendőben szólnak a fülemülék – ásított Csáky generális. – Délután a kajma-

kám kertjében egészen elandalodtam a csattogásukon. Mondtam is a komának, hogy ha ilyent hall az ember, százestendő korában se kívánczik meghalni.

A fejedelem, aki eddig hallgatagon merengett el az egymás után kigyulladó égi tüzekben, nagyot sóhajtott.

A bujdosók szeme csodálkozva villant össze. Tizenöt esztendő óta először hallották sóhajtani Rákóczit. De nemcsak sóhajtott, meg is szólalt:

– Látjátok kelmetek, hogy elgyerekesedik vénségére az ember. Adnék az életemből tíz esztendőt, ha én még egyszer olyan kakukkszót hallhatnék, mint gyermekkoromban a munkácsi erdőben. Mert szebben szól otthon a kakukk, mint itt a fülemüle.

Ezzel a fejedelem meghajtott a fejét, és bement az ágysházába, a négy öreg pedig ott maradt nagy csendességben. Csattoghattak már a rodostói fülemülék akármi-lyen búbájosan a gránátalma-bokrokon, nem hallotta azt egyikük se. Mindnyájuknak a kakukkszón járt az esze.

– Hiába no – mosolyodott el fanyarul Csáky –, én itt még sohase láttam kakukkot. Nem járatos madár az erre.

– Nem járatos, nem járatos – mérgeskedett Jávorka –, de ha a fejedelem azt kívánja?

Sibrik az öklével verte az asztalt.

– Ha másképp nem lehet, magam megyek haza érte a Bakonyba!

Bizony nemigen koppant már az öreg ököl. A deák, ahogy odalépett, el is mosolyodott a nagy tüzességén.

– Meg is kellene ám a kakukkot fogni, nagyuram. Az pedig nem valami megálló madár, aki a tenyerébe röpi az embernek, ha azt mondja neki, hogy „pipikém”.

– Kotty belé, szilvalé! – nevetett félfogra az udvarmester, aki mindig ingerkedett a deákkal. – Hát mondjon kend okosabbat, ha tud. Kendet úgyis a nagy esziért tartja a fejedelem önagysága.

– No, én csak annyit mondok – vont vállat a deák –, hogy én igenis kakukkot láttam a héten a kertben.

– Vadgalamb volt az, öcsém – legyintett Máriaassy –, kék vadgalamb. Azt én is láttam.

A deák ráhagyja, hogy az is lehet.

– Lehetett az a cserzővarga kadinája, mert annak is kék a szoknyája – vetett ráncot a Sibrik szeme sarká-

Beszédes Kálmán: „Fregmali” utca II-ik Rákóczi Ferencz palotája Rodostoban

¹ A 17. sz.-ban élt francia író.

ban a nevetés. – Csakhogy az, ha a deákot meglátja, nem azt mondja, hogy „kakukk”, hanem azt mondja, hogy „kukkuru”.

De akárhogy ette az irigység az öreg udvari embert, alighanem a deáknak volt igaza, mert másnap reggel megszólalt a kakukk a bujdosók kertjében, hogy csak úgy rengett bele a magyarok utcája:

– Ku-kukk! Ku-kukk!

Szempillantás alatt talpon volt az egész udvar, s a fejedelem csak úgy reggeli patyolatban, boldogan hallgatta az áhított madarat.

Máriássy pedig oldalba könyökölte Sibriket.

– Helyedbe jött a kakukk, Miklós, nem próbálok megfogni?

– Meg én, ha addig élek is! – csoszant papucsba az öregúr, s megindult a nagy kertben a kakukkvadászat.

Alig szuszogott őkegyelme, mikor visszatípett.

– Bolonddá tett az ebada – törülgette a homlokáról a verejtéket az inge ujjával. – Mindig odább röppent, mikor beértem volna. Pedig kicsavarom a nyakát, ha megfogom.

– Tán keveset ígért? – nevetett Jávorka.

– Mindig egy esztendőt, a betyár, akárhányszor kérdeztem. No megállj, megmellesztelek, ha megkaplak!

– Jobb, ha elhagyod a hajkurászást – intette a fejedelem. – Meg úgyse fogod, s ha elvadítod innen, akkor se kakukk, se kakukkszó.

Mikes éppen erre bújt ki a hálókamrájából. Álmosan dörzsölte a keze fejével a szemét, s akkorákat ásított, hogy majd elnyelte Sibriket, aki mérgelesen nekiförmedt:

– Kend is akkor bújik elő, mikor már a kakukk se szól! Már éppen jelentést akartam tenni önagságának, hogy beleesett kend az éjszaka a kalamárisba.

Motyogott valamit a deák, hogy máskor majd frissebb lesz. De bizony

mindig elaludta a kakukkszót, pedig egy álló hétig minden hajnalban megszólalt a kakukk a rodostói kertben. Ölték is vele az urak eleget az álomszuszékot. Már csak azért is, hogy vidítsák vele a fejedelmet, akinek hiába ígért megszámlálhatatlan sok esztendőt a kakukk, egyre

fogyott, mint a megszegett kenyér. Pedig napjában háromszor is itatták vele a borzongás ellen való gyujtványfüteát.

Különösen Sibrik nem maradhatott a deáktól. Tudta, hogy mindjárt elfelhősödik a szelíd képe, ha Zágont emlegetik, azért is azzal borsolt rá:

– No, Kelemen, kendnek is rossz hírét viszi ám a kakukk a zágoni lányokhoz. Nem szeretik ám azok az olyan legényt, aki nagyon alvós.

A deák szügyébe vágta a fejét, és olyan bánatosan meredt maga elé, hogy a fejedelemnek megesett rajta a szíve. S másnap hajnalban, mikor megszólalt a kakukk, elhagyta az ágyát, és halkán megkocogtatta a deák ajtaját.

– Kelemen, fiam, gyere kakukkszót hallgatni. Most az egyszer aztán te csúfoljad majd ki a vén Sibriket.

De hogy a deák meg se moccant, a fejedelem rányitotta az ajtót.

– Hé, Kelemen! – döfött oda a botjával a medvebőrre.

A medvebőrön azonban nem feküdt senki. Amennyire a félhomályban látni lehetett, a deák nem is volt a szobában.

A fejedelem mindig tisztaéletű ember volt, s mivel ő is hallott a szép vargánéről, rosszkedvűen csóválta meg a fejét.

– Juventus ventus.²

(Arra nem is gondolt, hogy a szeles „fiatal” már a negyvenötödik esztendejét gázolja.)

Lent a kertben azonban olyan szépen zengett a kakukkszó, hogy elfelejtette a bosszúságát. Azt se vette

észre, ahogy a vállára vetett bottal haladt a hajnal pirosságában a puszpángbokrok közt, hogy saját árnyéka úgy követi a harmatos fűvön, mint egy óriás kaszás.

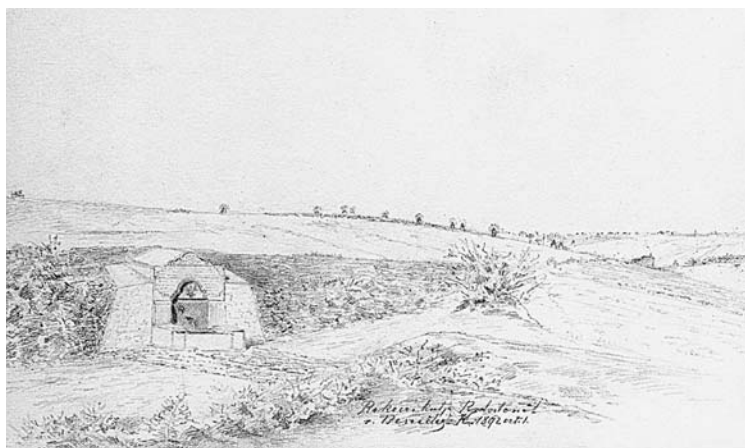
A kakukk éppen ott hallgatott el, ahol a fejedelem megállt keresztet vetni, mert a kápolnában megcsendült a hajnali harang.

– No, most meglesem!

Széthajtotta a sűrű, gubancos tamaricskabozót, és belesett a tisztásra.

A fűben ott hasalt a deák, könyökére dülve, és míg piros arcán végigcsorogtak a könnyek, hangja túlzengette a kis harang szavát:

– Ku-kukk! Ku-kukk!

Beszédes Kálmán: Rákóczi kútja Rodostónál – 1892. oct. 1.

2 Fiatalság bolondság.

BITSKEY ISTVÁN
Az ismeretlen Mikes

A vezérlő fejdelemmel és a bujdosók népes csoportjával együtt Mikes Kelemen 1720. április 21-én érkezett Rodostóba, száműzetésének végső állomáshelyére, amely „kedves megunt városa, édes keserű laktunk helye” lett számára. Másfél év elteltével a fejedelmi kamarás, tőle korántsem megszokott módon, verset írt életének új helyszínéről, de a menedéket adó településről sem tudott úgy szólni, hogy ne fejezze ki honvágyát, nosztalgiáját a kényszerűen elhagyott valódi haza iránt. Ez a kettősség a hosszú vers legelső szólamában felcsendül: „Lakunk partján a tengernek, / Töltjük napját életünknek. / Annak gyakran nagy zúgását, / Látjuk s halljuk hánkódását. / Abban nagy halak játszanak, / Örömben ugrádoznak // De a par-ton akik laknak, / Szomorúan sühajtoznak.

A költemény írója – a bujdosás léthelyzetéből fakadó „szomorú sóhajtozás”, a haza utáni sóvárgás és a gondviselésbe vetett töretlen hit és bizakodás mellett – mégis megtalálta Rodostóban „az idő jól eltöltésének módját”. Vigaszul és szellemi energiáinak hasznosítása miatt is a könyvek világához fordult, könyvek között élő ember lett. Nem így indult pályafutása, nem ez volt élete célja, de ez lett a sorsa.

Noha Mikes írói aktivitása formálisan Rodostóban kezdődött, az ehhez szükséges képzettség és kulturáltság megszerzése ifjú éveiben gyökerezik. A kolozsvári jezsuita gimnáziumban alapos latin nyelvi és irodalmi tudásra tett szert, erre épült öt évi franciaországi tartózkodásának tapasztalata, ott szerzett nyelvi kompetenciája, olvasottsága, a Rákóczi könyvei révén is megismert szellemiség. Az ismeretek és élmények szöveggé formálása, papírra vetése viszont majd csak az unalmasnak bizonyult, élményszegény török környezetben indult meg, ahol a szótlanul kávézgató, barátságosan bólogató, de érdemi eszmecserére alkalmatlan vendéglátók helyett szellemi mozgást csak a könyvek hozhattak a világ dolgaira eleven kíváncsisággal tekintő fejedelmi apródnak. Indokolt tehát, hogy az ismeretlen Mikest a mostani jeles évfordulón éppen a könyvek világa felől kíséreljük meg jellemezni, az őt övező könyves világ révén igyekezzünk felidézni szellemiségét, a korábbiaknál ismertebbé tenni gondolkodásmódját, műveltségét, mentalitását. E lehetőség megteremtéséért köszönet illeti a jelen kiállítás szervezőit, az ELTE Könyvtárának illetékes munkatársait, a Mikes-émlékév rendezőit, koncepciójának kialakítóit.

Rákóczi irodalmi hajlma, sokrétű publicisztikai aktivitása, bibliofil érdeklődése, könyvszeretete nyilván példa volt Mikes számára, használhatta ura könyvtárát is, írásra inspiráló tényezőkben tehát nem volt hiány Rodostóban. Máig sem egészen tisztázott azonban, hogy a bujdosók milyen úton kaphattak utánpótlást könyvekből, minthogy Mikes írásai olyan művek ismeretét is elárulják, amelyek nem szerepelnek a rodostói könyvtár Zolnai Béla által gondosan összeállított jegyzékén, sőt a bujdosók franciaországi tartózkodása idején még meg sem jelentek, így azokat nem vihette magával a Földközi-tengeren a bujdosókkal a fedélzetén Törökország felé haladó gálya. Ebből az a lényeges tanulság adódik, hogy a földrajzi távolság és a politikai–diplomáciai akadályok ellenére is működött a kapcsolat az exilium és a nyugat-európai könyvvilág között, s ennek következtében Mikes a száműzetésben is korszerűbb gondolkodó tudott lenni, mint sokkal előnyösebb helyzetben lévő itthoni kortársainak zöme.

Mint Hopp Lajos kutatásaiból tudjuk, a *Leveleskönyv* szövegének mintegy 23%-a olvasmányélmény, indokoltan kerültek tehát a kiállítás első csoportjába azok a könyvek, amelyek az „édes néne” címére küldött levelek forrásai lehetnek. A figyelmes szemlélő már itt szembe találja magát az életmű egyik jellegzetes vonásával: az olvasmányanyag, a mikesi műveltség köre rendkívül sokszínű, mégis harmonikusan simul be a heterogén ismeretkincs a levelek könnyed bájjal, rokokó eleganciával csevegő stílusába. Szótárak, útleírások, földrajzi és történelmi munkák szerepelnek itt, ezekből merített a levelek írója, amikor például a selyemhernyó-tenyésztésről, a gyapottermelésről, a templomosok és a máltai lovagok eredetéről vagy egyéb kuriozitásokról, különleges eseményekről szőtt be példázatokot a számára oly kedvesnek alkotott fiktív levelezőpartner mulattatására. Ha a gondos filológiai elemzés nem mutatná ki, nem is tűnne fel a gördülékeny levélstílusban a betétek jelenléte, olyannyira asszimilálja őket a szerzői alapállás, a világot csendes derűvel, székelyes humorral, sőt olykor szolid iróniával, de mindig megértéssel szemlélő írói mentalitás.

Meggyőzően illusztrálja a kiállított könyvek sora, hogy Mikes igen nagyra értékelte a tudást, az ismeretszerzést. Miként 62. levelében írja: a „tudatlan tanácsúr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében”. Az ország legfőbb javát is eszerint fogalmazza meg: „... mint hazafia azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság”.

Műfaji mintáknak nem volt híján Mikes. A felvilágosodás századának francia irodalma előszeretettel használta a levélforma legkülönbözőbb válfajait, ezekből

Kiállításmegnyitó, ELTE Könyvtára, 2011. május 3.

bőséges válogatást láthatunk a tárlókban a kiállítás második egységéként. Mikes érdeme, hogy ráérezett a műfaj időszerűségére, meglátta a benne rejlő lehetőségeket, saját helyzetére adaptálható vonásait. Régóta közhely a szakirodalomban, hogy leginkább Madam de Sévigné stílusa hathatott rá, a francia író nő bensőséges hangvétele, bizalmas galantériája egyik legerősebb ihlető mintája lehetett, az ő kiterjedt levelezését itt ezúttal egy későbbi kiadású kötete képviseli. De látható az is, hogy gazdag választék állt rendelkezésére annak, aki ekkoriban a levélműfaj elméleti kérdései iránt érdeklődött vagy gyakorlati példáit kereste.

A fordítások eredetije alkotják a kiállított könyvek harmadik csoportját, ezeknek magyar nyelvű megismertetése – miként Hopp Lajos fogalmazott – „az ablakok kitérését jelentette az európai civilizációra”. Tizenkét ilyen művet ültetett át magyarra Mikes, köztük számos erkölcsstanító értekezést, morálfilozófiai elmélkedést, közülük nem egy filozofikus gondolatokat fogalmazott meg Calmet és Fleury nyomán. A fordított művek ismerete tükröződik a *Leveleskönyv* szövegében, s az önálló mikesi próza e remekműve csak úgy érthető igazán, ha a mögötte álló, a fordításokból származó átvételeket is számításba vesszük. A nevelésről beiktatott eszmefuttatása például Charles Gobinet Sorbonne-on meghirdetett oktatási reformjainak szellemét idézi, de Madame de Gomez novellaciklusának rokkoló kecsessége és Antoine Courtin moralizáló dialógusainak divatos gondolatai is visszaköszönnék a *Leveleskönyv* soraiban.

Feltűnő viszont az ellentét is, amely egyes átültetések rigorózus, aszketikus-biblikus szemléletmódja, valamint a „kedves néjének” címzett levelek hangvétele között érzékelhető. Ennek példája figyelhető meg *Az ifjak kalauza* kapcsán, ahol magyarul adja vissza a francia eredetinek káros könyvekről szóló intelmeit, a heretikus, az istentelen, a „szemérmetlen és fajtalan könyvek” tilalmát, s ugyanakkor tudjuk, hogy ezzel ellentétes módon a levelekben szívesen elidőzik a szerelmi témákon, kedvtelve ad elő akár pajzánnak is nevezhető anekdotákat, a nők és férfiak viszonyát érintő epizódokat. A moralizáló munkák magyar adaptálása tehát nem kötötte gúzsba Mikes kreativitását, de ismeretközlő, stílusciszoló és világképtágító hatásuk jelentékeny, ezt az itt sorjázó könyvek meggyőzően és látványosan illusztrálják.

A rodostói könyvtár állományának sorsa ismeretlen, de a könyvjegyzéke megmaradt, s ez tanúsítja az anyag sokrétűségét és korszerűségét. A Zolnai Béla és Köpeczi Béla által vizsgált könyvlistán szereplő művek közül mutat be néhányat jelen kiállítás negyedik egysége, amelyből az is kiténik, hogy a fedelelem és környezet szinte naprakészen tájékozódott a kor alapvető vallási,

kegyességi, teológiai vitáiban, a janzenista–anti-janzenista polémia részleteiben, s a száműzetésben az elmélkedő, önelemző, morális dilemmákat tárgyaló írások különösen nagy számban voltak jelen.

Nemcsak a könyveknek, de a kéziratoknak is megvan a maguk külön sorsa, olykor kalandos útja a nyomdafestékig. Jól példázzák ezt a Rodostóból hazakerült iratok, amelyek közül jelentőségét tekintve kiemelkedik a *Leveleskönyv* autográf eredetije, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratgyűjteményének mindmáig egyik legértékesebb darabja, legfelmértettebb kincse. Ezt Toldy Ferenc ajánlotta fel 1867-ben Bartakovics Béla egri érseknek megvételre, s a bibliofil főpap által megvásárolt kötetek közt került mai helyére, Egerbe. Ugyanebben a csoportban látható Mikes egy másik kézírata, *Az Iffjaknak kalauza* című fordításának piszkozata, amely ma az ELTE Egyetemi Könyvtárának tulajdona, s ide kerültek Mikes műveinek legkorábbi kiadásai is, amelyekből a magyar irodalmi köztudat Mikes-recepciójának története tárul fel.

A Rákóczi-féle szabadságmozgalom egyes dokumentumi egészítik ki a kiállított anyagot, a tárlat egri változatában pedig a könyvgyűjtő, könyvtárgyarapító Bartakovics érsek mecénási törekvéseinek eredményeiből láthatunk bővebb válogatást.

„...a könyv a lelke az elmének” – így magyarázza Mikes Antoine de Courtin erkölcsnevelő dialógusának szavait, s írói teljesítménye azt igazolja, hogy ez nem csupán jól hangzó szentencia, hanem mélyen átértett igazság volt a számára. Ennek fényében mondhatjuk, hogy az itt kiállított könyvek hű tükrői, szellemi és érzelmi ösztönzői a Párizst megjárt, széles látókörű, környezetére eleven kíváncsisággal figyelő és reflektáló székely ifjú eszmevilágának, gondolkodásmódjának, önreflexív mentalitásának, személyiségfejlődésének. A kötetek révén bepillanthat a mai olvasó a két és fél évszázaddal korábbi szerző írói műhelyébe, arról tájékozódhat, hogy a korszak európai eszméi, műfajai miként találkozhattak és ötvöződtek egy friss szellemű erdélyi magyar értelmiségi alkotókedvével, kreativitásával, gondolatvilágával. Mikes Kelemennek köszönhető, hogy néhány vonatkozásban szinkronba kerültek korának modern európai eszméi a magyar irodalommal, nyelvvel, stílussal, kultúrával. A könyvek tanújelei ennek a folyamatnak, alapot teremtenek arra, hogy a korábbinál mélyebben és árnyaltabban láthassuk a mikesi életművet, a korszak lelkiismereti, kegyességi, művelődési, politikai dilemmáit, a francia kultúra keleti irányú kisugárzásának útvonalait. Reméljük, hogy az újból fellendülő kutatómunka mellett az itt látható könyvek is elősegítik az „ismeretlen Mikes” mindinkább ismertté válását.

KNAPP ÉVA
Kiállítás
a budapesti Egyetemi
Könyvtárban

Mikes Kelemen (1690–1761) halálának 250. évfordulóját ünnepelve 2011-ben *Az ismeretlen Mikes* címen két helyszínen, a budapesti Egyetemi Könyvtár Dísztermében és az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban nyílt kiállítás. Mindkét tárlat középpontjában – tárgyi emlékek hiányában – Mikes Kelemen életműve áll. A kettős kiállítás megrendezését elsősorban az a körülmény ösztönözte, hogy míg az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzik a *Törökországi levelek* eredeti kéziratát, a budapesti Egyetemi Könyvtárban található *Az ifjak kalauza* című Mikes-fordítás egyik szerzői kézírata. A két gyűjtemény – az eltérő adottságok ellenére – más területen is jól kiegészíti egymást. A párhuzamosan látogatható tárlatok bepillantást nyújtanak a könyvtárak állományának kevésbé ismert rétegeibe. A „kettős kiállítás” fogalma ebben az esetben azt jelenti, hogy a bemutató két helyszínen azonos koncepció szerint épül fel, ugyanakkor a megtekinthető anyag egységet alkot, kölcsönösen kiegészíti egymást.

A kiállítások fő célja, hogy az évforduló alkalmából a szélesebb közönség elé tárja az utóbbi évtizedek Mikes-kutatásainak néhány fontosabb eredményét és felhívja a figyelmet Mikes Kelemen széles körű műveltségére. A kamara kiállítások tekintetében szokatlan megoldást jelentős részben motiválta a Mikes-kutatás jelenlegi helyzete. Mindkét tárlat utal a kutatás megoldatlan kérdéseire és szemlélteti a XVII. századi és a XVIII. század eleji francia eszmeáramlatok széles körű befogadását.

A kiállítás hét tematikus részre tagolódik, melyek közül hat mindkét helyen megtalálható. A hetedik, Bartakovics Béla (1791–1873), 1850-től egri érsek gyűjtő és mecénási tevékenységével kapcsolatos rész a helyi vonatkozások miatt csak Egerben látható. A *Törökországi levelek* forrásai című első rész Mikes olvasói élményanyagának arra a rétegére irányítja a figyelmet, ahonnan több részletet beleszólt fiktív leveleibe. Ezek az úgynevezett fordításbetétek jelentős mértékben hatottak a *Leveleskönyv* irodalmiságára. A második részben (A *Törökországi levelek* műfaji mintái és környezete) francia levélmintagyűjtemények, levelező kézikönyvek, valóságos és fiktív levélgyűjtemények, továbbá levélregények és a levélírást oktató retorikai tankönyvek láthatók. Ezek az adott korban népszerű kiadványok voltak, s ösztönözhatték Mikes műfajválasztását.

Mikes franciából készített fordításait, az életmű terjedelmesebb részét a nagyközönség alig vagy egyáltalán nem ismeri. Ez az oka annak, hogy a kiállítás harmadik egységében (Mikes fordításainak forrásai) néhány olyan mű látható, melyet Mikes Kelemen teljes egészében vagy kivonatossan magyarra fordított. Így például itt tekinthető meg több Mikes-levél (53, 85, 96, 99 és 102) elbeszéléseinek, valamint a *Mulatságos napok* című önálló Mikes-fordításnak a forrása, Madeleine-Angélique de Gomez née Poisson: *Les journées amusantes* hatkötetes munkája (Paris: Ch. Le Clerc, 1722–1731) és Claude Fleury: *Les Moeurs des Israélites*-ének második, javított és bővített kiadása (Paris: G. Clouzier, 1682), melyet az *Izraéliták szokásáról* címen fordított Mikes magyarra. Utóbbi megvolt II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárában.

Mikes irodalmi és eszmei tájékozódásának egyik forrása volt II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtára, melynek sorsa ma ismeretlen. A könyvtárban található munkák egy részét Mikes használta, idézett belőlük leveleiben és néhányat önállóan is lefordított. A negyedik részben (Művek a rodostói könyvtárból) ezek közül látható Budapesten és Egerben összesen harminckét kötet. A „Mikes-kéziratok és korai kiadások” című ötödik részben kiemelt helyen állítottuk ki a *Törökországi levelek* (Eger) és *Az ifjak kalauza* (Budapest) eredeti, szerzői kéziratát. A *Leveleskönyv* kézírata a fogalmazványokról készített, nem végleges tisztázattal, melynek keletkezési ideje bizonytalan. Hüen tükrözi a szerző javításait és betoldásait. *Az ifjak kalauza* Charles Gobinet először 1655-ben megjelent erkölcsnevelő művének fordítása, egyben Mikes első terjedelmesebb fordítása. Az 1724-re datált kéziratot Mikes 1744-ben bővítette és javította. Ebben a részben látható a *Leveleskönyv* első, cenzúrázott kiadása (Szombathely, 1794) is, melyet Kulcsár István gondozott.

A *Rákóczi-szabadságharc dokumentumai* című részben megtalálható a fejedelem néhány, a tájékoztatás, a reprezentáció és a propaganda céljait szolgáló, kiállításon eddig még be nem mutatott kiáltványa, továbbá erkölcsi és politikai végrendeletének 1751-es kiadása és az 1707. évi marosvásárhelyi *Propositio* magyar nyelvű változatának egri kiadása 1849-ből.

A kiállításon bemutatott kéziratok és nyomtatványok segítik megérteni a folyamatot, melynek során Mikes a jezsuita oktatás kereteiben elsajátított retorikai ismeretekre építve, hazájától távol élve kreatív módon asszimilálta és továbbfejlesztette a gáláns francia levélkultúrát. Egyben magyarázatot adnak arra is, miért veti fel a mikesi életmű ma is kérdések sorát, s személyisége, életműve miért foglalkoztatja több mint kétszáz éve a költőket, írókat és irodalomtörténészeket.

LÖFFLER ERZSÉBET A kiállítás egri tárlatáról

„[A]z ember ezen a világon csak
szarándok, idegen és útonjáró.”
(74. levél, 1726)

Mikes Kelemen halálának 250. évfordulóját a vártnál is nagyobb érdeklődés kíséri, a kapcsolódó rendezvények pedig ráirányították a figyelmet a XVIII. századi magyar prózairodalom egyik legkiválóbb alakjára, aki II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel önként vállalta a több évtizedes száműzetést. Ahogy Bitskey István akadémikus kiállításmegnyitó beszédében említette, ez az emigráció élete tragikus fordulatának is tekinthető, ha azonban ez nem következik be, valószínűleg sohasem derült volna ki, hogy a Gondviselés milyen írói vénával ajándékozta meg őt. Amikor családja kamasz gyermekként bejuttatta őt, mint apródot a fejedelem udvarába, úgy tervezték, hogy a fegyverforgatás terén fog jeleskedni, a sors azonban más irányt szabott életének.

Az évforduló alkalmat kínált arra, hogy közelebbről megismerjük Mikest és műveit, az Egyetemi Könyvtárban és a Főegyházmegyei Könyvtárban rendezett párhuzamos kiállítások pedig alaposan felkeltették az érdeklődést Mikes alakja és írói munkássága iránt. Az Egyetemi Könyvtár kiállításának kurátora Knapp Éva volt, a Főegyházmegyei Könyvtár kiállítását pedig Tüskés Gábor rendezte. Mindkettőt Bitskey István akadémikus nyitotta meg, méltatva Mikes Kelemen írói és műfordítói tevékenységét és elhelyezve őt a magyar és európai irodalomtörténet XVIII. századi szereplői között.

Mindkét kiállítás célja az volt, hogy tágabb összefüggésben mutassa be a titokzatos szerzőt. Noha nem maradt ránk a rodostói könyvtár állománya, Zolnai Béla 1926-ban rekonstruálta azon könyvek jegyzékét, melyek a száműzetésben élők olvasmányai és egyben Mikes forrásai voltak, így nemcsak Mikes fordításainak, de műveltségének kútfőit is be tudjuk azonosítani, amely források, mint olvasmányélmények felfedezhetők a leveleskönyv lapjain is.

A levél mint műfaj nem volt szokatlan a XVII–XVIII. századi európai irodalomban – különösen a francia szerzők körében –, mindkét kiállítás fontos erénye az is, hogy Mikes leveleit elhelyezte ezen művek sorában.

Mikes, a műfordító szinte teljesen ismeretlen az olvasók körében, ezért mindkét kiállítás a tárlat egyik fontos témájává választotta fordításait. Ezek közül is az Egyetemi Könyvtár kiállítása az *Ifjak kalauzát*, mint a könyvtár kéziratgyűjteményének egyik ritka darabját.

Mindkét kiállításnak volt még egy fontos része,

éspedig a Mikes kiadások számbavétele. Első helyen az 1794-ben Szombathelyen Kultsár István gondozásában megjelent leveleskönyv szerepel, melynek hasonló kiadása az Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadójának gondozásában 2009-ben látott napvilágot.

Kimondottan egri vonatkozásai is voltak a Főegyházmegyei Könyvtár tárlatának: mindenekelőtt maga a 207 levelet tartalmazó kötet. De fontos szerepet kap a tárlaton egyrészt a leveleskönyv egri tudományos és kulturális életre gyakorolt hatása, másrészt az idekerülés körülményei. Városunkban a becses kézirat számos irodalomtörténész, történész és könyvtárost inspirált arra, hogy tudományos publikációk, ismeretterjesztő írások témájául válasszák. Az egri kiállításon ezek is megtekinthetők. A levélgyűjtemény idekerülésének körülményei pedig arra készítették a kiállítás rendezőjét, hogy bemutassa Bartakovics Béla egri érsek mecénási tevékenységét. A leveleket ugyanis a fejedelem egy Horváth István nevű szolgája őrizte, tőle került a bécsi magyar irodalmi társaság egyik tagjához, Görög Demeterhez. Görög Demeter továbbadományozta a leveleket Kultsár Istvánnak, s ő adta ki 1794-ben elsőnek a P. E. grófnőhöz címzett Mikes leveleket Szombathelyen. Kultsár örököseitől Toldy Ferenc vásárolta meg 1858-ban. Bartakovics Béla érsek 1867-ben „szerezte” meg az eladósodott Toldy Ferencről a bujdosó székely leveleit, a főpap pedig az egri Főegyházmegyei Könyvtárra hagyta mintegy nyolcezer kötet társaságában. A gyűjtemény több más könyvritkaságot is tartalmazott.

Néhány fontos, a szabadságharc történetével kapcsolatos dokumentum is megtekinthető az egri kiállításon, köztük a „Szathmári békeség...” címet viselő fordítás, melyet a bécsi Staatsarchivban őrzött eredeti dokumentumról Pulay János készített Nagyszombatban 1718-ban Czobor Terézia részére, aki nem volt más, mint a szatmári békét Habsburg részről aláíró Pálffy János hitvese. Ez a kézirat is a Főegyházmegyei Könyvtár tulajdonában van, Pálffy János és Czobor Terézia ugyanis a könyvtáralapító Eszterházy Károly püspök anyai nagyszülei voltak.

A két tárlathoz kétnyelvű (magyar és német) közös katalógus is társul, melynek különös érdeme, hogy a bevezető információk után egy jegyzéket is tartalmaz, mely az alábbi csoportosításban sorolja fel a kiállítások rendezése során felhasznált, részben ki is állított műveket: a törökországi levelek forrásai, a törökországi levelek műfaji mintái és környezete, Mikes fordításainak forrásai, művek a rodostói könyvtárból, Mikes-kéziratok és korai kiadások, a Rákóczi-szabadságharc dokumentumai.

A katalógust a kiállítás két rendezője, Knapp Éva és Tüskés Gábor írta, illetőleg állította össze, az ELTE Egyetemi Könyvtár és az Eszterházy Károly Főiskola gondozásában jelent meg.

MIKUSI BALÁZS A Rákóczi-induló

Voltaképpen mi köze van a Rákóczi-indulónak Rákóczihoz? Miért jelent meg Liszt első Rákóczi-feldolgozása Erkel Ferenc lejegyzésében? És hogyan került Berlioz világhíres Rákóczi-indulójának eredeti kézírata éppen az Országos Széchényi Könyvtárba? A gyönyörű korabeli kéziratok és kottanyomtatványok megtekintése közben mindezekre a kérdésekre is választ kaphat, aki meglátogatja a nemzeti könyvtár Zeneműtárának olvasótermében látható kamarakiállítást.

A Rákóczi-induló történetével kapcsolatos dokumentumok bemutatását a dátumok véletlen egybeesése motiválta, hiszen az idén egyszerre emlékezünk a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke 300., illetve Liszt Ferenc születésének 200. évfordulójára. A Zeneműtár gazdag gyűjteményéből válogató kiállítás ennek megfelelően különös figyelmet szentel az indulót több alkalommal is feldolgozó Liszt személyének: a hat témakör közül a harmadik és a negyedik kifejezetten a zeneszerző és az induló kapcsolatával foglalkozik, míg az első kettő a Rákóczi-induló kialakulását és népszerűvé válását, az utolsó kettő pedig a Liszt műveivel párhuzamosan más komponisták által készített Rákóczi-feldolgozásokat mutatja be.

Az induló születése

A ma Rákóczi-indulóként ismert dallam az ún. Rákóczi-nótából származik. Utóbbi története legalább a XVII. század közepéig nyúlik vissza: a *Vietórisz-kéziratban*, a *Kájoni kódexben* és Náray György *Lyra Coelestis* című gyűjteményében (1695) egyaránt felbukkannak a később „Hej, Rákóczi, Bercsényi” szöveggel ismertté vált „nóta” változatai. A dallam használatban maradt egészen a XIX. század kezdetéig, amikor immár szövegtelen, cikornyás díszítésekkel elhalmozott, formai szempontból pedig két eltérő karakterű szakaszt egymás mellé állító hangszeres változatai is népszerűvé váltak – ezek legsikerültebbikét ismerjük ma Rákóczi-indulóként.

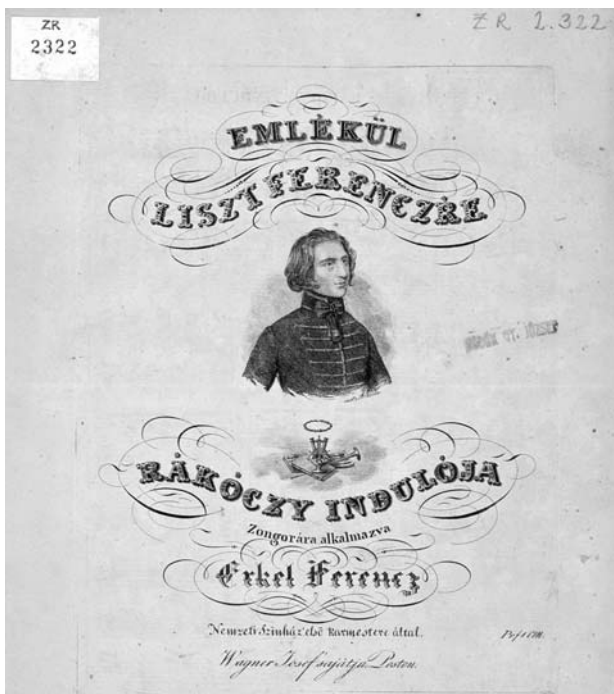
A Rákóczi-nóta nyomán írt induló szerzője nem azonosítható teljes bizonyossággal, de a legvalószínűbb feltevés szerint Nikolaus Scholl, a 32. számú császári és királyi gyalogezred Esterházy-szolgálatban álló karmestere alakíthatta ki a dallam ma ismert formáját a neves prímás, Bihari János előadásától ihletve. Az erre vonatkozó adatok többsége az 1860-as évek elején

kirobbant sajtópolémia során került felszínre, amelyet az 1860 augusztusában megindult *Zenészet Lapok* hasábjain követhetünk a legrészletesebben. A sajtóban folytatott vita visszatekintve ugyanakkor valamelyest okafogyottnak tűnik, hiszen az induló két legkorábbi zongoraváltozata, amelyek az 1820-as években Bécsben jelentek meg, egyaránt Schollt nevezi meg szerzőként. Ez a tudás azonban hamarosan feledésbe merült, s a negyvenes évek kiadványaiban – így például Franz Jüllig *Ungarische National Melodien* gyűjteményében – már csupán mint „Rákóczy-induló” tűnik fel a mű a komponista nevének említése nélkül.

Erkel Ferenc

Erkel, aki az 1830-as években Magyarország egyik legkiválóbb zongoraművészeként vált ismertté, különösen sokat tett a Rákóczi-dallamok népszerűsítéséért. Mint a *Honművész* folyóirat beszámol róla, 1838. november 30-án a pesti Magyar Színházban *Erkel úr, hangáskarmester, saját szerzeményéből phantáziát és változatokat játszott zongorán, orchestrum kísérettel, Rákóczynak erdélyies nótájára*. Néhány hónappal később, 1839. március 31-én pedig Erkel – egy Joseph Menter müncheni gordonkaművésszel közös hangversenyén – a *Phantasia klavirra az erdélyi Rákóczi-dal themájára* című művet tűzte műsorra.

Míg a fenti kompozíciókat csak címről ismerjük, a Rákóczi-induló egy későbbi, Erkel-féle feldolgozása 1840 januárjában már nyomtatásban is megjelent *Emlékkül Liszt Ferenczre* felirattal. Liszt ugyanis (amint arra még visszatérünk) a pesti Nemzeti Színházban január 4-én tartott hangversenyén kirobbanó sikert aratott az induló előadásával, s Erkel ennek az élménynek a hatását próbálta megragadni a maga változatában, amely alig néhány héttel Liszt koncertje után került a boltokba. Mint a *Honművész* folyóirat recenziója fogalmazott, *az alkalmazó törekvése [az indulót] oly modorban, miként Liszt úr játszása, minél közelítőbbleg közölni 's mint tapasztaltuk, Liszt úrnak egy-két sajátságait leróva, mellyeket Erkel úr hihetőleg készakarva nem utánzott, nagyobb részint sikerülve is közli*. Az Erkel jó barátságban álló Wagner József által kiadott feldolgozás több kiadást is megért, és a kevésbé képzett billentyűs játékosok kedvéért egyszerűsített formában is megjelent *Rákóczy indulója könnyű módszerben zongorára* címmel – nem egyértelmű azonban, hogy a könnyített változatot vajon maga a zeneszerző készítette-e, vagy a kiadó mást kért meg a többnyire rutinszerű átalakítások elvégzésére.

Erkel Ferenc: Emlékül Liszt Ferenczre, Rákóczi indulója
(Pest: Wagner, 1840, OSZK)

Liszt Ferenc első feldolgozásai

Amikor Liszt 1839 decemberében – több mint másfél évtizedes távollét után – ismét Magyarországra érkezett, rendkívüli fogadtatásban részesült. Az ünnepségek fénypontja a már említett, 1840. január 4-i hangverseny volt, amelynek végén Festetics Leó gróf vezetésével hat magyar főúr drágakövekkel kirakott díszkardot vitt a színpadra (a pengébe vésett felirat szerint) *A' nagy művésznek, Liszt Ferencznek, művészi érdeme' és buzgó hazafisága' méltatásául*. A zeneszerző számára bizonyára megható emlék maradt ez a jelenet, egy későbbi, 1847-ben a bécsi Haslinger kiadónál megjelent Rákóczi-feldolgozását ugyanis a kardot átadó hat arisztokratának ajánlotta.

A Rákóczi-induló a nevezetes pesti hangversenyen megszólalt változatát Liszt ugyancsak Haslingernél tervezte megjelentetni már 1840 januárjában, a bécsi cenzúra azonban közbelépett. Alighanem ennek is köszönhető a Liszt-féle előadást „modellező” változatok gyors megjelenése: Erkel imént említett *Emlékül Liszt Ferenczre* feldolgozása, illetve Georges Micheuz *Rákóczy Marsch* változata (a címlap szerint: *ahogyan azt maga Liszt úr a koncertjein játszotta*) egyaránt a betiltott Liszt-eredeti „pótlására” vállalkozott. A mai érdeklődő számára azonban már az annak idején kiadatlanul maradt forma is hozzáférhető, ugyanis az minden valószínűség szerint a kiállításunkban látható *Rakoczy Marsch* feliratú szerzői kéziratban fennmaradt (datálatlan) változattal azonos.

Liszt Ferenc későbbi feldolgozásai

Négy évvel a Haslinger-féle kiadás után, 1851-ben Liszt újabb változatban adta közre a Rákóczi-indulót a lipcsei Kistner kiadónál: ez a *Marche de Rakoczy* igazi „népszerű kiadás”, amely a zongorázó nagyközönség igényeit és technikai lehetőségeit igyekezett szem előtt tartani. Alig két évvel később pedig a berlini Schlesinger kiadónál jelent meg újabb Liszt-féle feldolgozás a Rákóczi-indulóból, amely a *Magyar rapszodiák* sorozat tizenötödik darabjaként vált közismertté. Az eddigi, kivétel nélkül zongorára szánt változatok nyomán a zeneszerző a hatvanas évek közepén végül zenekarra is átdolgozta az indulót. E minden szempontból teljesen új forma bemutatóját maga Liszt vezényelte Pesten 1865. augusztus 17-én, szűk két héttel később tartott szólóhangversenye után pedig éppen az új feldolgozás zongoraátírata kapcsán írta a *Zenészeti Lapok*, hogy *ami ez induló eljátszását követé, az nem volt többé taps, az egy nemzet egekig ható megdicsőítése volt, melylyel nagy fiát a legelső kiválasztottak dicső trónusára emelte*. A nagy siker ellenére a zeneszerző csak évekkel később, 1871-ben jelentette meg a zenekari változatot a lipcsei Schuberth kiadónál, a halogatással bizonyára a Berlioz-féle (a következő pontban bemutatandó) zenekari feldolgozással való nyílt rivalizálást próbálván elkerülni. Amint egy a kiadás évében írott levelében megfogalmazta: *Amíg Berlioz – aki a maga »Rákoczy«-ját a »Faust elkárhozása«-ban nekem ajánlotta – életben volt, (...) nem akartam előrukkolni az én zenekari változattal*.

Hector Berlioz

Berlioz 1846 elején Pestre látogatott, hogy február 15-én és 20-án két zenekari hangversenyen ismertesse meg a magyar közönséget műveivel. Amint az hasonló vendégszereplésekkor szokásos volt, a zeneszerző egy népszerű nemzeti dallam feldolgozásával is megpróbált a helyi publikum kedvében járni – így született meg a Rákóczi-induló máig legismertebb változata.

Emlékirataiban Berlioz részletesen beszámol róla, milyen izgalmat keltett Pesten a készülő Rákóczi-feldolgozásnak már csak a híre is. Petrichevich Horváth Lázár, a *Honderú* folyóirat szerkesztője például még a zenekari szövegeket sokszorosító másolatot is felkereste, hogy mennél előbb megismerhesse az új kompozíciót. Látogatása után pedig mindjárt Berliozhoz szaladt, s aggódva faggatta a zeneszerzőt, a téma halk bevezetése vajon nem fog-e csalódást jelenteni a közönség

számára, amely a Rákóczi-induló erőtlől duzzadó, diadalmas előadásaihoz szokott. A hangverseny azonban Berlioz döntését igazolta, hiszen (mint memoárjaiban olvashatjuk) *e váratlan bevezetésre a közönség néma maradt, de mikor egy hosszú crescendóban fúgaszerűen megszólaltak a téma töredékei, a nagydob tompa, távoli ágyúdörgéshez hasonló ütéseitől megszakítva, a teremben leírhatatlan moraj kezdett forrongani, s abban a pillanatban, mikor a felszabadult zenekar, mint valami vad kézitúsában, nekieresztette oly soká visszartartott fortissimóját, hallatlan ordítózás, lábdobogás rázta meg a termet. (...) Bölcsen tettem, hogy a Rákóczi-indulót a hangverseny végére állítottam, mert bármi következzék volna utána, elveszett volna.*

Alighanem a nagy sikernek köszönhető az is, hogy Berlioz Rákóczi-indulójának eredeti kézírata végül is Pesten maradt: a zeneszerző minden bizonnyal további előadások reményében adta azt a Nemzeti Színház zenekarát vezető Erkel Ferencnek.

A kéziratos partitúra így végül is Erkel hagyatékából került az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe 1904-ben.

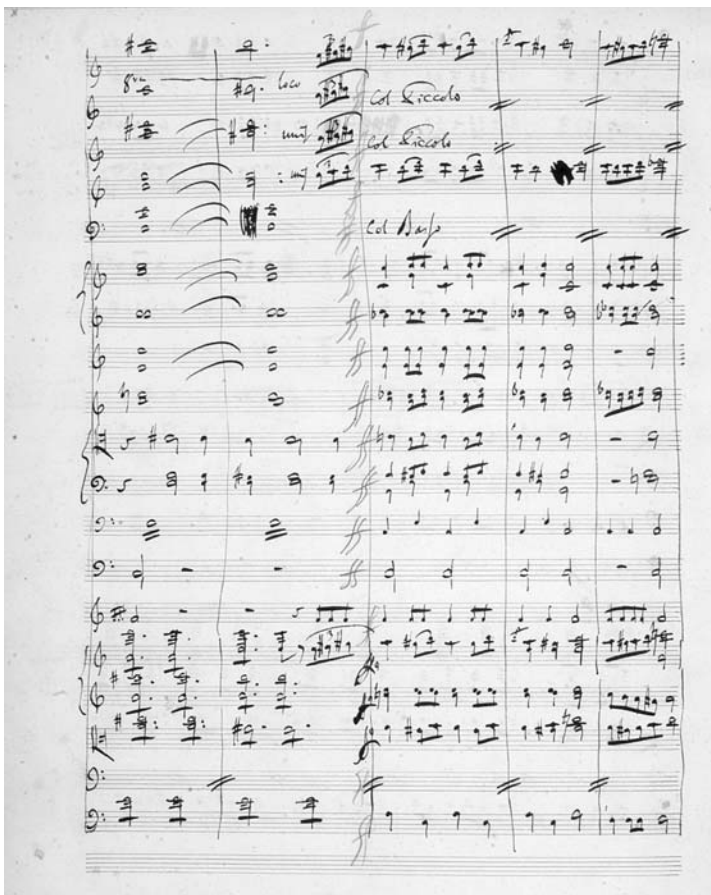
Az 1860-as évek

Berlioz feldolgozásának sikere nyomán a Rákóczi-induló népszerűsége tovább nőtt szerte az országban – az 1848–49-es szabadságharc bukása azonban egy csapásra véget vetett a nyilvános előadások sorozatának, hiszen a forradalmi dallam bármilyen formában való felidézése immár politikailag veszedelmessé vált. A szigorú tilalom csak az ötvenes évek végén, a Monarchia csapatainak Itáliában elszenvedett soro-

zatos vereségei nyomán vesztette erejét: az 1853-ban alapított Filharmóniai Társaság zenekara először 1859 novemberében tűzte műsorra az indulót (egyelőre tapintatosan mint Berlioz *Pesti emléké*t tüntetve fel azt a plakátokon).

A hegedűs Reményi Ede, aki maga is emigrációba kényszerült a világsi fegyverletétel után, 1860 januárjában amnesztiával tért vissza Magyarországra,

és első pesti hangversenyén a Rákóczi-indulót is előadta. Saját feldolgozását, amely néhány hónappal később nyomtatásban is megjelent, Mosonyi Mihály éles szavakkal bírálta meg a *Zenészet*i Lapokban, hangsúlyozva, hogy az induló közismert dallamához a zeneszerzőnek a legnagyobb alázattal kellett volna közelítenie: *A Rákóczi-Induló éppen az a magyarnak, a mi Homér Iliádját a görögnek, a Talmud a zsidó nemzetnek, a Biblia a kereszténységnek, s a Korán a törököknek. Nemzeti szent ereklyénk ez nekünk, melyhez meszeszerű történeti emlékek csatolnak, s melynek eredetét sötét homály tülka*

Hector Berlioz: Rakoczy Marche Hongroise – zenekarra
(szerzői kézirat, 1846, OSZK)

fedí. (...) Oly páratlan zenedarabunk az, melynek sem dallamán, sem összhangzati kíséretén, avagy éppen külalakján, nem szükség valamit változtatni; mert az első mérettől [azaz ütemtől] kezdve az utolsóig, egyformán merész s méltóságos kifejezéssel bír, s a legszokrázóbb tüzet egyesíti a zenei nagyszerűség eszményképével. Olyan az mint a szentírás, melynek szövege csak addig szent s valódi, míg meg nincs hamisítva. (...) Reményi úr, fent nevezett átiratával élet-eret sértő nehéz sebet vágott eme nemzeti szentélyünk oltárfáján, mert a Velencei farsang módjára, ugronc-polcot csinált abból, hogy rajta művészi halál ugrásokat mutogathasson a bámuló közönségnek.

A politikai légkör enyhülésével az 1860-as években már egyre-másra jelentek meg a Rákóczi-induló továb-

bi feldolgozásai. Bizonyára az ekkor országszerte ismét megélénkülő érdeklődésnek köszönhető, hogy népzene-kutatóink utóbb oly gyakran gyűjthették fel a Rákóczi-indulót egy különlegesen ünnepi – a lakodalmat lezáró – funkcióban.

A Rákóczi-induló szövegei

A Zeneműtár folyosójának fali vitrinjeiben bemutatott dokumentumokat az olvasóteremben két állóvitrin is kiegészíti, az induló későbbi befogadástörténetének egy különleges aspektusába engedve bepillantást. A Rákóczi-nótából való kialakulásakor addigi szövegét értelemszerűen elvesztő hangszeres induló-dallamra a XIX. század közepétől fogva ugyanis gyakran „húztak rá” új textusokat, amelyek szépen példázzák a politikai helyzet mindenkori változásait is. Engeszer Mátyás az 1860-as évek elején megjelent férfikara például Szerdahelyi József korábbi szövegét használja fel, mely az indulójelleg helyett az ideális hazaszeretetet hangsúlyozza (*Üdv, hazánkon égi fény, /*

Nemzet öre, tiszta lény), s hasonlóan himnikus karakterű Huber Károly az 1880-as évek közepén kiadott kórusának szövege is: *Szent szabadság, áldva légy! / Ez szíveink hű szava rég.* A XX. század első éveiben azonban a militáris hangulat válik uralkodóvá. Hackl Lajos férfikarának Fáy Elek költötte szövege már kifejezetten harcra biztat (*Rajta magyar, jön az ellenség / Védd a hazát, örök igazát*), míg Jámbor Simon kiadása egyszerűen Petőfi közismert sorait illeszti a dallam alá: *Trombita harsog, dob pereg, / Kész a csatára a sereg.* A talán máig legismertebb – Wekerle László tollából származó – szövegből pedig nem nehéz kihallani a Trianon utáni esztendőök revizionista elszántságát: *Magyarok Istene, rontsd a labanc hadát! / Közeleg az óra, csatariadóra, / Hogy a magyar akarat, csatavasa, viadala / mentse meg a szomorú hazát! / Magyarok, hej! Vavrincez Béla az ötvenes években született kórusművének Vargha Károly írta szövegében ugyanakkor a hasonlóan harcias tartalom (*Riad a kürt szava, dobban az ifjú szív*) immár félreérthetetlen mozgalmista felhangokat nyer, amikor újra meg újra a vörös ég és a lobogó tábortűz kerül szóba.*

Liszt Ferenc: Rákóczi Marsch – zongorára (szerzői kézirat, 1840, OSZK)

A Zeneműtár az Országos Széchényi Könyvtár (1827 Budapest, Budavári Palota F épület) VI. emeletén található. A 2011. június 14-én megnyílt A Rákóczi-induló című kamarakiállítás 2011. december 22-ig látogatható. Nyitva tartása az olvasóteremével azonos: keddtől péntekig 10 és 18 óra között, szombaton 10 és 15 óra között.

**Atyja előtt
bocsánatért**   Vagyok, aki voltam
és leszek, aki vagyok.
Mikes Kelemen
füveskönyve,
Tüskés Gábor szerk.,
Lazi, Szeged, 2011.

Ignác Rózsa írt egy regényt Mikes Kelemenről (*Hazájából kirekesztve*), amiben az író édesanyjának, Torma Évának szájába adja Kelemen hűségének egyik legfontosabb lélektani mozzanatát: „Hogy is mondotta volt? Hogy neki nincsen apja, kire feltekintsen, akit követhessen vagy bár utánozzon? (...) Apjának kívánta [a fejedelmet], vágyta, hogy képzelte?” Az író édesapja, Mikes Pál még fia születése előtt elhunyt, és Kelemen tizenhat évesen került Rákóczi szolgálatába. Így hát „vak hűségét”, ahogyan később fogalmazott, a kamaszkorban (!) választott, rendkívüli tekintélyű apa iránti erős érzelmei táplálhatták, illetve fokozhatta az a körülmény is, hogy vonzalma kevés kivételtől eltekintve nem lelt igazi viszonzásra: a zárkózott fejedelem nemigen engedte magához emberi közelségbe. Ennek egyik legszebb kivételéről olvashatunk a 121. levélben, amiben Mikes beszámol arról, hogy egy számadás kapcsán konfliktusba került Rákóczival, és harmadnapra úgy borult le előtte, mint bűnbánó fiú az atyja előtt bocsánatért. S hogy ez a kötődés inkább érzelmi, mintsem hazafias természetű volt, egyrészt kiolvasható a *Törökországi levelekből*, másrészt jól megvilágítják Szerb Antal szavai: „Nem volt vakmerő, kurucos lázadó Mikes, és nem is volt az a dacos, kesernyés bujdosó, akinek a XIX. század függetlenségi pátosza beállította. Hűséges szolgája volt fejedelmének, de a Rákóczi-felkelés eszmei tartalma nem foglalkoztatta.”

Az utóbbi időben több pszichológiai kutatás is folyt a hét év alatti gyerekek képzelt barátai kapcsán, akik érzelmi támogatást nyújtanak, és erősítik az önbizalmat. A gyerekeket képzelt barátaik általában az erőszak kezelésében segítik, vagy pótolják őket valódi barátok híján. Létük, működésük utal kitalálójuk fantáziájának élénkségére és érzelmi megértésének fokára. A *Törökországi levelek* címzettje, P. E. grófné ugyanilyen képzelt barátja az írónak, függetlenül a kor irodalmi divatjától. Hiszen Mikes Kelemen többszörös elszigeteltségben volt kénytelen leélni az életét: kirekesztve hazájából és igaz barátok, illetve társ nélkül (csak bajtársak jutottak neki), és egy kissé talán ősmagától is, hiszen Ignác

Rózsa is megfigyelte, hogy „még levél formájú naplójának sem vall egészen őszintén saját érzelmeiről”.

„...eseménytelenül ott élni Rodostóban, minden emberi akaráson kívül, közvetlenül Isten kezében (...) – mind egy érzést vált ki az érezni tudóból, az Isten akaratában való megnyugvást” – írta Szerb Antal. Mikes alapvető indulatmentessége, erős hite ugyan könnyíthette belenyugvását sorsába, de mintha Isten-bizalma önmagában elégtelen lett volna: a lélek kényes egyensúlyához kellett még egy választott apa és egy képzelt barát. Isten, apa, barát – Mikes világában csupa emberi érintkezést nélkülöző, egyoldalúnak tetsző kapcsolat. Innen nézve nem meglepő Kószeghy Zsuzsánával való kudarca, és erősen feltételezhető, hogy leveleinek, ahogyan más írásainak sem, életében nem volt közönsége – még a bajtársai sem. Hogyan lehet így leélni egy életet, összeomlás nélkül?

Kérdés, hogy a hallgatók, olvasók teljes hiánya miként ösztönözhet valakit évtizedeken át tartó levél-írásra és tizenkét munka lefordítására. Mikes ebben is a fejedelem példáját követte, vagy a száműzetésben így próbált értelmet, mi több, tartást és ritmust adni egyhangú mindennapjainak, edzve a lélek erőnlétét? Az idén megjelent hiánypótló breviárium – *Vagyok, aki voltam és leszek, aki vagyok. Mikes Kelemen füveskönyve* – jól megválasztott címe a kinyilatkoztatással való játékon túl időtálló jellem- és lélekszilárdságot sugall, és a mikesi aforizmákat, idézeteket olvasva egy szintén változatlan írói világ terebélyesedését lehet nyomon követni. A válogatás módosítani kívánja a Mikesről kialakult képet, miszerint csupán egykönyves író lett volna. Így bepillantást lehet nyerni többek között XVII–XVIII. századi erkölcsnevelő, illetve egyházi tárgyú munkákba és egy rokokó elbeszélés-gyűjteménybe is. A szemelvények tematikus csoportokba rendeződnek, megidézve „a felvilágosodás racionális gondolkodóját, aki kritikusan foglalkozott a vallás, az emberi jellem és a társadalom kérdéseivel, s újszerű módon figyelte és ábrázolta a természet jelenségeit (...), a nevelőt és a moralistát, aki korán felismerte az egyes ember és rajta keresztül az egész nemzet művelésének fontosságát” – áll a kötet utószavában, amit a szerkesztő Tüskés Gábor írt, kinek egyik érdekes megállapítása, hogy a XVIII. században Mikes és Faludi Ferenc teremtette meg a népnyelvvel keresztezett, világiba hajló, magyar elbeszélő prózát – egymástól függetlenül.

Hozzáteszem: jócskán más égtájak alatt!

Bíró Gergely

„Virágozzék
emlékezete...”

II. Rákóczi Ferenc,
1711–2011,
R. Várkonyi Ágnes
(bev. tanulmányt írta)
– Basics Beatrix
(képeket válogatta),
Éghajlat Könyvkiadó,
2011.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem és az általa vezetett szabadságharc emlékére – történelmi jelentőségéhez méltón – már számos ünnepi kiadvány készült (jelen kötet hasonló például a Lukinich Imre szerkesztésében megjelent Rákóczi-emlékkönyvhöz, amelyet halálának kétszázadik évfordulójára adtak ki). A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének legújabb emlékalbuma az Éghajlat Kiadó gondozásában látott napvilágot, a szatmári békekötés 300. évfordulója alkalmából.

A remek kiállítású könyv párnázott selyemkötése különösen egyedivé teszi a végig kétnyelvű (magyar–angol) kiadványt, amely nem elsősorban a magyar olvasók számára készült. Talán az is jelzésértékű, hogy a bevezető, ajánló sorok szerzője Martonyi

János külügyminiszter, aki előszavában Rákóczi kiválóságának s történelmi szerepének hangsúlyozása mellett a fejedelem külpolitikai törekvéseire is rámutat, megemlíti azokat az országokat, amelyekről Rákóczi szövetséget és támogatást remélt: mindenekelőtt a francia–bajor szövetségtől várt eredményeket, később pedig a francia és orosz udvar közötti katonai szövetség létrehozásában bízott, végül pedig az Oszmán Birodalom segítségét kérte tervei megvalósításához.

A kötet tanulmányát, a szabadságharc rövid történelmi áttekintését R. Várkonyi Ágnes történész, a Rákóczi-monográfia társszerzője írta; ezt követően a könyv végéig a szabadságküzdelemhez köthető rajzok, grafikák, metszetek és festmények szerepelnek, mintegy 200 oldal terjedelemben. A bevezető tanulmány és a képek gyűjteménye a szétválasztás ellenére szerves egységet képez, hiszen az egyes alkotásokat a tanulmány szövege alapján válogatta Basics Beatrix művészettörténész, néhány bekezdésben minden mondathoz egy-egy műalkotást választva. A tanulmány olvasása nélkül a képek elrendezése átgondolatlanak tűnne, így min-

denképpen érdemes a szöveggel együtt szemlélni az arra felfűzött képcsoportot.

R. Várkonyi Ágnes történelmi összefoglalása tartalmazza a Rákóczi-szabadságharc előzményeit (a családi hagyományokból fakadó szerepvállalástól kezdve az ország korabeli viszonyainak áttekintésén át a XVII. század törökellenes harcainak bemutatásáig), valamint azokat a kulcsmozzanatokat, amelyek a szabadságharc viszonylagos, gyors sikereihez, a katonai egyensúly tartós fenntartásához és végül a küzdelem lezárásához vezettek. A tanulmányban a szerző többször utal arra, hogy Rákóczi „több keresztény királyok, fejedelmek directiója alatt lévő országoknak példájára, ...más szomszéd keresztény, jól regulált országok” (27) mintájára próbálta megszervezni az országot, s szabadságharcát azért indította, mert az

Beszédes Kálmán: Rodosto, Rákóczi palotájától nézve

Ausztriai Ház fegyveresen meghódított területnek tekintette a Magyar Királyságot, és a Habsburgok militáris abszolutista érdekérvényesítése kiélezte a társadalmi ellentéteket. Rákóczi elképzelésének a spanyol örökösödési háború lezárásáig, azaz a szatmári béke utáni néhány évben is egyik alapvetése volt, hogy univerzális békében szentesítsék az ország függetlenségét, amely Európán belül európai értékrendet képvisel: „A zász-

lók felirata *Cum Deo pro Patria et Libertate!* Európában közérthető jelszó. Összekapcsolta a kereszténység, az antikvitás és az új európai kultúra három értékét, azt fejezte ki, hogy a Királyi Magyarország [...] lakói a keresztény Európában országuk önrendelkezésében kifejeződő szabadságot kívánnak.” (25)

Egy hosszabb fejezet szól a hatalmi egyensúly irányelvéből kiinduló politikai törekvések bemutatásáról. Az egykori magyar elit meglátta a lehetőséget a török kiűzése után kialakult s jelentősen módosult erőviszonyok befolyásolására, ugyanis az angol politika alapelvét, a hatalmi egyensúly megtartását nem látták biztosíthatónak: „Még ki sem tört a spanyol örökösödési háború, és Rákóczi már úgy gondolkozott, hogy a háború kimenetele felborítja a hatalmi egyensúlyt” (37), amelyet Rákóczi a szomszédos országokkal kötendő szövetséggel, egy közép-európai konföderációval vélt volna tarthatónak. „A [...] szövetség terve az európai hatalmi egyensúly gondolatrendszerében annyit jelentett, hogy ez a szövetség megteremti a térség békéjét”. (39) A tanulmány idézi Rákóczit: „azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának

visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk”. (39) A tervek sajnos nem valósulhattak meg, pedig a fejedelem elképzelései nem voltak egészen elszigeteltek.

R. Várkonyi Ágnes tanulmányának végén kitér a bujdosásban töltött időszak ismertetésére, továbbá vázlatosan bemutatja, hogy Rákóczi emlékezete miként él tovább az irodalomban, a történetírásban és a zenében.

A tanulmányt követő képgyűjtemény összeállítója korábban jelentetett már meg összefoglalást a Rákóczi-ikonográfiáról és a szabadságharc eseményeinek ábrázolásáról; igazán sajnálatos, hogy ebben a kötetben nem térhetett ki az alkotások átfogó, de legalább vázlatos művészettörténeti elemzésére. A képaláírások a bevezető tanulmány szavait veszik át – olykor sajtóhibával terhelten is –, s ezek pusztán a leglényegesebb adatokkal – a mű hordozóján kívül a szerzőre és címre korlátozott tudnivalókkal – egészültek ki.

A képek között túlsúlyban vannak – a portrékhoz és az események ábrázolásaihoz képest – a szabadságharc helyszíneit megjelenítő rajzok és metszetek (több kitűnő alkotás szerepel például Justus van den Nypoort XVII. századi városrajzaiból, de megkapóan szép Kimmach László Szécsény látképét megjelenítő tusrajza, valamint Cserna Károly munkái Zsibóóról és Nagybányáról is). Az illusztrációk másik nagyobb csoportját portrék alkotják, amelyek között a legfontosabb Rákóczi-ábrázolások mellett a családtagokról, az egykori uralkodókról és a szabadságharc egyes résztvevőiről készült alkotások is megtalálhatóak. Szerényebb mennyiségben jelennek meg a korabeli nyomtatványok és kéziratok, összességében azonban egészen lenyűgöző a tárlat, amelyet a könyv lapjain megtekinthetünk.

A gyűjtemény legérdekesebb pontjai azok, amelyeknél a szerkesztő Basics Beatrix a képek választásakor kissé függetleníti magát a tanulmány szövegétől; ezzel ugyanis hozzásegít bizonyos művészettörténeti összefüggések megértéséhez. Kitűnő példát nyújtanak erre Jean Mariette, Antoine Trouvain és Joseph Friedrich Leopold II. Rákóczi Ferencről készült alkotásai (140–142), amelyek segítségével jól láthatóvá válnak egyes megformáltságbeli azonosságok; Rákóczi ábrázolásait ugyanis – a kor szokásainak megfelelően – bizonyos esetekben átvették egymástól a művészek, többször előfordul, hogy azonos mintára vezethetőek vissza a művek.

Bízást remélhetjük, hogy az igazán szép megjelenésű kötet – méltó emléket állítva a vezérlő fejedelemnek – segít a tanulmányban is idézett Teleki Mihály óhaját beteljesíteni: „Virágozzék... emlékezete... még az idegen nemzetek előtt is”.

Réger Ádám

Kétarcú magyar–török történelem

Hermann Róbert –Joó András –Mészáros Kálmán –Seres István:
Török menedékjogot kapott magyar emigránsok rövid életrajzi összefoglalója, Magyar–Török Baráti Társaság, 2010.

A Magyar–Török Baráti Társaság és a Rodostói Magyar Baráti Társaság kiadványaként 2010-ben igen érdekes kötet jelent meg magyar és török nyelven, amelynek szerzői Hermann Róbert, Joó András, Mészáros Kálmán és Seres István. A könyv azt kívánja szolgálni, hogy ne csak a magyar érdeklődők, hanem török barátaink is megismerhessék mindazon magyaroknak az életét, akiket sorsuk Törökországba vetett.

A magyar–török kapcsolatok kétarcúak: őseink több mint három évszázadon át véres háborúkat vívtak egymással. Mindez azonban a XVIII. században megváltozott, s a törökök az elmúlt háromszáz évben számos alkalommal nyújtottak segítséget népünk szabadságküzdemeihez, sőt sokaknak nyújtottak menedéket azok közül, akiknek Magyarországról menekülniük kellett.

Rodostó, amely ma dinamikusan fejlődő város a trákiai partvidéken, szinte magyar helynévvé vált. Hazánkban sokan meglepődnek, ha meghallják, hogy ezt a szép kikötővárost törökül Tekirdağnak hívják s nem Rodostónak, hosszú ó-val. II. Rákóczi Ferencnek és Mikes Kelemennek köszönhetően alig akad olyan érettségizett magyar, aki ne lenne tisztába azzal, hogy a magyarság e két kiemelkedő történelmi alakja Rodostóban lelt menedéket, így a törökök a magyarság számára nem csupán sebeket okoztak, hanem többször segítői is voltak. Két nép kapcsolata a történelem során többször is megváltozhat: az ellenfelek nem örökre ellenfelek, és a barátok is csupán ritkán barátok örökké.

Nagyon nehéz abban állást foglalni, hogy kik voltak az első olyan magyarok, akik török földre menekültek. A magyar történelem ugyanis a XVI. század első harmadától szorosan összefonódik az oszmánokéval, s azt követően, hogy hatalma és országrésze megvédése érdekében Szapolyai István 1528-ban segítségért fordult a török szultánhoz, a magyar politikai életben a XVII. század végéig fennmaradt a török orientáció. Azok, akik Kelet-Magyarországon vagy Erdélyben kényszerűen vagy maguk választotta módon ezt az utat követték, gyakran kerültek olyan helyzetbe, hogy a törökök által ellenőrzött országrészbe vagy akár Isztambulba kellett menekülniük. Thököly Imre és követői a legismertebbek, akik, miután

ügyük Magyarországon elveszett, nemcsak Törökországba menekültek, hanem részt vállaltak az oszmán birodalom harcaiban is. Több százan voltak azok, akik Thököly követőiként eljutottak a birodalom különféle európai városaiba, és követték a fejedelmet és feleségét, Zrínyi Iionát Kis-Ázsiába is: Izmitbe, klasszikus nevén Nikomédiába. Itt hunyt el a magyar történelem egyik legérdekesebb női alakja, Zrínyi Ilona 1703-ban, épp akkor, amikor fia, II. Rákóczi Ferenc kibontotta egy újabb heroikus nemzeti küzdelem zászlaját. Thököly két évvel később halt meg. A kuruc fejedelem sírja napjainkig fennmaradt: e szent helyet, ahol a magyarok éltek, a török utókor emlékhellyé alakította át. Seres István a kötetben számba vette mindazokat, akik a fejedelem legszűkebb köréhez tartoztak és elkísérték a száműzetésbe. Érdekesítő vállalkozás életútjukat áttekinteni, hiszen minden történelmi korban olyan katonák, diplomata és közemberek voltak, akik ugyan veszített ügyért küzdöttek, de elveik és hitvallásuk mellett példamutatóan kitartottak.

A törökországi Rákóczi-emigrációnak terjedelmes szakirodalma van, ma már nagyon sokat tudunk arról a több száz magyarról, akik II. Rákóczi Ferencet Törökországba kísérték. Mészáros Kálmán az ő sorukat tekinti át és adja közre rövid életrajzukat. Nem volt könnyű dolga, hiszen emléket kívánt állítani nemcsak Rákóczinak és Mikesnek, hanem számos olyan derék magyarnak, akik a fejedelem hű emberei voltak.

A világsi fegyverletételt követően magyarok ezrei kényszerültek arra, hogy a megtorlás elől és/vagy politikai küzdelmük folytatása érdekében az oszmán birodalomba meneküljenek. A Bánságból és Dél-Erdélyből visszavonuló katonai egységek hősiessé és szervezettel védtek a Havasalföld és Szerbia felé vezető kijáratokat. Akadtak olyanok, akik katonai alakulatban lépték át a határt és még többen, akik lovas szekereken szegényen és reményvesztetten érték el a menekülést jelentő Dunát. Maga Kossuth Lajos is így lépett Havasalföld földjére, majd onnét az ottani török katonák segítségével jutott Vidinbe, ahol az oszmán hatóságok a magyar menekültek számára gyűjtőhelyet jelöltek ki. 1849 végére a vidini erőd és környéke legkevesebb 4.000 magyarnak adott menedéket. Voltak, akik egy idő után visszatértek Magyarországra, voltak, akik török földről Nyugat-Európába mentek, de legalább 400-500-ra tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik az oszmán birodalomban maradtak. Közöttük a legnagyobb csoportot azok alkották, akik képzett katonatisztként török szolgálatba álltak. Többségük sikeresen boldogult a török világban, többen közülük a krími háború idején a hadsereg főtisztjei közé tartoztak. A legnagyobb hírnevet talán Kmetty György szerezte, aki a krími háború idején a kaukázusi front

parancsnokaként szolgált. Hermann Róbert, a 1848–49 évi magyar szabadságharc nagynevű kutatója összegyűjtötte mindazok nevét, akik az oszmán birodalomban éltek és ott katonaként vagy polgári személyként hosszabb-rövidebb időre új életet kezdtek. Közülük Guyon Richárd, Tür István vagy Ihász Dániel neve jól ismert, de a szaktörténészek sok más derék magyar törökországi életútját is jól ismerik. Azokat a neveket, amelyek a kötetben szerepelnek, nyilvánvalóan ki lehet egészíteni, hiszen e sorok írója is nagyon sok olyan isztambuli és balkáni törökkel találkozott, aki elmesélte, hogy ősei az 1848–49-es szabadságharc magyar menekülteinek közé tartoztak. Közemberek voltak, akik után nem maradtak fenn történelmi források, csupán a családi hagyomány és az utódokban élő szimpátia a magyarság iránt. Kossuth emigrációjának rendkívül nagy szerepe volt számos török történész – különösen Kemal Karpat professzor úr szerint – az oszmán birodalom modernizációjában, mert a magyarok nagyon sok újdonságot hoztak meg, s új életformát mutattak fel a törököknek: az isztambuli török elit egy része még ruháikat is utánozta. Szilágyi Dániel, tudós ember lévén, könyvesboltot nyitott Isztambul szívében, és ez a hely nemcsak az emigráns magyaroknak vált híres találkozóhelyévé, hanem fontos szerepet töltött be a város kulturális életében is.

Magyarországon kevesen tudják, hogy 1944. március 19-én Kállay Miklós akkori miniszterelnök a német megszállás elől a török követ rezidenciájára menekült. Itt tartózkodott egészen november 19-éig, amikor a németek tankokkal vették körül az épületet, és azzal fenyegetőztek, hogy szétlövik azt. Mivel a kormányfő nem kívánta veszélyeztetni a rezidenciára menekült személyeket, megadta magát, és a németek a Rózsadombról fogolyként Mauthausenbe szállították. A törökök által a magyar kormányfőnek biztosított menedék remek példája a XX. századi magyar–török barátságnak, amelyet a XXI. század elején sem szabad elfelejtenünk. Jóó András ennek állít emléket a kötetben, és összefoglalja Kállay Miklós miniszterelnök életútját.

Azzal, hogy ez a kötet két nyelven jelent meg, lehetőség nyílik arra, hogy a török kutatók és érdeklődők részleteiben is megismerjék azoknak a magyaroknak az életútját, akik török földön éltek le életük egy részét. Az eddig még össze nem rendezett történelmi emlékek – hiszen nagyon sok török tudatában van annak a ténynek, hogy ősei más népek mellett magyaroknak is védelmet nyújtottak – ismét kerek képpé állnak össze. A történelem megelevenedik és plasztikusan megjelenik a magyar menekültek küzdelmes életútja és emléke.

Hóvári János

Eleink bölcsészete Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok I., szerk. Tüskés Gábor (Magyar Remekírók, új folyam sorozat) Kortárs, Bp., 2010.

Több mint három évtizeddel ezelőtt jelent meg a Magyar Remekírók sorozatban a *Magyar gondolkodók 17. század* című kötet, s most napvilágot látott a folytatás is. Az antológia szerkesztője, Tüskés Gábor azt tűzte ki célul, hogy a XVIII. századi magyarországi elméleti gondolkodás és bölcséleti próza jórészt elfelejtett dokumentumait ismertté tegye, s rajtuk keresztül a század fő eszmei törekvéseit, az egyes tudományterületek főbb képviselőit, nézeteik és szándékaik sokféleségét, a korabeli értekező próza gazdagságát is bemutassa. A kötet számos újdonsággal szolgál nemcsak a szélesebb közönség, de a szakma számára is; a szemelvények többsége modern kiadásban eddig hozzáférhetetlen volt, egy részük pedig most jelent meg először nyomtatásban, illetve magyar nyelven. A szövegek fordításában, gondozásában, jegyzetelésében nagyszámú munkatárs segítette a szerkesztőt, az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. Századi Osztályának munkatársai, valamint az osztály köré e feladat elvégzésére szerveződött munkaközösség tagjai.

A korábbi kötet 'magyar' jelzőjének 'magyarországi'-ra változtatása a címben a XVIII. század meghatározó közösségformájára, a Hungarus-tudatra utal, amely a szent korona valamennyi alattvalóját magában foglalja etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül – ennek megfelelően a kötetben nemcsak eredetileg is magyar nyelven íródott szövegek találhatók, hanem számos latinból, esetenként németből fordított műrészletet is tartalmaz. A *Bölcsészettudományok I.* alcímet viselő gyűjtemény a filozófia, nyelv, irodalom és történelem témakörében íródott elméleti jellegű szövegekből válogat, a második kötetben a század erkölcsstani, teológiai és valláskritikai, társadalmi, valamint esztétikai gondolkodását bemutató szemelvények kapnak majd helyet. A különböző tudományágak korszakolásának eltérése, az egyes diszciplínák hagyományos korszakhatárainak megkérdőjelezése indokolja a címben szereplő 'XVIII. század' kifejezés szó szerinti értelmezését: kevés kivételtől eltekintve 1700 és 1800 között készült és megjelent művek szerepelnek a kötetben.

Az egyes tudományágakat tematikailag, műfajilag, stilisztikailag igen változatos szövegek reprezentálják.

A XVIII. század a magyar tudomány- és eszmetörténet fontos időszaka, a modern értelemben vett tudományosság megszületésének kora, a tudományágak szétválásának ideje. Tüskés Gábor utószavában többek között a múlt iránti érdeklődés felerősödését, a tudomány és irodalom társadalmi szerepéről vallott elképzelések és a szerzőkkel szembeni elvárások módosulását, a kultúráközvetítés igényének megnövekedését, az egyházi értelmiség laicizálódását, a polihisztort háttérbe szorító szaktudós megjelenését, a kulturális tájékozódás irányának megváltozását emeli ki a század folyamán végbement jelentős változások közül. Mindezek jól megfigyelhetők az antológia tudományágak szerint, azon belül pedig kronologikusan rendezett szemelvényeiben.

A kötet első részében a XVIII. század filozófiai gondolkodását illusztráló szövegek kaptak helyet, a bölcsélet általános alapjaitól a megismerés, a logika, az etika, a metafizika, az emberi értelem és lélek kérdésein át neves külföldi filozófusok műveinek kommentárjáig és fordításáig, iskolai tézisektől és tankönyvektől vitairatokon, röpiratokon, pályaműveken keresztül egész könyvek magyarításáig. Önálló gondolatokat nemigen találunk bennük, javarészt az elődök, esetenként kortársak tanainak összefoglalását vagy fordítását tartalmazzák. Kivétel talán a tanóráin bemutatott kísérletei miatt „magyar Faust”-ként is emlegetett Hatvani István, aki az eredetileg latinul írt *Bevezetés a szilárdabb filozófia alapelveibe* című művében a saját megfigyelésein alapuló filozófiáját kívánta rendszerbe foglalni. Kiemelkedő Gusztinyi János *Üdvösség mannája* című teológiai értekezése, amelyben a szerző Apáczai Csere János után elsőként tesz kísérletet magyar nyelvű filozófia művelésére, bölcséleti szakkifejezések magyarul való visszaadására. Sartori Bernát műve (*Magyar nyelven filozófia*) az első összegző igényű magyar nyelvű filozófiai munka Apáczai *Magyar enciklopédiája* után. Olykor a forma is érdekes: Kónyi János Dodsley-fordítása (*A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve*) ritmikus prózában, Verseghy Ferenc deista szemléletű tanköltevény-töredéke (*Érzékeny gondolatok az emberi nemzetről*) hexameterekben íródott. Az erdélyi szász származású Michael Hissmann művének jelentősége a címből – *Bevezetés a filozófia minden területéről válogatott irodalom ismeretébe* – is kiderül: az általa feldolgozott szakirodalom alapján áttekintést kapunk a filozófia különféle területeiről és azok könyvészetéről. Szerepel a kötetben szemelvény a nagyközönség által nem elsősorban filozófusként ismert Bessenyei Györgytől, Martinovics Ignáctól, Kármán Józseftől (bár az ő szerzősége nem teljesen bizonyos), Pálóczi

Horváth Ádámától. A magyarországi Kant-vita résztvevőit Rozgonyi József képviseli.

A kötet második nagy egysége a nyelvvel kapcsolatos dokumentumokból válogat a szótáraktól, grammatikáktól, helyesírási szabályoktól kezdve a nyelvtörténeten, nyelvrokonságon, nyelvhasonlításon, nyelvtanításon át a nyelvméleti és a magyar nyelv szerepét, fontosságát hangsúlyozó művekig, amelyek bemutatják a magyar nyelv iránti érdeklődés alakulását, a nyelvújítás és nyelvművelés különböző területeit, az anyanyelvnek az irodalommal, művelődéssel, nemzeti kérdésekkel való összefüggéseit. A jól és kevésbé ismert nevek és művek között olyan érdekességek találhatók itt, mint Kalmár György világnyelv-tervezete, Révai Miklósnak egy eddig feldolgozatlan nyelvtani szabályzata, Kempelen Farkas gondolatai az emberi és állati kommunikációról *Az emberi beszéd mechanizmusa* című, a beszélőgépének működési mechanizmusát is ismertető művéből. Olvashatunk érveket a magyar nyelvnek a finnugor vagy éppen a keleti nyelvekkel való rokonsága mellett és ellen, de a Noé bárkájából való eredet elképzelésével is megismerkedhetünk.

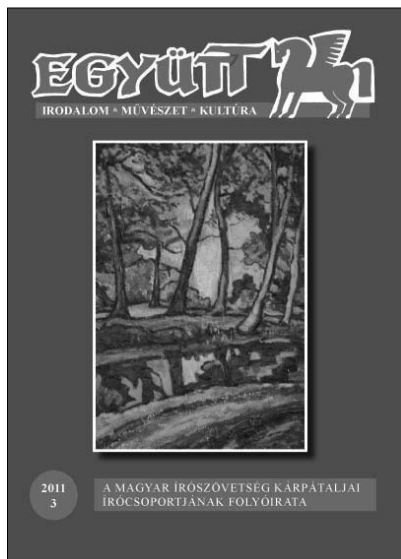
A harmadik rész irodalommal kapcsolatos szövegeket tartalmaz különösen nagy műfaji változatosságban. A XVIII. században az irodalom fogalma jelentős változáson ment át: a század nagy részében még magában foglalt minden leírt dolgot, a tudományok összességét, és csak az 1780-as évektől kezdte a mai értelemben vett autonóm szépirodalmat jelenteni. E században indult meg a magyarországi irodalomtudomány fő területeinek és intézményeinek kialakulása is. A sokat emlegetett bio-bibliográfiák (Czvittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek művei) mellett szerepelnek itt szemelvények kevésbé ismert vagy kéziratban maradt írói lexikonokból, Szörényi Sándor, Haner György Jeremiás, Johann Seivert munkáiból. A magyar irodalom történetét tárgyaló írások (Simonchich Ince, Wallaszky Pál, Belnay György Alajos) a historia litteraria szellemében többnyire a magyarországi művelődés képét rajzolják meg: a szerzők és munkásságuk ismertetése mellett helyet kap bennük a könyvtár-, nyomdász- és iskolatörténet is. Rotarides Mihály irodalomtörténetében „lényegében máig ható érvénnyel határozta meg az irodalomtudomány mibenlétét, az irodalomtörténetész feladatait, munkájának hibáit és nehézségeit” (idézet Tüskés Gábor utószavából). Több részlet témája a versírás (Révai Miklós, Földi János), a fordítás mestersége (Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Péczeli József). Különlegesség Reviczky Károly Imre Háfiz-fordítása, a középkori perzsa szerző verseinek latin időmértékes formába való átültetése és bőséges

kommentálása, vagy Kovásznai Tóth Sándornak a Gyöngyösi István *Porábúl megéledett Főnixé*hez írt mintegy hétszáz oldalnyi, enciklopédikus igényű, kéziratot jegyzetanyagából vett részlet. A század irodalmi életének sokszínűségét tükrözi Révai Miklós népdalgyűjtésre buzdító felhívása vagy Kazinczy Ferenc előbeszéde a Kassai Múzeum című folyóirathoz.

Az antológia negyedik részében kaptak helyet a történelemmel, történetírással kapcsolatos szövegek. A XVIII. század a történettudományban is alapvető változások ideje: megindult a rendszeres forrásgyűjtés, új alapokra helyeződött a forráskiadás, megjelent a kritikai szemléletű történetírás igénye, létrejöttek az önálló segédtudományok. Mindebben fontos szerepet játszottak a jezsuita történetírók, akik közül Hevenesi Gábor, Timon Sámuel, Pray György, Katona István írásai olvashatók a kötetben. Több történelmi témájú szemelvény is szerepel Bél Mátyás tollából, részint nagy tervével, Magyarország földrajzi-történelmi leírásával, részint forráskiadásokkal kapcsolatosan. Fontos esemény volt a korabeli történettudományban Anonymus *Gesta Hungarorum*ának felfedezése, majd kiadása a *Scriptores Rerum Hungaricarum* című történeti forrásgyűjteményben; ehhez írt előszavában Bél Mátyás részletesen ír a névtelen jegyzőről, akinek műve előbb Lethenyi János, majd Mándy István fordításában magyarul is megjelent a XVIII. század végén – részleteket olvashatunk a kötetben e kiadások előszavaiból. Egymás után szerepel Decsy Sámuelnek a magyar szent korona eredetével kapcsolatos kételyeit megfogalmazó írása és annak „megrostálása” Katona István által. A forráskritikán alapuló történetírás mellett a nagyközönségnek szánt olvasmányos forma is megjelenik a kötetben Gvadányi József *A világnak közönséges históriája* című könyvsorozatából vett részletek révén.

Tüskés Gábor gondos utószava segít eligazodni a 18. század eszméinek, az egyes tudományágak jellegzetességeinek folyamatosan változó világában, megkönnyítve ezáltal a kötetben szereplő szövegek megértését; egyúttal felhívja a figyelmet a belőlük szerezhető új ismeretekre, levonható új következtetésekre. A sorozat hagyományainak megfelelően a szövegek után, a kötet végén található vaskos jegyzetapparátus néhány tévedéstől, elírástól eltekintve szintén hatalmas segítség nemcsak a XVIII. századi tudományossággal most ismerkedők, hanem az azt kutatók számára is. Az olvasó a kötetet lapozgatván csupán azt sajnálja, hogy az itt közölt rövid részletekkel kell beérnie a teljes művek helyett.

Bogár Judit

Az **Együtt**, a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata 2002 óta jelenik meg évente négy alkalommal, A/5-ös formátumban, 96–100 oldalon. A lapnak 1966–1967 között volt egy mechanikus írógéppel sokszorosított, az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos diákjai által írt és szerkesztett szamizdatszerű előzménye. Tudjuk jól, az ilyen vállalkozások mögött rendszerint ott áll egy lelkes és tehetséges, a kultúra több területén is jártas fiatalember, aki szerkeszti, gépeli és folyóiratszerűvé formálja a vegyes nivójú anyagot. Ő volt S. Benedek András, barátai számára: Béni. Egy későbbi írásában így emlékszik vissza a kezdetekre, egykori diáktársaira: „Ők azok, akik Beregszászon vagy éppen Csapon már kijárták az önképzőkörök monoton imaóráit s azt az egyetemre kerülve már nem óhajtották folytatni. Ezért vált élővé 1965-ben a magyar tanárszék irodalmi köre, s ez kényszerítette ki a gondolatok, vélemények, próbálkozások írásos rögzítését: az *Együtt*-et.”

1967-ben a Kárpáti Igaz Szó egyik újságírója a diáklapot szemlélve érezhetően elégedett a fiatalok szellemi teljesítményével, s az egyre bővülő tartalom mellett a

színvonal emelkedését is fontosnak tartja hangsúlyozni: „*A lap lépésről lépésre, egyre inkább megközelíti az irodalmi folyóirat jellegét.*” A továbbiakban azonban a lényegre tér: „*Az Együtt népszerűsége olyan nagy már, hogy felvetődik a kérdés: nem lenne-e célszerű 150-200 példányban az egyetemi pártbizottság hozzájárulásával sokszorosítani? A folyóirat némi tartalmi módosításokkal így a magyar nyelv- és irodalom szakos hallgatók hasznos segédeszköze lenne, mely még inkább megszeretné velük anyanyelvüket.*” A pártbizottság, mint tudjuk, támogatás helyett végleg betiltotta a diáklapot, így Kárpátalján az önálló magyar irodalmi fórumra még 22 évet kell várni.

Béni a 2002-ben újrainduló lapot többek között ezzel a gondolattal indítja útjára: „*A Szovjetunió összeomlását követő lelkesedés ma már végképp elparázslott. Maradt a hirtelen áradás után visszamaradt iszap, ami termő talaj lehet ugyan, de önmagában nem érték. Ma már gyászindulókat zengenek a kultúra egykori élharcosai és temetik a kárpátaljai magyar irodalmat. Valóban, ha az irodalmat csupán szépirodalomként fogjuk fel, négy-öt elfogadható teljesítményen kívül nincs mivel dicsekednünk. Ha azonban az irodalmat a humán tudományok teljességének spektrumában képzeljük el, van esélyünk. De csak Együtt, együtt.*”

A lap az útnak indító szándék szerint szinte teljességgel betölti a kárpátaljai magyar írócsoport fórumának szerepét. Állandó szerzői – Bakos Kiss Károly, Bartha Gusztáv, korán jött halála előtt S. Benedek András, Czébely Lajos, Csordás László, Dupka György, Füzesi Magda, Fodor Géza, Lengyel János, Lőrinc P. Gabriella, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János,

Zselicki József és e sorok írója – mellett gyakorta kapnak helyet e lapban a Kárpátaljáról elszármazott alkotók is: Bagu László, Finta Éva, Lengyel Tamás, valamint a kárpátaljai magyar, illetve a ruszin kultúra kutatásában is jeleskedő irodalom- és helytörténészek. Így például haláláig az irodalom-, hely- és kultúrtörténészként is jeleskedő alapító főszerkesztőnk, S. Benedek András, a kiváló irodalomtörténész Berta Zoltán és a sokoldalú Botlik József. De minduntalan hangsúlyozzuk, hogy kezdetől fogva figyelemmel vagyunk a velünk élő ruszinság múltja, népköltészete és szépirodalma iránt is, mivel jól ismerjük a szomszédos kultúrák találkozásának jelentőségét, és tudatában vagyunk a kölcsönös megismerés fontosságának. A kultúra hidjai könnyebben építhetők és sokkal járhatóbbak a politikai konstrukciónál. Végül azt hiszem, kimondhatjuk, hogy az *Együtt* az eltelt kilenc esztendő alatt tudatosan szerkesztett, az újonnan jelentkező fiatalokra fokozottan figyelő, de a klasszikus értékeket is megbecsülő irodalomépítő fórummá fejlődött, és arra törekszünk, hogy így maradjon a jövőben is.

Vári Fábrián László

A Magyar Szó legrégebbi heti melléklete, a **Kilátó** 1961. december 3-án indult, tehát idén ünnepli ötvenedik születésnapját. Első szerkesztője Vukovics Géza volt. Elsősorban a vajdasági magyar irodalom műhelye, ahol a helybeli, illetve a térséghez kötődő szerzők publikálnak.

Amikor tíz évvel ezelőtt átvettem a *Kilátó* szerkesztését, azt tartottam a legfontosabb szempontnak, hogy a hagyománytörő új törekvések folyamatosan helyet kapjanak, egymás mellé kerüljenek más művészetek alkotásaival. A *Kilátó* a

Magyar Szó nagy példányszámú, hétfői kiadásában jelenik meg, ezért fontos, hogy csak eredeti kéziratokat közöl, és nemcsak a vajdasági, hanem a többi határon túli régió és a világirodalom aktuális műveire is kitékint. Több országból publikálnak itt rendszeresen, pl. az óbecsei származású Nagy Abonyi Melinda immár világhírű, *A galambok felroppennek* című regényéből a Kilátóban jelentek meg először részletek magyar nyelven.

Nemcsak egyes szerzők, hanem műhelyek is helyet kapnak benne, többek között a fiatal, progresszív írókat tömörítő DNS és a Jel-folyam szellemi műhelye és folyóirata szerkesztett eddig saját koncepciója szerint önálló számokat.

A Kilátó a Magyar Szó honlapján is megtalálható, véleményezhető. Az irodalmi élet körforgásában fontos szerepet kap az aktualitás, a fiatal szerzők gyorsabban jutnak nyilvánosságához, mint a hagyományos folyóiratok esetében. Tehát: az én fiókomban nem érik a vers vagy a novella. Mivel a Kilátó a napilap része, egy napilap gyorsaságával tud reagálni kritikával vagy éppen szépirodalommal.

Az átfedések hatására ma már korszerűtlen volna klasszikus érte-

lemben vett műfajokról beszélni egy irodalmi melléklet esetében, inkább az alkotók felkészültsége a meghatározó. Többen állandó szerzőnek számítanak. Közben az utóbbi évtizedben felnőtt egy új nemzedék is a Kilátó mellett, amely itt publikálta első kéziratait, és mára ők is meghatározó egyéniségei lettek a mellékletnek és kultúránknak. Munkásságukat a konzervatív helyi kánon nem ismerte el. Elsősorban ezért hoztuk létre a Kilátó-díjat, melyet tavaly ötöd-ször ítélünk oda.

Útjára bocsátottuk a Kilátó Könyvek sorozatát is, amelynek négy kötete látott eddig napvilágot.

A lapot az újvidéki Magyar Szó Lapkiadó Kft. terjeszti. Megrendelhető a honlapon keresztül is: www.magjarszo.com. Előfizetés: tel/fax: (+381) 21 557304.

Kontra Ferenc

Az 1997 őszen útjára indított **Székelyföld** kulturális folyóirat az egyik legérdekesebb színfolt a mai magyar kulturális folyóiratok palettáján. Nemcsak irodalmat, irodalmi tanulmányokat, kritikákat közöl (Szépirodalom, Literata Hungarica, Scripta Mundi, Szemle című rovatok), hanem betekintést nyújt a kortárs színház történéseibe (Forgószínpad), figyelemmel követi a képzőművészet alakulását (Műteremtés), megismerteti az olvasókkal az erdélyi tudományos élet „virtuális” akadémiáit (Academica Transsylvania című), népszerű tanulmányokban ismerteti közelmúltunk történelmi változásait (Ködoszlás), bátorítja a levéltári dokumentumokra „vadászó” kutatókat (Irattár), odafigyel a Kárpátokon túli csángó-magyarokra (Kelet Népe), néprajzi tanulmányok közlésével igyekszik átláthatóbbá tenni mindennapjainkat (Aranyág) – közlési teret engedve a

nem tudományos igényvel készült, de annál érdekesebb oral history műfajának is (Ujjlenyomat). És hogy e műfaji sokszínűség „tető alá kerüljön”, arról a filozófiai, politikaelméleti tanulmányokat közlő Vox Populi című rovat gondoskodik. Folyóiratunk egyik legnépszerűbb rovata az Olvasólámpa, amelyben a folyóirat szerkesztői közölnek személyes jellegű „tudósításokat” napi olvasmányokról.

2011 márciusában hirdettük meg Böződi György-pályázatunkat, ahová 2011. december 31-ig várunk a jelenkori erdélyi társadalom sokszínű valóságából merítő, nyelvi igényességgel megírt, olvasmányos riportokat, irodalmi szociográfiákat.

Számos más, kulturális jellegű magyar kiadványhoz hasonlóan a Székelyföld is önkormányzati pénzen jelenik meg: kiadását 1997 óta Hargita Megye Tanácsa biztosítja.

Folyóiratunk alapító-főszerkesztője Ferencz István, a szerkesztőség további tagjai: Lövetei Lázár László főszerkesztő, Fekete Vince főszerkesztő-helyettes, illetve György Attila, Mirk Szidónia-Kata, Molnár Vilmos. A lap grafikai arculatáért Lestyán Csaba grafikus felel.

Lövetei Lázár László

Bányász Melinda (1977, Kolozsvár) tanár. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–angol szakán végzett, majd ugyanott 2010-től doktori hallgató. Kutatási területe: a XVIII. századi szórakoztató széppróza (női műveltség és olvasáskultúra).

Beszédes Kálmán (1839, Dunaföldvár – 1893, Konstantinápoly) festő. Pesten, Bécsben és Olaszországban tanult. Tájképeket és arcképeket festett. Később Konstantinápolyba költözött, ahol a tűzoltóság szervezése körül szerzett érdemeket. Sokat fáradozott a rodostói Rákóczi-hamvak hazaszállítása és a rodostói templom restaurálása ügyében. Rodostói rajzait 2009-ben a Magyar–Török Baráti Társaság adta ki (Hóvári János: *Rodostói emlékek és tanulságok*; Beszédes Kálmán – *Rodostó magyar képírója*). Rajzgyűjteményének lelőhelye a budapesti Egyetemi Könyvtár.

Bíró Gergely (1979, Budapest) szerkesztő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar–kommunikáció szakán végzett 2003-ban. Azóta a Magyar Naplónál dolgozik, próza- és olvasószerkesztő. Nyolc évig szerkesztette *Az év novellái* antológiasorozatot. Móricz Zsigmond ösztöndíjas (2009). Első kötete: *Oroszlánkeringő* (novellák és kisregény, 2010).

Bitskey István (1941, Eger) akadémikus, professzor emeritus a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében. Az MTA Debreceni Területi Bizottságának elnöke. Szakterülete a kora újkori magyar irodalom és művelődés története, a magyarországi reneszánsz és a barokk egyházi kultúrája, európai kapcsolatai. Akadémiai székfoglalója: *A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban* (2004). Megjelent *Mars és Pallas között* (2006) címmel.

Bogár Judit (1976, Szombathely) irodalomtörténész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar–angol szakán végzett, jelenleg az intézmény Magyar Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa. Régi magyarországi irodalommal foglalkozik, szűkebb kutatási területe Pázmány Péter, illetve a későmárki Buchholtz család munkássága.

Both Balázs (1976, Sopron) költő. A Benedek Elek Pedagógiai Főiskola szociálpedagógia szakán végzett 2002-ben. 1996 óta rendőrként teljesít szolgálatot a Soproni Rendőrkapitányságon. 1999 óta publikál verset és műfordítást országos folyóiratokban. Verseskötetei: *Arnyéktalan pillanat* (2005), *Látogatód jön* (2010).

Csizmadia Imre (1959, Debrecen) szobrászművész, restaurátor. Mikes emlékművét a Rákóczi év kapcsán állították ki 2007-ben egyéb műveivel együtt az Iparművészeti Múzeumban. A Budapest Néprajzi Múzeum által meghirdetett X. Betlehemi jászol országos pályázaton és kiállításon különdíjat nyert a *Család* című alkotásával 2003-ban. 2004-ben a XXVI. Hegyháti Képzőművészeti Kiállításon alkotói díjat kapott.

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. Sokáig a Magyar Nemzet publicistaként dolgozott, utóbb a Nagyítás főszerkesztőjeként. Budapesten él. Legutóbbi kötetei: *Para. Hódolat a magyar költészetnek* (versek, 2007), *Száz év talány. Kiegészítések József Attilához* (2008), *Delelő – összegyűjtött versek 2002–2010* (2011).

Filip Tamás (1960, Budapest) költő, közjegyző, a Magyar Napló versrovatának szerkesztője. Megjelent verseskötetei: *Fékezett habzás* (1986), *Függőhíd* (1998), *Amin most utazol* (2001), *A harmadik szem* (2003), *Mentés másképpen* (naplójegyzetek, versek, 2005), *Rejtett ikonok* (2006), *Saját erőd* (2008).

Hóvári János (1955, Kiskorpád) PhD, történész, külpolitikai szakértő, jelenleg a globális ügyekért felelős helyettes államtitkár. Az ELTE történelem–török szakán végzett. Dolgozott az MTA Történettudományi Intézetében, majd a pécsi egyetemen. 1992 óta a Külügyminisztérium munkatársa: volt izraeli nagykövet, az Afrikai és Közel-keleti Főosztály vezető főtanácsosa, majd kuvaiti nagykövet. Számos tanulmányt tett közé a magyarországi török hódoltság, valamint a balkáni és a közel-keleti térség aktuális viszonyairól.

Ignác Rózsa (1909, Kovászna – 1979, Budapest) író, műfordító, színművész. 1931-ben végezte el a Színiakadémiát Budapesten. 1931–1939 között a budapesti Nemzeti Színház tagja volt. 1945–1947 között a Fővárosi Kiadónál lektorált, majd a Református Élet című lap szerkesztője volt. Könyvei a moldvai, bukovinai, erdélyi magyarság történelmi viszontagságairól és színház-történetünk nagy alakjairól szólnak.

Irsik Vilmos (1944, Városlőd) író, műfordító, az ELTE magyar–német–orosz szakán végzett. Irodalmi munkásságát a Tiszta szívvel nemzedékében kezdte. A Magyar Írószövetség és a HM pályázatának nívó (2003, 2004, 2009), külön- (2005) és összevont díjában (2007) részesült. Legutóbbi kötete: *Augusztus hava* (regény), illetve fordításában jelent meg Heiner Müller összegyűjtött versei *A boldogtalan angyal* címmel (2010).

Kányádi Sándor (1929, Nagygalambfalva) költő, író, műfordító, Budapest I. kerület díszpolgára. Többek között Kossuth- (1993), Bethlen Gábor-díjas (2010), a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztje (2009) kitüntetettje. Legutóbbi kötetei: *Válogatott versei* (2007), *Világlátott egérke* (gyerekmesék, 2011).

Kiss Benedek (1943, Akasztó) költő, műfordító. A Kilenckek költőcsoport tagja. József Attila-díjas (1979, 1999) és Balassi Bálint-emlékkardos (2003). Legutóbbi kötetei: *Kata könyve* (gyermekversek, 2008), *Fénnyel-fütytel* (gyermekversek, 2009), *Apokrif litánia* (2009), *Utak keresztje* (versek, 2010).

Knapp Éva (Marcali, 1956) irodalomtörténész, könyvtáros-főtanácsos. 1979 óta a budapesti Egyetemi Könyvtárban dolgozik. 2000 óta az MTA Doktora. Angol nyelvű korszak-monográfiájáért (*Emblematics in Hungary*, Tüskés Gábor társszerzőségével) 2004-ben a régi magyar irodalom története kutatóinak adható legmagasabb kitüntetésben, Klaniczay Tibor díjban részesült. 2011-ben XVIII. századi kutatásait Faludi Ferenc díjjal jutalmazták.

Kódoböcz Gábor (1959, Vásárosnamény) irodalomtörténész, 1983-ban végzett a KLTE magyar–történelem szakán, majd PhD fokozatot szerzett. Jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola magyar irodalomtudományi tanszékének docense és az *Agria* című folyóirat főszerkesztője. Egerben él. Kutatási területe az 1945 utáni magyar irodalom. Legújabb kötete: *Erdélyi élmény – erdélyi gondolat* (2011).

Lehóczky Ágnes (1976, Budapest) költő. A PPKE magyar–angol szakán végzett 2001-ben. Angliában 2005-ben MA-t szerzett Kreatív Írásból, majd PhD-fokozatot szerzett Kreatív és Kritikai Írásból. Jelenleg Kreatív írást tanít a Sheffield Egyetemen. Első angol nyelvű verseskötete: *Budapest to Babel* (2008).

Löffler Erzsébet (1951, Eger) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem–orosz szakán végzett 1974-ben, majd ugyanott doktorált 1980-ban. Volt az egri Dobó István Vármúzeum osztályvezetője, múzeum-igazgató-helyettese, majd az Érseki Gyűjteményi Központ, a Főegyházmezei Könyvtár, jelenleg az összevont érseki gyűjtemények igazgatója. 1990 és 2006 között önkormányzati képviselő. Publikációi a Dobó István Vármúzeum évkönyveiben, Eger történetét feldolgozó kiadványokban és az Egri Főegyházmezei történetét feldolgozó kötetekben jelennek meg.

Mezey Katalin (1943, Budapest) költő, író, műfordító. A Kilencek költőcsoport tagja. A Széphalom Könyvműhely igazgatója, 1992-től az Írók Szakszervezetének főtítkára. Többek közt József Attila- (1993), Prima- (2007) és Bethlen Gábor-díjas (2009). 2008-tól a Tokaji Íróklub elnöke. Legutóbbi kötete: *Bolygópályák* (Új versek, 2010).

Mikusi Balázs (1972, Budapest) zenetörténész. 2009-től az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának osztályvezetője. 2002-ben a New York-i Cornell Egyetem doktorandusza, 2006 és 2008 között a berlini Staatsbibliothekban kutatott. A XVIII–XIX. század zenéjéről szóló tanulmányai angol nyelvű szaklapokban jelennek meg, szerkesztőbizottsági tagja a Magyar Zene folyóiratnak.

Oláh Katalin (1974, Budapest) (1974, Budapest) szobrászművész. A Magyar Képzőművészeti Egyetemen végzett 2004-ben. Mesteri voltak Rétfalvi Sándor, Kő Pál. Munkái Pécsen, Csöngén, Budapesten, Biatorbágyon, Aachenben, Tokajban, Angers-ban, Zsámbékon láthatók, illetve szerepeltek kiállításokon.

Payer Imre (1961, Budapest) költő, irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi tanár. Az ELTE-n végzett, majd ugyanott szerzett PhD fokozatot a kortárs magyar líra nyelvezetét elemző doktori disszertációjáért. Többek között Artisjus- (1998) és Nagy Lajos-díjas (2000). Legutóbbi kötete: *Pattanni, hullni* (2009).

Réger Ádám (Csorna, 1986) szerkesztő, a Magyar Napló munkatársa. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanult magyar, történelem és hittan szakon. 2009-ben I. díjat nyert az Országos Tudományos Diákkonferencia régi magyar irodalom szekciójában. Tanulmánya kötetben (*Nyelv, irodalom, esztétikum*; 2011), közleménye az Antik Tanulmányok folyóiratban jelent meg.

Seres István (Szarvas, 1972) mongolista-turkológus, az MTA-ELTE Belső-ázsiai Kutatócsoportjának segédmunkatársa. Szakterülete a mongol betyárvilág, a kipcsák török hősköltészet, a törökországi magyar emigrációk története. Doktori disszertációja: *A dariganga betyárvilág* (2005). Legutóbbi kötete: *A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szegedinác Péró felkelése idején* (2010).

Tasnádi Edit (Budapest, 1942) turkológus, műfordító. 1967-től 2005-ig a Magyar Rádió munkatársa, közben öt évig (1993–1997) az Ankarai Egyetem hungarológiai tanszékén magyar lektor. 2005-től az ELTE török tanszékén mb. tanár. A Magyar Török Baráti Társaság főtítkára. Díjai: Füst Milán műfordítói díj (1996), Törökországban Naszreddin Hodzsa nagydíj (1997), Balassi Bálint emlékérem (2009), TÜRKSZAV irodalmi díj (2011). Legújabb fordításkötete *A szarvas-szultánkisasszony* címmel idén jelenik meg kiadónk gondozásában.

Tornai József (1927, Dunaharaszti) költő, író, műfordító. Volt a Kortárs munkatársa, 1992-től 1996-ig a Magyar Írószövetség elnöke. A József Attila- (1975), a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje (1997) Arany János- (1998) Babérkoszorú- (2001) és a MAOE-nagydíj (2007) kitüntetettje. Legutóbbi kötete: *A Második Eljövétel* (válogatás a világ költészetéből, 2010), *Európa már kevés* (Jánosi Zoltán interjúkötete, 2011).

Tóth Szilvia (1961 Budapest) művészettörténész, irodalomtörténész, könyvtáros. 1997–2011 között a Miskolci Egyetem BTK adjunktusa. 2005-ben szerzett PhD fokozatot. Könyvei: *Rembrandt-megközelítések* (2008), *Lázadásból hagyomány* (2009), *Blaise Cendrars pályakezdése* (2009).

Vigh Péter (Budapest, 1985) irodalomtörténész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar–történelem szakán végzett, ugyanott PhD-hallgató. Kutatási területe a magyar századforduló, azon belül is jelenleg Lovik Károly életműve.

Nemzetközi konferencia Mikes Kelemen tiszteletére

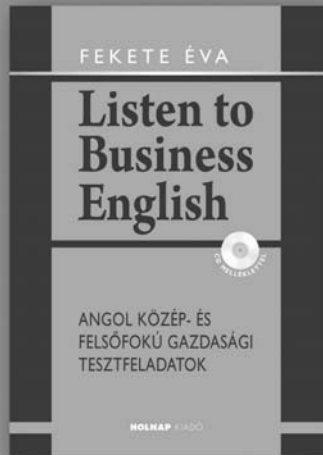
Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil:

Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung
Magyar Tudományok Akadémia, 2011. október 12–15.

A konferencia előadói: R. Várkonyi Ágnes, Tóth Ferenc, Papp Sándor, Seres István, Mészáros Kálmán, Csoma Zsigmond, Dávidházi Péter, Dieter Breuer, Klaus Haberkamm, Béatrice Dumiche, Yıldız Aydın, Tóth Zsombor, Verók Attila, Kovács Iлона, Bódi Katalin, Michel Marty, Hans-Jörg Uther, Fröhlich Ida, Kovács Eszter, Bányász Melinda, Szathmári István, Kiss Margit, Kakuk Zsuzsa, Knapp Éva, Sajter Laura, Szilágyi Márton, Czibula Katalin, Hegedüs Béla, Egyed Emese, Tüskés Gábor, Czifra Mariann, Tüskés Anna, Csörsz Rumen István, Fenyő István, Hites Sándor, Szentesi Zsolt, Tóth Szilvia, Boér Hunor, Beernard Adams, Kaló Krisztina, Thierry Fouilleul, Cinzia Franchi, Tasnádi Edit

A részletes program megtekinthető a www.mikes.ektf.hu weboldalon.

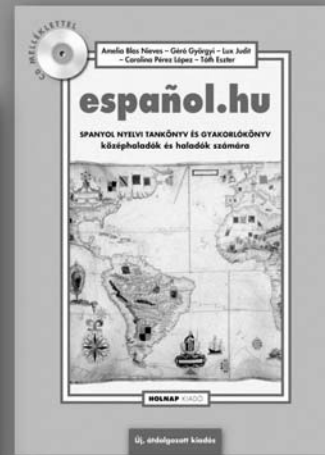
HOLNAP
KIADÓ

HOLIKON KÖNYVESBOLT
1111 Budapest, Zenta u. 5.
Tel.: 0621-3800-350

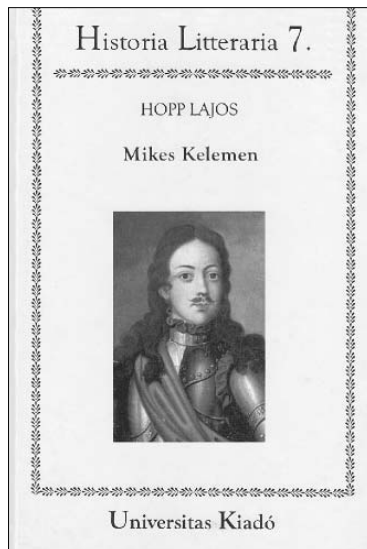
BUDAI TAN-TÁRS
1012 Budapest, Attila út 133.
Telefon: 225 81 51

OLVASÓK BOLTJA
Millenium Center, 1052 Budapest,
Pesti Barnabás u. 4. Tel.: 266 00 18

Boltjainkban könyveink minden hétfőn 30% kedvezménnyel vásárolhatók meg!

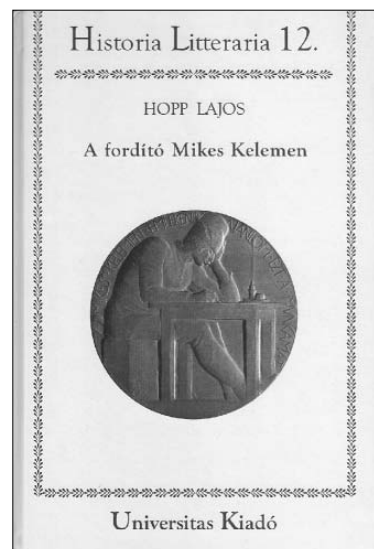
UNIVERSITAS KÖNYVKIADÓ

A szerző könyvében Mikes Kelemen gyermek- és ifjúkorát dolgozza fel a rodostói időszakig, élénk fényt vetve II. Rákóczi Ferencsel való kapcsolataira. (2000)

Hopp Lajos
Mikes Kelemenről szóló
művei 20% kedvezménnyel
megvásárolhatók a
www.prosperod.hu
weboldalon.

Mikes Kelemen híres Leveleskönyvének írása mellett Rodostóban 12 prózai művet ültetett át magyar nyelvre mintegy hatezer kéziratoldal terjedelemben. Ezt az eddig kevésbé vizsgált életműrészt elemzi a monográfia. (2002)